

Vikerkaar

7RB
ISSN 0234-8160

7/1996

juuli 1996

Kümme aastat Vikerkaart: tähtpäevatervitused **Wordsworthilt** ja **Veidemannilt**. Uut luulet. **Andrus Kivirähk** ja **Sven Kivisildnik**. **Kajar Pruul Kivisildniku** leksikoni taustast. **Rein Raud** vabast teadvusest. **Märt Väljataga** nuhtleb obskurantismi. Sissevaated **Läti** ja **Leedu** kultuuriellu **Maima Grinbergalt** ja **Leonidas Donskiselt**. **Rein Ruutsoo** ja **Andres Langemetsa** vastulaused **Donskisele**. Vaatenurgas **Jaan Kaplinski**, **Andres Ehin**, **Toomas Vint** ja **Sergei Dovlatov**. **Paul Alliku** maalid. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 11. aastakäik.
Juuli 1996. Nr. 7

SISUKORD

William Wordsworth Mu süda
hüppab sees **1**

Paul Bock Luulet **2**

Kirsti Oidekivi Luulet **4**

Imbi Paju Käed **7**

Rein Tootmaa Põgeneda! **8**

Andrus Kivirähk Vaene mees **8**

Pagar **13** Öövalves **17**

Juku-Kalle Raid Luulet **23**

Erkki Luuk Luulet **25** Vagun **26**

Sven Kivisildnik Miss Estonia
märkimine **28**

Juta Kivimäe Confidence **32**

Rein Raud Nemad ja "meie" **36**

Märt Väljataga

Obskurantistlikud meele- ja
maailmaparandusunelmad: väljavaade
Eesti kojast **52**

Kajar Pruul Kivisildniku "Leksikon"
kui kunstiteos **66**

DIXI

Urmas Berezcki

Napolit näha ja... **74**

VAATENURK

Hasso Krull Kaplinski liikumine **78**

Leonhard Lapin Intellektuaalne
orgasm **82**

Marina Hlestakova Vaba
varamoeline Vint **84**

Sven Parmas Kompromissid **86**

KALEIDOSKOOP

Rein Veidemann Kümme aastat
Vikerkaare looga all **88**

Maima Grinberga Riia-kiri **94**

Leonidas Donskis Mis toimub Leedu
kultuuriajakirjanduses **98**

FOORUM

Rein Ruutsoo Leedu näide. Mis
juhtub Eestis? **102**

Andres Langemets **108**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar"; 1996.

Esikaanel:

Paul Allik. "Kuldvihm". Akrüül.
45x35 cm. 1996.

Tagakaanel:

Paul Allik. "Roheline". Akrüül.
125x96 cm. 1996.

V

WILLIAM WORDSWORTH
MU SÜDA HÜPPAB SEES

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Kui taevas vikerkaart ma näen,
Mu süda hüppab sees:

Ju lapsena see oli nii;

Nii on ka nüüd, kui olen mees;

Nii olgu siis, kui vanaks jään

Või, surm, mind vii!

Sest Laps on Inimese isaks;

Ja soovin ma, et surmani

Mu päevadesse loodus hardust lisaks.

PAUL BOCK

Detsember 1989 **Esimene pool**

Tuli täidab ahju
ja vikat niidab vett,
pime naerab sitta
ja see on endapett.

Tüdruk mugib haavleid
ja Koljat viskab vett,
kurt on kärbse kallal
ja see on endapett.

Munamäel haub kana
ja Peipsi pääl on kett.
Mõök läks juba kaotsi
ja Kalev katsub vett.

Detsember 1989 **Teine pool**

Ja saabub öö, mu arm,
ja kuuled Pätsu samme,
ja lapseootuses sul naksub puus.

Ja tuleb päev, mu arm,
ja sinu ellu eksib karu,
ja narrib lapsed võllapuus.

Ja saabub kevade, mu arm,
ja sinimusti parme,
ja tuulab rahvamees su tuharvalget liha.

Ja tuleb talv, mu arm,
ja sajab purpurlund,
ja sul on jälle nurisünnitamisiha.

Detsember 1991

Löö puruks pähkel,
lase laua peale tuum!

On valmis Jeesuslaps,
jäab kitsaks emaruum!

Poiss, otsi kriit
ja tõmba kuradile rist –

kui see jääb püsima,
siis ongi jõulud vist.

Märts 1995

Kui võtta üks kivi ja visata õhku,
ei tea millest kivi võib läbigi minna,
ei tea mida ära võib lõhkuda
kivi või lennata koguni jumalalinna.

*Juhan Viidingu
surma puhul*

Siis kivi on kõrgemas maailmakorras,
kus väikesi anumaid vabadust triiki,
kus midagi pole nii korras kui Norras
ja ühelgi püksil ei olegi viiki.

Ja kivi ei teagi, et tedagi pole,
ja kivi ei teagi, et tema ei lenda,
et oli üks mõte, mis algul näis kole,
et tekkis vaid mõte, mis lõpetas enda.

KIRSTI OIDEKIVI

ilus kurb nägu, naeratab, aga omaette, mitte
sinule. tema vajab mesilaspiima ja erinevaid aroome
oma silmade pesemiseks, et näeksime seal
tähnilisi mõtteid. ja need mesilased toituvad
lihast ja kärbssetõukudest, nende piim on hele
ja silmipimestav. ja need aroomid on imelised, lillede
ja helisevate hieroglüüfide küljest lõigatud. tema
viha on vikerkaar, tema rahulolu õnnestab
meid. – külm talv, kondid klõbisevad ja huuled
on värisevad, mustad. väsimus, kevadeveed hakkavad
voolama ja paljastavad mulle tõugud, taimede
rahutukstegeva hapruse. iga meie mõte on nüüd
haigus, iga õnn kõhedusttekitav. erutunud mesilased
lendavad mööda rangeid ellipseid, mu silmad
kukuvad peast ja sulguvad ja lõdisevad. nende sees
on üks punane tardunud hieroglüüf.

*

tere, mu väljamõeldud astmahood on
vabastanud mind kõigist ahelaist. hingan aknal,
sissepoole, sissepoole, meeleheitlikult meelde tuletades
õiget rütmi. unes nägin maailmarevolutsiooni, aga
jätsin pommi panemata administratiivhoone peldikusse,
niisama, igaks juhuks. läksin hoopis aeda,
tulid igasugu viie-, kolme-, seitsmejalgsed putukad,
sõime nendega kala, mille televiisor vahepeal
praadinud oli, kahe sõja vahele. üks mu juuksekarv
on marutõbine sipelgas, aga ülejäänud säravad valguses,
hea šampooniga pestud. püüan õigesti hingata, et õhk
väljuks kopsudest ja täidaks nad taas, korrapäraselt,
püüan mitte häbeneda oma värvilisi silmi, mis
kompavad ja haistavad. aga mu keha tõmbub krampi
supikeetmislohnast, oksendan otse lillepeenrasse, näen põgenevaid
putukaid, nende küljestpudenevaid jalgu, ja sosistan
neile õrnalt järele juh hõissa pulmad.

*

sa hingad, mu sõber, nagu antenn,
ja su katsesarved on lumised.
armastan su pehmet kõhualust, aga unes
kohtun oma tõelise armastatuga, kellest hingub
rõskust ja hirmu. raske on elada
keset valesid ja vaikust, nagu poleks kunagi olnud
väikseid külmavõetud taimi, või nagu oleks midagi muud
tähtsam või vähetähtis. nagu näiteks see, et mu lemmiktugitoolil
on kolm jalga, mistõttu olen asotsiaalne,
või et tavaliselt mõrvavad mõrvatud mõrvatuid, ja tugitoolid
sellest kääksatavad.
sa oskad nii palju sõnu, tundeid ja blokaade,
mu sõber, mitte nagu sajalalgne, keda kunagi jälgisime
kassiga, püüdsime käpaga, sõime ära.

lapsena lõime vennaga ka mõned liblikad risti,
et vaadata ilu valgel paberil, puhast, mõttetut ilu.
mida näeb vend unes, ma ei tea.
võibolla on temalgi
mõned ülisalajased kohtumised.

*

vaatasin täna unes oma aju, ärgates
nägin, et väike piisk klorofüllli oli imibunud
läbi naha. ei taha üles tõusta,
olen halb sõdur, küllap, halb türann
ja halb alam suurele prožektorile. olen
lause, mille täpselt keskel on punkt, kus elab
karvane silm, silm-õgija, ja sööb ükshaaval
kõik tähed kahelt poolt lausest. siis tuleb pikupäkk, see
riisutu,
ja muudab söödud sõnad lõhnadeks, hiirteks ja rakettideks.
olen rahutu, otsin pikupäkka, aga leian vaid
viiesajakroonise rahatähe tooli alt.

*

see tuli, mu punased kardinad,
süütab meid kindlasti,
kuid see pimedus seal taga
võib puudutada ka meid,
mu kõrb, mu kollane lill!
see elav leek, olematu, kuigi nähtav,
nagu päevalilled, või lilled või peenrad,
kuid see talv on välkudes
nähtav, mu armastatu, must vihmavari!
kollast merevaiku, kivistatust
mu kingad vältisid, kurnatud jalad
loobusid (raskelt), või loobumas
või loobuda

IMBI PAJU

Käed

Mees surub käed savikamakasse. Lihased tõmbuvad pingule. Savi tuimus valgub olematuks mehe sõrmede tuksesse. Naine vaatab. Ta näeb savi ärkamist, kui mehe sõrmede veetus vormib sellesse paindlikkust.

Mehe liigutuste mäng ja väljakutse. Naine fotografeerib mehe käte hellust. Ta jäädvustab selle filmile, järgneb mehe puudutustele. Kaader kaadri järel mehe sõrmede tundlikkus.

Aeg liigub ilma vastuoludeta. Naine tajub seda alles nüüd, ateljees. Savi põletuse lõhn. Raadiost kostab muusikat. Beethoven, ütleb mees ootamatult. Võib-olla on, naine ei kuula. Ta jälgib savi muutumist.

Mees paneb midagi lauale, tuleb naisele väga lähedale, vaatab talle otsa. Mehe näost peegeldub rahulolu, võit.

Naine võtab uuesti kaamera, et püüda mehe sõrmede liikumist. Kaader-kaadrit saab mees naisele lähedaseks. Mees ei ütle midagi, surub käed savvi. Ta liigutused on kahekõne savist sündiva vormiga, sellega ühtesulamine. Intiimsus, mida naine tohib jälgida. Naine keedab endale kohvi. Vana tehase õuelt, kus ateljee asub, kostab hääli. Naine ei ole väsinud. Ta läheb mehe juurde. Mees vaatab ta nägu. Naine vaatab meest. Mees kummardub, tõstab puualust, millel seisab tugev keraamiline vorm – mehe kätest sündinu. Ta teeb seda aeglaselt, pikkamööda. Alus tõuseb ta pea kohale, libiseb riiulile. Naine vaatab tardunult mehe käte tugevust, oigab kohkunult. Hetkes võib juhtuda midagi ootamatut, kõik võib puruneda, muutuda hävinguks, millekski, mida pole, mis ei taastu.

Kaamera seisab üksikuna laual. Mees on lõpetanud, vahetab riided, läheneb naisele, särgi kaelus on avatud. Naine pöörab näo pimedale akna poole. Mantlit ulatav mees seisab ta selja taga, on peaaegu vastu naist. Mehe särgi kaelus on avatud, ta muigab tuimadele savist lindudele riivil.

Naine pöörab uuesti pilgu mehele. Nad lähevad trepist alla, vana tehase seinad tõusevad öösse. Tuul kiigutab värvilisi reklaame.

Seinte sügavikus ei ole kedagi peale mehe ja naise, kes kulgevad öö voolavasse liikumisse.

ANDRUS KIVIRÄHK

VAENE MEES

Ta oli nii vaene, et kadestas isegi rotte, varblasi ning vihmausse mustas mullas. Ta ei olnud enam ammu suutäitki söönud, magu oli seetõttu kuivanud kokku tillukeseks kreeka pähkli suuruseks tombuks ning veri, mis ta soontes voolas, oli kaotanud punase värvi. Kui külmast ja näljast läbipaistvaks kulunud nahk kusagilt rebenes, immitses selle alt välja vaid paar piiska sogast liivakarva vedelikku. Et ta veel üldse püsti seisis ning isegi liikus, oli ime, nagu ka see, et tema kontkõhn naine endiselt koduseid talitusi suutis teha. Loogiliselt võttes oleksid nad mõlemad pidanud ammu surnud olema ja rahulikult, kõikidest vaevadest pääsenuina, mullapõues puhkama. Kuid surm ei tulnud ja piinad jätkusid.

Tema nimi oli Rämpman, ning kunagi oli tal vist olnud ka oma põllulapp ja hubane kodu. Vist... Rämpman ei mäletanud seda aega kuigi täpselt. Nüüd mulksus igatahes põldude kohal mädasoo ning maja oli muutunud tõeliseks sõelaks, kust vihma eest mingitki varju

leida oli täiesti võimatu. Tuul puhus sisse kõigist neljast küljest korraga, laest voolas vett ja pehkinud põrandalauad purunesid astumise all, misjärel jalg sügavale lehkavasse porisse vajus. Ahi oli sisse varisenud ja milleks seda tarvis oligi, kui polnud küttepuid. Rämpman oli püüdnud keset tuba palke põletada, kuid need olid vettinud ega võtnud tuld. Vahel harva saatis Rämpmanitele kirja tütar, kes oli läinud suurte lootustega linna, kuid pärinud oma vanematelt pigilinnu saatuse ning teenis nüüd leiba hooa ametiga. Kuid ta oli inetu ja paks, ning tema kirjad olid kirjutatud õhukestele, kes teab kust käristatud paberilipakatele ja koosnesid vaid üksikutest lausetest, täis masendust ning meeletuid. Siiski olid need paberitükikesed Rämpmanitele väga kallid, sest neid sai põletada. Tütar ei kirjutanud sageli, vaid paar korda aastas, ja seetõttu istusid Rämpmanid ülejäänud aja kütmata ruumis, magasid lumehangedes, ise külmast tõmmeldes. Tütrelt kirja saades löid nad hardalt risti ette, süütasid lunastava pabeririba otsekohe, läbi lugemata, põlema ja kükitasid leegitseva känkari juures, litsudes end ahnelt tulele nii lähedale kui võimalik. Neil harvadel hetkedel oli neil peaaegu et soe.

Kuid vaevalt kustus üleni mustaks tõmbunud paberileht, kui Rämpmanid taas süngeks muutusid. Meeleheitliku järjekindlusega tuustisid nad iga päev oma maja varemetes ja ümberkaudsetes nõgesepõõsastes, otsides süüa. Kuid mida polnud, seda polnud. Ammu tühjaks lutsitud kontidega hobuse luukere lebas seal, kus kunagi oli olnud tall. Rämpman proovis vahel veel mõnda konti imeda, kuid mis tühi, see tühi. Närida ta konte ei saanud, sest Rämpmanil polnud hambaid, ta oli need juba varem suure näljaga alla kugistanud. Ka nahksed hobuseriistad olid ammu söödud. Siiski oli just nahk see, mida kõige sagedamini leida õnnestus. Mõisa lähedal roomates ja rohus tuulates sattus Rämpman aeg-ajalt ikka mõne nahariba peale ning nätsutas seda rahulolevalt.

Kuid mõis tähendas ka ohtu. Mõisnik ei sallinud Rämpmaneid silmaotsaski ja oli oma kubjastele andnud korralduse neid igal võimalikul juhul nuhelda. Oleks saanud, ajanuks ta nad ammu majast välja, kuid seda koobast, kus Rämpmanid pesitsesid, oli mõisnikul häbi majaks nimetada, ka ei tahtnud ta oma ustavaid teenreid säherdusse tondilossi mööbeldama saata, sest kes teab, mis ilgused on seal peidus.

Nii piirduski ta vaid Rämpmanite peksta laskmisega. Vähemalt kord päevas lohistati ussina sisisev Rämpman mõisatalli ja kolgiti vaeseomaks ühes ohtra soola lisamisega. Rämpmanil oli küll valus, kuid tasuta saadud sool tegi meele rõõmsaks. Ta urgitses seda salaja oma seljas haigutavatest haavadest ja lakkus mõnuledes sõrmi.

Peksa sai Rämpman üldse ohtrasti, sest lisaks mõisnikule kandsid tema peale viha kõik ümberkaudsed talunikud. Nad kartsid ja põlgasid Rämpmanit, sest nägid tema jõledas, tokerdanud ning porikorruga kaetud kogus ohtu oma lastele ja varale. Mitu korda ajasid nad oma hobuse ta peale, kuid alati pääses Rämpman eluga, tõsi küll, ränkade vigastuste hinnaga. Paaril puhul oli teda ka selja tagant tulistatud, kuid Rämpmani kuivetust kogust läks kuul vilinal läbi ega teinud isegi suuremat haiget. Ja mürgitada oli teda proovitud, kuid Rämpman sai mürgist üksnes üle hulga aja kõhu täis. Ta ei saanud surra, tema pidi elama, elama ja elama.

Paar heldesüdamelist talumeest olid üritanud ka Rämpmanit järje peale aidata, seda ennekõike kirikuõpetaja eestvedamisel. Talle oli laenatud seemnekartuleid, kingitud kits. Rämpman polnud laisk, ta ei põlanud tööd. Agaralt asus ta kartuleid mulda toppima, lüpsis kitse. Kuid järgmisel päeval viis susi kitse võssa, metssead õgisisid kõik kartulid. Talumehed said aru, et Rämpmanit ei saa aidata, kuna nii pole saatuse poolt ette nähtud.

Siis saabus koju Rämpmanite poeg. Ta oli käinud linnas koolis, kuni Rämpman suutis talle kooliraha saata. Kaua ta seda ei suutnud ja sellegi vähese, mis poeg sai, oli Rämpman teeninud oma kõrvade müügist. Ostja oli üks arstiteadlane, kes Rämpmani kõrvad puhtalt pea küljest eemaldas, piirituse sisse pani ja linna muuseumisse viis. Kui pojalt raha otsa sai, asus ta luuletama, elas keldris ning hankis enesele tiisikuse. Põdema tuli ta isakoju. Ehkki ta kõhimisil käe suu ette tõstis, pritsis veri sõrmede vahelt läbi ja peagi kattis Rämpmanite varemeid seestpoolt paks, hüübinud verest vooderdis. Ka Rämpmanid ise olid poja kõhimisest punased ja inimesed, kes neid nägid, põgenesid tagasi vaatamata.

Lõpuks sai Rämpmani naisel viletsusest mõõt täis. Ühel päeval mudas sonkides oli ta leidnud tubli jupi nõõri ja, veendunud, et see süüa ei sünni, hoidis ta nõõri alles, seda mehe eest varjates. Nüüd läks ta

sinna, kus kunagi oli seisnud laut, sidus paela laepalgi külge, tegi silmuse, pani selle enesele kaela ja hüppas kännu pealt maha.

Ta oleks pidanud surema, ja seda ta sooviski, kuid ei surnud siiski. Nälgimise ning külmetamisega oli tema kael otse puitunud ja silmus ei suutnud seda kokku suruda. Nii kõlkus Rämpmani naine maa ja taeva vahel, siputas käte-jalgadega ning ohkis tasa. Kui Rämpman ta leidis, palus naine, et mees ta alla võtaks. Rämpman kirus. Majas polnud ühtegi nuga, nii suur oli vaesus. Rämpman üritas naist jalgadest tirides alla sikutada, kuid tal polnud küllalt jõudu. Ta läks poega otsima – see oli vahepeal tiisikusse surnud, vedades enne seda, sõrme omaenese vere sisse kastes, pehkinud aidauksele kurvad värsid. Rämpman ei osanud neid lugeda, ta oli viletsuse tõttu kõik teadmised minetanud. Ta püüdis poega matta, kuid labidat tal polnud ja maa oli külmunud. Siis meenus talle naine, kes endiselt kannatlikult silmuses rippus. Rämpman mõistis, et ei saa eite kuidagi aidata, ta pani pea jäätükile ja püüdis uinuda. Nälg piinas täna eriti tugevasti, ka valutab hommikul ühe taluniku vankri ratta alla jäänud ja seetõttu veidi laperguseks litsutud pea. Kuid viimaks tuli uni siiski.

Rämpman oli nii vaene ja vilets, et ei näinud isegi unenägusid. Hommikul ärkas ta omaenese röökimise peale. Ta karjus külmast. Pakane oli pannud sülje tema suus jäätuma. Rämpman võttis maast tellise ja tagus seda enesele vastu nägu. Voolas värvitut verd, kuid ka suu õnnestus jäävangistusest vabastada. Rämpman neelas sulavett ja verd ning sai veidi jõudu juurde.

Ta läks oma naist vaatama. See kõlkus endiselt silmuses ja kurtis vaevukuuldaval häälel tühja kõhtu. Rämpman vihastas. Milleks loll eit sinna üles ronis? Eks küsigu nüüd lindudelt toitu. Rämpman lükkas naisele hoo sisse, nii et see kellapendlina ühest seinast teise peksles, ja koperdas minema.

Lõuna paiku sai ta mõisa juures oma vitsad ning kubjas sõimas veel pealegi, öeldes, et Rämpmani-sugust tolgust võib aidata ainult ime. Jah, ime! Kust seda imet võtta? Rämpman roomas mööda maanteed, jäi paar korda vankri alla ning libises viimaks kurnatuna kraavi, kus ta jää sulamisel tekkinud loiku magama jäi.

Ta ärkas keskööl. Taevas paistis kuu, kuid mäenõlvak tema ees oli valge nagu päeval. Siiski ei – see polnud hele päikeselõõsk, vaid

salapärane ning veidi udune helendus, millesse vaadates tundus, otsekui oleksid sul silmad piimasupised. Rämpman ronis kraavist välja, märjad riided olid külma käes kangestunud ja Rämpman sai liikuda üksnes neljakäpukil, nurgeline ning paindumatu nagu riul. Ta koperdas otse kummalise valguse poole.

Mäenõlvakul magas noormees. Rämpman oli oma viletsuses kaotanud igasuguse ilumeele, vastasel korral oleks ta pidanud möönma, et nooruk on imekaunis. Tal olid seljas helesinised siidist rõivad, mida piha kohalt ümbritses pehmest nahast vöö. Noormehe juuksed olid pikad ja laotusid korrapäraselt murule. Sest ime küll – ehkki oli tal, õitsesid magava noormehe ümber lilled.

See noormees oli Endymion.

Ta ei olnud üksi. Jumalanna Selene istus tema kõrval, silitades hellalt poisi marmorvalget nägu.

Aeg-ajalt ta kummardus, suudeldes noormeest otse huultele, seejärel laubale, hingas sisse juuste lõhna. Kui jumalanna end taas sirgu ajas, võis näha, et tillukesed pisarad on jätnud tema näole niisked rajad.

Noormees ei ärganud, vaid magas rahulikult. Tema rind kerkis ja langes hingamise taktis.

Viimaks kaisutas jumalanna Selene Endymioni viimast korda, langedes ta peale, nii et kuu valitsejanna kiharad segunesid nooruki omadega. Seejärel ta tõusis ja kadus.

Imeline valgus taandus, vaid magav Endymion jäi endiselt nõidusliku helenduse keskele.

Rämpman oli näinud imet. Ta värises, sedapuhku mitte külmast, vaid himust. Suu jooksis vett. Kangelt kui puuhobune koperdas ta magaja juurde ja asus viletsusest lõhestunud näppudega, mille otsad olid harali kui ragulka, nii et sõrmi näis Rämpmani mõlemal käel olevat kümme, Endymioni vööd valla kiskuma.

Poiss ei ärganud ka nüüd. Rämpman sai rihma kätte ja asus seda sealsamas sööma. Küll oli pehme ja õrn nahk! Rämpman nätsutas vööd ja imes ahnelt. Sama hästi oli talle kunagi ammu maitsenud vaid tema hobuse sadul.

Kui esimene nälg sai kustutatud, roomas Rämpman eemale. Ühe vana tunni taga lõpetas ta oma söömaaja. Rämpmani süda oli tänulik ja tema hinges oli õnnis tunne. Ta oli näinud imet ja see ime oli teda aidanud.

Aitäh, taevaisake!

PAGAR

Pagarit nägin ma pargis. Õieti, ega ta päris pagar polnudki. Tormates saabus ta kusagilt tagahoovist, seljas valge, peaaegu kandadeni ulatuv vihmamantel, mille revääride vahelt paistis samuti valge pitsiline pluus, kaunistuseks kaks sama värvi, paelte otsas kõlkuvat tutikest. Selline tüdrukulik pluus minu tähelepanu köitiski, sest pagar oli tegelikult poiss – nii umbes murdeeline. Kuid milline poiss! Kuidagi kummaline... Mitte ainult rõivad polnud tema seljas valged (unustasin lisada, et jalas kandis ta valgeid sandalette ühes valgete sokkidega), ka poisi nahk oli piimjas. Valged juuksed kleepusid laubale ja näisid läbipaistvatena. Valge poiss jooksis tohutu kiirusega liivakasti ja asus leitud kühvliga liiva sisse auku kaevama.

Väikesed lapsed taganesid pelglikult emade manu.

Kuid poiss – tolleks hetkeks olin ta küll endamisi "pagariks" ristinud – ei olnud pahatahtlik. Nii ootamatult, kui ta oli kaevamist alustanud, ta selle ka lõpetas. Oli ta oma eesmärgi saavutanud ja mis see võis olla? Liiva sees haigutas paraja sügavusega lehter. Milleks pagar seda vajas?

Ta lahkus igatahes otsustavalt liivakastist ning istus nagu veidi väsinuna pingile. Väikesed lapsed julgesid taas mängima asuda. Pagar silmitses neid heatahtlikult. Kui üks tillukene tüdruk oma tahtmist ei saanud ja nutma puhkes, tõusis pagar, lähenes lapsele ning manitses:

"Ära jonni, kuula ema sõna!"

See ei olnud murdealise poisi kriuksuv ja üles-alla volksatav hää, vaid kõlas täiesti sootult. Laps jättiski virina, pagar võttis tal hoolitsevalt käest ning talutas tagasi liivakasti. Siis keelas ta ühte poissi:

"Mis sa jooksed, sa võid kukkuda! Mängi ilusti!"

Poiss ei hoolinud pagari nõuandest, vaid lidus edasi. Pagar vaatas talle laivalt järele. Jõudu ta rakendada ei proovinud, selle asemel

abistas pikali kukkunud, umbes aastast imikut, ning ütles teisele titele, kes ei tahtnud ema palvest hoolimata liivakastist lahkuda:

"Mine ikka koju, ole hea laps, teinekord tuled jälle!"

Seejärel pagar puhkas, seistes sirelipõõsa all, ning üksnes silmitses emalikult liivas ukerdavaid jõnglasi. Vaid paar korda sekkus ta veel oma reguleerivate soovitustega anarhilisse mängurütmi, tema nõuanded olid õiglased ja eetilised, nagu näiteks: "Anna väikesele ka autot!" või "Nii läheb liiv silma, nii pole ilus!"

Viimaks keeras pagar liivakastile otsustavalt selja ning, astudes otsekuu hoovõtuks paar pikka sammu, pistis uuesti jooksu, kadudes mõne hetkega majade vahele.

Mis müstiline olevus see siis oli?

Inimene kindlasti mitte.

Siis UFO?

Väga võimalik! Muidugi, tema tegevuses oli palju juhuslikku, tema nõuandeid ei võetud kuulda ja erinevalt traditsioonilistest ettekujutustest ei püüdnudki ta sekkuda globaalsetesse probleemidesse, hoiatada meid loodusreostuse, tuumaohu või ülerahvastuse eest. Ta ei küsinud: "Inimesed, miks te sõdite?" Kas oli ta juba jõudnud inimestes pettuda, kogeda, et taolisele küsimusele ei oska keegi midagi mõistlikku vastata, ning suunanud oma jõupingutused noorema põlvkonna eetiliseks ümberkujundamiseks? Alustades lihtsatest tõdedest – "Anna teisele ka kühvli!" – võib jõuda ju suurte üldistusteni! Või ei olnudki ta mingi õige, täisvereline tulnukas-kolonisaator, vaid lihtsalt meie planeedile juhuslikult ei tea kust pudenenud tähelaps, vikerkaareprints, marslane, kes temale arusaamatult julma ja egoistlikku maailma õigele teele suunata püüab? Tähepoiss kuukiirelt. Helendab öösiti ning kiikab igatsevalt oma planeeti, kuhu jäid maha lammast ja roos? Väike prints?

On ka teisi võimalusi. Pagar võis olla näiteks vaim.

Silmapilk kangastus mul silme ees tema kujuteldav elulugu. Miks on ta tagasi pöördunud teisest maailmast? Et kellelegi kätte maksta, selge see! Nurjatud mõrtsukad, jõle bande loomalikke kõrilõikajaid, kes kunagi kõledal novembriööl sõbra sünnipäevalt koju pöörduva poisikese kinni püüdsid ning narkootikumiuimas ära sõid. Ei, mitte nii vingelt. Üles poosid! No tapsid igal juhul. Politsei on lurjuste vastu

võimetu, nad on liiga tigidad ja agressiivsed, kogu linn kardab elajalikku jõuku. Öösiti panevad nad hundimaskid ette ja varitsevad parkides, hommikul leitakse inimeste puremisjälgedega laipu. Nad on lausõelad nagu koomiksitelgelased. Perekonda neil ei ole, armastust asendab prostitutsioon. Ka prostituudid süüakse hiljem ära. Ja siis naaseb teisest ilmast pagar.

Ta on valge ja ebamaine. Tema peale kuul ei hakka, hundi hambad nürinevad teda puutudes. Jubeda bande hävitamine läheb tal libedalt, lurjused elavad üle kõige hirmsamaid piinu, millest koledaim on hirm, kui nad tasujas oma kunagise ohvri ära tunnevad. Kuid meil ei ole nurjatutest hale. Paras neile! Kui kõik kurikaelad on hävitatud, ei lahku pagar siiski meie hulgast. Ta jääb siia! Kõige kriitilisemal hetkel astub ta vahele. Ta on endisaegne jumal, praegune batman ja zorro. Tema peale võib ikka loota.

Või pole ta ka vaim?

Muidugi, ta ei pruugi vaim olla! Võimalusi on veel, võimalusi on tohutult!

Midagi animaalist torkas tema juures silma, ehk ongi ta loom? Libainimene, hunt, kes käis kolm ringi ümber halli kivi ja muutus mõneks ajaks inimeseks? Või siiski metshaldjas? Looduse saadik, kes on tulnud valges rüüs, mille neitsilikkust võib määrada vaid ülimalt saastatud keskkond. Aeg-ajalt torkab ta jala vette, veel ei jää tema valgetele pükstele plekke. Kuid pagar-metshaldjas on valvel ja hetkel, mil tsivilisatsioon on jõudnud sinnamaale, et isegi laante saadiku valgele mantlile sadestub korstnate suitsu, mil jõevesi määrib sandaalid õliseks, mil haisev õhk tungib valgetesse kopsudesse ja ajab pagari aevastama, sel hetkel katkeb looduse esindaja kannatus. Ta kireb või huikab, või ulub nagu tuul, ma ei tea täpselt, mida ta teeb, kuid see on signaal. Loomad tulevad linna, tehased hävitatakse, karud juurivad tsivilisatsiooni ning jänesed hukkavad autosid. Puud kasvavad lausa silmanähtavalt ning magistraalidele tekib tihe mets. Taas on kõikjal Eedeni aed, oht on möödas, keegi ei mäletagi enam, mida tähendab sõna "vabrik" ja mis asi on tramm. Inimesed elavad nagu lilled ning pagarit ei nähta enam eal, sest tema töö on tehtud, missioon täidetud. Kuhu ta kaob? Küllap võtab tagasi esialgse kuju, saab samblaks, seeneks, linnuks pärnapuul.

Aga pole ka võimatu, üldsegi mitte võimatu, et see valge olend on kuidagi seotud talvega. Ta on Lumekuninganna saadik. Vaevalt et just Kaj, keda otsib ustav Gerda. Lihtsalt mingi lumeriigi elanik, mitte lumeinimene, kes on karvane ja labane ning pole muud kui üks suur ahv, vaid aristokraatne jää ise. Talve esindaja suvel? Kui väike laps teda väga-väga palub, võib ta keset juulikuud hetkeks hanged maa peale tuua ning pakkuda mudilastele mõneks tunniks kelgurõõme. Kahju, et keegi liivakastis mänginud lastest pagarit paluda ei osanud! Oleks keset suve virmalisi näinud!

Aga äkki on pagar sündinud hoopis piimast? Võib-olla ta elab seal? Jooksis pärast liivakastis hullamist koju ja viskus piimaga täidetud basseini? Kui ta pole seal kaua käinud, hakkab tal halb ja ta läheb hapuks, aga kui on liiga palav ilm, tuleb pagarile nahk peale nagu keedetud piimale. Teeb ta ka mingeid imetegusid või on üksnes ise ime? Ka sellest piisaks.

Või on ta...

Ma ei olegi pagarit rohkem näinud ja see ei üllata mind. Paljuke neid ebatavalisi asju ikka meile vaadata antakse. Üks kord, mitte rohkem! Vaid ühe tantsu tantsis Hõbesõrg vanaänt Kokovanja katusel. Nagu ütleb muinasjutt: "Tegi üks kord rõõmu, ja aitab!" See on õiglane. Ega ime pole televiisor, mida vaatad siis, kui igav hakkab. See pole meelelahutus, vaid tõend. Tõend selle kohta, et midagi ikka on kivi all peidus... Et kusagil seisab Kalevipoeg, käsi kaljukammitais, et kusagil magab kuningas Arthur, ja kui häda käes, tuleb tagasi. Et on miskit... Miskit niisugust, mida ei tea oodata. Et mingil hetkel võib valgusfooris süttida sinine tuli. Virvatuli! Seal on rahapada! Seda valvavad kääbused ja skelett.

Muidugi, ma tean, võib ju küsida – kas pagar oli ikka tõeline sõnumitooja, kelle sarvepuhumine annab suurele armeele märku teele asuda? Oli ta ikka vaim, piimamehike, laante saadik, väike prints, kes iganes? Või oli lihtsalt läheduses elav kretiin, kellel õnnestus hetkeks toast välja lipsata? Näris rihma puruks, jooksis ringi, mängis liivakastis, hiljem aga varises kusagil kokku ja hakkas ulguma, kuni tulid sanitarid ja ta kotis ära viisid. Aga milleks niimoodi mõelda?

Hoopis toredam on uskuda vastupidist. Kord me veel näeme neid marssimas – nelikümmend vägimeest, Tšernomoor käib kõige ees!

Ma ei ole vaadanud, ega tahagi vaadata, aga ma usun, et seda auku, mille pagar liivakasti kaevas, pole võimalik kinni ajada. Kes sinna sisse vaatab, näeb liiva sees oma tulevast.

ÖÖVALVES

Malle õppis tegelikult alles keskkoolis, aga ta tahtis tulevikus arstiks saada ning käis seepärast koolivaheajal haiglas praktikal. Tegi lihtsaimaid töid, ulatas hommikuti haigetele kraadiklaase ning mõõtis vererõhku. Vahel jäi ka ööseks valvesse, mõne kogenuma õe seltsis muidugi.

Haiglatöö tundus tähtis ja põnev, arstid ja õed suhtusid Mallele sõbralikult nagu lihasesse tütresse, ainult üks noorepoolne meesarst Riivo vaatas kuidagi imeliku pilguga. Malle sai aru küll, mis Riivol mõttes, aga ei teinud sellest suuremat probleemi. Ega ta vägisi ligi ikka ei hakka tikkuma, teiste ees ja päise päeva ajal. Ning öisesse vahetusse Malle koos Riivoga lihtsalt ei jäänud. Ta oli mõistlik tüdruk.

Nii siis Riivo ainult jõllitas ja kutsus vahel kohvile, aga kuna kohvi jooki arstide toas, kus viibis ka teisi tohtreid, isegi vana professor astus seal tihti läbi, siis piirduski kohvi rüüpamine üksnes kohvi rüüpamisega. Joodi ära, loputati kraanikausis tassi, öeldi aitäh ning mindi töö juurde tagasi.

Malle oli oma eluga rahul. Ühel ööl oli ta taas valves. Kogenumad õed ning arstid tukastasid, aga Mallele ei tulnud und. Ta lipsas õdede toast välja ja kõndis kikivarvul mööda vaikset koridori. Oli pühalik ning veidi õõnes tunne. Mõnest palatist kostis haigete norskamist. Üks uks oli poikvel ja Malle pistis pea palatisse. Keegi vanaeit lebas selili voodis, suu pärani, ning norises eriti valjusti. Mallele tegi see vaatepilt nalja. Ta tahtis juba ust kinni lükata ja edasi minna, kui vanamoori norskamisse lisandus uus heli – keegi oleks justkui viiulit kääksutanud.

"Ei, mis viiulit!" sai Malle kohe selle mõtte absurdsusest aru. "Ta korises! Äkki hakkab surema!"

Malle tundis, kuidas süda peksma hakkas. Seni polnud veel keegi osakonnas Malle ajal hinge heitnud, seal polnud nii raskeid haigeid,

ükski ei vaakunud elu ja surma vahel. Malle mõtles, et ta peaks minema ning teised õed ka üles ajama, aga häbenes. Mine tea, ehk ei ole olukord nii hull? Kes neid vanamoore teab, vahest teevadki magades suuga veidraid hääli? Mallele meenus, kuidas kunagi algkoolipäevil oli klassiõde talle oma vanaemast jutustanud. Klassiõde väitis, et vanaema haugub ja uriseb unes. Malle polnud teda küll uskunud, aga mine tea? Äkki oli klassiõel õigus? Igaks juhuks hiilis Malle vanaeide voodi peatsisse ja kuulatas tähelepanelikult.

Viiul mis viiul. Mitte just stradivaarius, aga tantsuks kõlbab.

Malle kummardus ja vaatas muti ammuli suhu.

Esiotsa nägi ta vaid vanaeide keelt ning paari hammast, edasi tuli neel, ja mida hoolikamalt Malle seda silmitses, seda enam talle tundus, et ta näeb mingit liikumist. Silmad tõmbusid ühte punkti põrnitsemisest uduseks ja korraga oleks kui teatris eesriie eest tõmmatud.

Malle nägi lugematul hulgal kääbuseid.

Polnud kahtlust – nad pidasid pidu. Ühel oli viiul lõua all, tema neid helisid kuuldavale tõigi, mis Malle tähelepanu köitsid. Teised löid tantsu, katsusid rammu, sõid ja jõid. Riietatud olid kääbused vanamoeliselt, ka kombes tundusid olevat metsikud ning toored. Liha rebiti hammastega, leent joodi otse potist. Rammukatsumises kasutati õige inetuid võtteid, aeti teineteisele pöidlaid silma ning püüti vastast põsest pureda. Keegi aga ei pannud säärast räiget käitumist pahaks, publik hoopis ergutas kaklemaid ning karjus midagi. Malle pani kõrva päris vanaeide suu juurde, et paremini kuulda. Heledad hääled piikusid:

"Nüür, Nüür! Fundin! Nordri! Sudri!"

Malle ei mõistnud sellest midagi. Samas vanamutt liigutas, pani suu kinni ja ärkas. Hetke vaatas ta üllatunult Mallele otsa:

"Magage, magage, ma ainult kontrollin siin natuke..." suutis Malle viimaks öelda.

Vanaeit palus seepeale, et õde tooks talle kruusi vett, mida Malle ka tegi. Seepeale õnnistas mutt teda jumala nimel. Malle lippas palatist välja.

Tal ei tulnud hommikuni und. Mis see oli olnud? Viirastus? Kuidas kääbused vanaeide sisse said? Kuidas nad sinna ära mahtusid? Või polnudki see õige vanaeit, vaid lihtsalt mingi... kest? Inimesekujuline

taru, mille haldjad (ufonaudid?) enesele ise löid! Malle oli kinos selliseid asju näinud, aga ainult ulmefilmides. Aga päris elu pole ju ulme!

Hoolimata teiste õdede protestist ("mis sa, laps, end väsitad!") jäi Malle ka järgmisel ööl valvesse. Riivo põrnitses teda kahtlustavalt.

"Sulle on hakanud siin ööbimine meeldima?" päris ta. "Mida sa siin öösiti teed?"

"Valvan," vastas Malle, aga Riivo ei paistnud teda uskuvat. Mallele oli see ükskõik, ärgu uskugu, kui ei taha. Mõelgu peale, et ta magab siin mõne arstiga.

Õnneks oli taas rahulik öö ja teised valvajad uinusid peagi. Malle hiilis kiiresti vanaeide palatini ning kiikas sisse. Eit magas, ja oh mis rõõmu!, suu ammuli! Malle läks ja vaatas sinna sisse.

Sedapuhku märkas ta kääbuseid peaaegu kohe. Pidu oli lõppenud, mehed nülgisid äsja tapetud metshärga. Võitlus oli olnud äge, sealsamas vedelesid paari kääbuse korjused, rinnus sügavad sarvehaavad. Ühel mehikesel oli härg jala lõmastanud, ta istus kivil ja karjus, samal ajal kui kaks teist kääbust tema koiba suure kirve abil amputeerisid. Ülejäänud rahvas tundus aga olevat väga lõbusas tujus, mõeldes ilmselt üksnes algavale pidusöögile. Hukkunud jahimehed asetati tuleriidale ja süüdati põlema, hiljem pandi tulele ka härg, looma küpsemist oodates jõid kääbused suurtest peekritest, käratsesid ning läksid kaklema. Ka viiul kraamiti taas välja.

Eit magas kogu öö rahulikult ning Malle võis kääbuste elu hommi-kuni jälgida. Jalad surid küll seismisest ära ja kael jäi kangeks, aga Malle ei hoolinud sellest. Kella kuue paiku hakkas mutt liigutama, halises tasakesi ja matsutas suud. Mallel õnnestus sedapuhku õigel ajal palatist välja lipsata.

Kui arstid tööle jõudsid, istus Malle õdede toas ja jõi unise näoga kohvi. Loppis silmaalused reetsid, et ta pole juba kaks ööd maganud.

Riivo istus ta kõrvale.

"Noh, kellega siis tänase öö veetsid?" päris ta.

"Kääbustega," vastas Malle. Jumal, kui tüütu see Riivo on!

Riivo nihkus lähemale ja sosistas tüdrukule kõrva.

"Homme olen mina valves! Tule siis mulle külla!"

"Ei, ma eelistan kääbuseid," teatas Malle ning tõusis.

Ta läks ja magas kodus õhtuni. Kui ta end parajasti valmis seadis, et uuesti öövalvesse minna, tuli talle meelde, et seal on ka Riivo.

"Ah, mis ta ikka teha saab," otsustas Malle. "Teised õed on ju ka, ja haiged. Ma võin karjuda."

Tema õnneks polnud Riivol sel ööl aegagi, et Malle peale mõelda. Üks haige oli ootamatult meelemärkuse kaotanud ning Riivo käedjalad olid tööd täis. Koguni vana professor jäi ööseks tööle. Mallet otseselt vaja polnud, pigem oli ta tõsistel töötajatel jalus. Seepärast jättis ta ilma igasuguste kõhklusteta ülejäänud personali tõbisega mässama ja lippas ise oma vanaeide manu.

Kuid kääbuste külas oli sedapuhku ilm hulluks keeranud, tuul vingus ja kõik mehikesed istusid oma taredes. Vaid korra kargas üks kääbus õue, võttis kaevust pangega vett ning kiirustas tuppa tagasi. Malle tahtis juba palatist lahkuda, kui keegi talle õlale koputas.

Riivo! Ei, siiski mitte! See oli vana professor. Malle punastas ja ei osanud midagi öelda.

Kuid vana professor ei pärinudki Mallelt aru. Ta osutas endiselt magusasti põõnavale vanaeidele ning küsis:

"Gnoomid, jah?"

"Kääbused," noogutas Malle üllatunult. "Kas teie, professor, olete ka neid näinud?"

"Olen ikka," vastas professor. "Ja mitte ainult neid."

"Keda siis veel?"

"Noh...," alustas professor ja juhtis Malle palati teise otsa, kus magas keegi paks naine. "Näiteks seda..." Ta pistis tädile lusika hammaste vahele ning kangutas ettevaatlikult lõuad laiali. Tädi ei ärgeanud. "Vaatepilt pole enam see, mis vanasti, aga ikkagi. Vaadake!"

Malle piilus naisele suhu. Läks natuke aega, enne kui silmad õigesse fookusse asetused. Malle nägi varemeid, need kuulusid küllap mingile linnale. Varemete vahel askeldasid üksikud inimesed, kes otsisid midagi ja toppisid leitu suurtesse kottidesse. Paremas nurgas seisid kaks kaamelit.

"Varemed," sõnas Malle.

Professor noogutas kurvalt.

"Jah, aga kui te teaksite, milline uhke linn see oli! Milliseid kaupu siin müüdi! Siis, kui see naine haiglasse toodi, käisin ma öösiti sageli

neid imetlemas. Aga ta langes vallutajate ohvriks, kaunid majad pandi põlema, uhked kangad kisti ribadeks, turg rüüstati, elanikud tapeti. Milline barbaarsus, ah?"

"Kes seda tegid?" küsis Malle.

"Türklased. Ise nägin pealt."

Professor surus paksul naisel suu kinni.

"Jah, kurb vaatepilt oli see, väga kurb," pomises ta nukralt.

"Professor, kas kõigil inimestel... Ma mõtlen, kas kõigil on midagi suus?" küsis Malle erutatult. "Kas minul ka?"

Professor laiutas käis.

"Ega ma umbropsu ei oska vastata. Ei, kõigil kindlasti mitte, kõigil ei ole! Sest kui palju on hävinud tsivilisatsioone! Sellelgi proual – läheb aastaid, müürid varisevad, liiv katab viimasedki rusud ning ongi kõik. Kus on maiade, asteekide templid? Siin palatis on ainult kahel inimesel suus, mida vaadata. Ma ju tean, kui uus haige tuuakse, vaatan ma ta kohe üle. Tehke suu lahti, Malle!"

Professor kummardus Malle suu juurde, pistes peaaegu oma nina tüdrukku huulte vahele.

"Ei paista küll midagi," nentis ta. "Ärge kurvastage, see on loomulik, ka seitsmest maailmaimest on ainult üks alles. Kõik ei saagi meie päevini säilida. Aga vaadake nüüd mind!"

Malle heitis argliku pilgu professori neelu. Ta nägi seal laeva, peagi seletas silm ka pardal askeldavaid madruseid. Kapten kõndis tähtsalt ringi, pikksilm käes, ja jagas korraldusi. Üks madrus oli millegi vastu eksinud, teda valmistuti raa külge pooma. Vaimulik ulatas hukkamõistetule suudlemiseks piibli. Malle vaatas kurva stseeni ahnelt lõpuni.

"Teil on suus laev, professor!" ütles ta seejärel, pead eemale tõmmates.

""Santa-Maria!"" sosistas professor uhkelt.

"Kolumbus?"

"Täpselt. Nad on teel Ameerikasse, minu arvestuste kohaselt ei kesta nende reis enam kaua, kõige rohkem paar nädalat. Siis näen ma ka indiaanlasi."

"Peeglist?"

"Peeglist."

Professor patsutas Mallele õlale. "Ma pean nüüd minema," ütles ta. "Eks teie jätkake vaatlusi. Ja homme tuleb uus haige sisse, nii et loodame kõige paremat. Vahest näeme koguni mõnda kroonitud pead!"

Professor lahkus silma pilgutades palatist. Ka Mallel polnud tahtmist sinna kauemaks jääda. Kuid ukse taga ootas teda Riivo.

"Ah professor ongi see kääbus!" lausus ta irooniliselt.

"Millest sa räägid!"

"Ma ju nägin, kuidas te suudlesite!" sosistas Riivo ootamatult tigidalt. "Kas sulle meeldivad isegi ätid? Siis ei tohiks sul minu vastu ammugi midagi olla! Tule, lähme!"

"Kuhu?" Vastuse asemel tõukas Riivo Malle sidumistuppa ja keeras enda järel ukse lukku. Malle häbenes karjuda, rabeles vaikides – ta oli küllalt tugev ja Riivo ei saanud tast kuigi hõlpsasti jagu. Kitlitelt lendasid nõöbid, korraga Malle komistas ja kukkus, Riivot kaasa tõmmates. Malle häda ei saanud, aga mees lõi oma kukla vastu voodi metallist serva ära ning kaotas teadvuse. Malle ehmus.

Ta patsutas Riivot põsele. Riivo suu vajus pärani. Malle ei saanud lahti kiusatusest sinna sisse kiigata.

Ta nägi kahteist soomussärkides meest, kes istusid ümmarguse laua taga. Kõigil neil olid ees pikad valged habemed, kõik nad magasid. Korraga tõstis üks meestest pea ja vaatas Mallele läbitungiva pilguga otsa.

"We must come?" küsis ta. "Is England in danger?"

"No!" vastas Malle kohkunult.

Habemik laskis pea rinnale tagasi vajuda ning magas edasi.

Malle jättis Riivo sidumistuppa vedelema. Õdede toas võttis ta külmkapist glasuurkohukese ning sõi selle ära. Ta mõtles pingsalt.

Hommikuks oli Malle otsustanud. Temast saab hambaarst!

"Hambaarst?" kordas isa, kui Malle talle sellest kõneles. "Miks ka mitte, hambaarstid teenivad hästi."

Malle naeratas. Magusa õudusvärinaga kõhus unistas ta juba praegu hetkest, mil näeb patsiendi kaariesest puretud hammaste taga Marie-Antoinette'i maharaiutud pead.

JUKU-KALLE RAID

Palju asju on veel väga kaugel,
mida tahaks juba puutuda:
Ilus hommik; lihtne meeleolu
ja ka ilm võiks soojaks muutuda.

Nii ma vaatan veel kord enda ümber:
mida jätsin ennast nägema?
See, kes teab, et talv on veel kord ümber,
see peab suvest pilti tegema.

Valge paber; riiul, mis on puhas,
siia vaatesse ei ole vaja lisa,
väljavõtte vanast vaatest tuhas
väga kaua kaduma on visa.

Inimnäos on ainult ühed huuled,
aga käes ei ole ühtki tühja lehte.
Selle kevade jaoks tulevasel suvel
langeb taevast mitu saatelehte.

*

Maailm pöörleb. Ja ei anna asu.
Tahtsin meile sellest rääkida.
Mis on kogu elusolnu tasu?
Ma ei tea, kas sest saab rääkida.

Mina vaatan praegu voodist välja:
iga koht võib äkki muutuda.
Toodi voodi. Varsti viivad välja
ja ei jõuagi ma miskit puutuda.

Risti läbi väga pika aja
kannab keegi minu seljas risti.
Läbi saja päeva. Läbi paljusaja
näeme korra, millesse meid kisti.

*

Ma nägin seinal sõbra vanu ridu;
need mõtted on ta pähe palutud.
Ei tea, kas ise palus, teades idu,
mis ütles: read need olgu valutud.

On auklik tänav mulle peale heitnud.
Nüüd ma ei julge seda enam reeta.
On, kelle kööki oleks ennast peitnud,
kui selgunuks, et kojast mind ei peeta.

Miks mõtte sund on see, mis jääbki likku
mu ajukaussi pikiks aastateks.
Ma kardan ligunemist aastapikku,
sest sellest kerkib jama aastateks.

Ja olles võõras köögis kõval toolil
teed surnud paberi mu aegund eluajast.
Ma võtan sullepea, kuid kas ka kirjutada?
Kas vastus kerkib lüüsi mängumajast?

Maa-aluse tihase mehenäos pihtimus

Kaks pimedust aeglaselt magavad
pooluse kohal
teisest teile ma jutustan
kaks karva süttinud
kosmose kohal
nagu kaks piipu
maa-aluse tihase mehenäos
töölised tiksuvad jõkke
mehenäo jalge ees –
Tihase maa-aluses mehenäos
kostab ju tihase mõtlemist!,
mis on lahke nagu film
(Lind möirgab
ja läheb haisema)

Tihase maa-aluses mehenäos
kostab ju tihase mõtlemist
tihane keskendunult nagu tramm
(seisab) metsa serval
tihasemõtte lend
üle jäätuva kanarbiku
tihase ehtsus ja rahul-olu

Hümn

sõnades
olid
mul
käed
ma vaatasin neid lauldes
sõnades
olid
mul
juuksed
ma liigutasin neid ümisesedes
valsitaoliste
kätega
juhtisin ma oma elu
keha
milles
kasvasid
huuled nagu paraad

Vagun

Ta seisatus ja, katsudes oma kätt, naeratas meile omalt poolt. Rahvas laulis vagunis. Tema samm oli nagu siid. Võitluslipuks kähardunud juuksed koondusid ümber söemärkidega lauba: härra viljasarnaste juustega pea lesis jaki uhkelt kinninööbitud turjariidel.

Kogu julgust kokku võttes koputas ta vaguniuksele, kaunistustega metallpind kõmatas vastuseks ja pöördus siis hääletult. Vagun, kogu vagun avanes tema silmale. Oli seal alles rikkusi! Kallid hõbenööpsed pintsakud rippumas lillemustrilistel kolmjalgadel! Kõited tolmunud nahas, kõik armastusväärselt mahagoniriivilile asetet! Ja kõige selle jõukuse, ilma hea-olu keskel kindral, õnneväärilisuse kehastis, mündir aurahasi täis, käsi hoidmas lõhnastusega taskuräti-iludust. Taskurätt kõikus ja kutsus noorurit lähemale! Saatusena pilkena paiknesid

kindrali silmad nii lähestikku, et ta neid oma 8 korda pidi pilgutama, enne kui nooris päris juurde söandas tulla.

Piinliku vaikuse katkestas kindrali rõhatus. Teretulemast, kraaksatas ta ootamatult, noorust pintsakuhõlmast haarates, kusjuures tema hää l nagu plekk-kandik vastu vaguni seinu lendas. Pärast pausi ja nooruki rabelemist ütles ta kategooriliselt: Kingitus ootab sind juba, ainult veidi kannatust; seda öeldes isa kummardas ja sirutas käe alumisse sahtlisse, kust see pruuni jõupaberisse mähitud pakiga väljus ja paki enda ette lauale asetas, seda ettevaatlikult silitades. Sa pead ta saama, kordas isa otsustavalt ja tegi oma sõrmedele kasulikke harjutusi.

Palju õnne sünnipäevaks, noor, ütles ta ja surus pojalt kätt. Õnnest ja tänulikkusest värisedes võttis noorut talle ulatatud karbi, seda vastu oma rindasid surudes pomises õnnesõnu ja arulagedaid kiitusi isa meeleheaks. Siis palus ta häbelikult luba lahkuda. Mine, ütles isa. "Pea," lisas ta, kui noorir oli juba ukseni jõudnud: sa meeldid mulle, noor, sinus on seda erilist peenetundelisust, mille kohta prantslased ütlevad: *A tojours le beau role, ses déboires, rrace /.../*

Uhkusepisarad palistasid noorlase põski, kui vana kindral lõpetas. Kuid korraga ilmusid tema reitele ja näkku valged laigud, hullunult pead pööritades ja kukalt turjale heites, lõuaga metsikult õhus vihistades ei jäänud talle enam kahtlust – ISA OLI TEMA ÜLE IRVITANUD. Katkendlikult kiljudes üritas ta avada ust, tundis, kuidas ta põlved laiali vajuvad, keha vaguni põhjas, määrdunud lillekardinad lehvimas akendest välja, pimedusse. Isa tõusis, tema pea meenutas lindu: Nooruk, ärge hukkuge, ütles ta tõsiselt, vaevu oma erutust varjates.

SVEN KIVISILDNIK

Miss Estonia märkimine

see kontseptsioon
on kirjutatud
juske kureeritava
eesti kui märk
näituse jaoks

kontseptsiooni soovitatav
teostamise paik
on kunstihoone näitusesaal

saalis on kabalistlikul
põhimõttel paigutatud purgid
purke on kakskümmend
nad on viiekümne-liitrised
lihvitud klaaskorkidega

igas purgis
on miljoneid spermatooside
purkidel on etikett
sperma saamislooga

kontseptsioon on selles
et kunstil on produktiivne
funktsioon ja sperma on
produktiivsuse kandja

selle peale
üks lonks
worcestershire

kolm aastat laagerdanud
kastet veiniäädikajääga

kontseptsioon on ka selles
et kui on mingi spetsiifiline
eesti märk siis on see
talletatud eestlaste genofondis
ja sperma on selle
kontsentreeritud väljendus

sissepääsu vastas seinal
ripub meetripikkune rauast
sepa tehtud tempel
templi otsal on estonia
nimelise parvlaeva kujutis

templi all põleb gaasileek
ja hoiab templi hõõgavana
põletit ja ballooni
ümbriseb metallpunutis
robustne käsitöö

kontseptsioon on selles
et kogu eesti asi on raudses raamis
purgid tähendavad seda
et eesti on maailmas sama
väike kui spermatosoid
ning sama soodsates tingimustes
kui kindlalt suletud klaaspurgis

selle peale
üks lonks
kolm aastat laagerdanud
worcestershire kastet
veiniäädikajääga

kahel pool

hõõguvat templit
ripuvad parvlaeval
estonia põhja läinud
inimeste portreed

iga portree all on kiri
miss estonia kandidaat
ja järjekorra number
mehed naised lapsed
ja raugad läbisegi

kontseptsioon on selles
et tõeline ilu ei
tee vahet elava ja surnu
mehe ja naise
lapse ja rauga
abielus ja vallalise vahel
ilu on üle
igasuguste eelarvamuste

avamisel kuulutatakse välja
miss estonia valimine
valimine toimub sel kombel
et iga vaataja vajutab
kõige rohkem meeldinud
missikandidaadi pildile
hõõguva templiga märgi

missiks saab see
kelle nägu esimesena
templitega täielikult
ära varjatakse

kontseptsioon on selles
et igasugune massimenu
varjutab tegeliku ilu
selle peale

üks lonks
kolm aastat laagerdanud
worcestershire kastet
veiniäädikajää
kuubikutega

kontseptsioon on ühtlasi
selles et nikkumine
kui kunstnike põhitegevus
peab andma kunstnike
põhitoodangu – installatsiooni
siiani on tegevus ja selle
tulemus olnud üksteisega
vastuolus ja tekitanud
skisofreenilise olukorra

kontseptsioon
on ka selles
et miss estonia
märkimise teostamine
aitab ümber lükata
süüdistusi selles
et sorose kunstinäitused
on formaalsed
ja ei eruta mitte kedagi

kontseptsioon aitab
ka korrupsiooni
kahtlustuste vastu

kontseptsioon on
veel selles
et kunst on formaalne
kui tal
pole seost
tegelikkuse
ja ajudega

JUTA KIVIMÄE

CONFIDENCE

Paul Alliku maalidest

Paul Alliku (1946) puhul võiks kõne alla tulla tema põlvkondlik määratlus. Elukogemustelt ja suunitluselt seotud põlvkonna võrra vanema maalijategeneratsiooniga Tartu Kunstikooli päevilt, kus kujunes välja euroopalik modernismi traditsioone interpreteeriv maalijaveendumus. Õpetaja Alfred Kongo kaudu ka arvestatav kiindumus värviprobleemidesse, pinnas hilisemale suundumusele maalilisse abstraktsionismi.

Viimase viieteistkümnne aasta jooksul on Allik eesti maalikunstis olnud vaieldamatult olemas, kuid kuidagi eemalseisjana üldiselt aktsepteeritud trendidest. Tundlik ja mänguline, on ta näilise kergusega töötanud erinevates laadides, tekitades nii tõsimeelse kriitikas kui kolleegideski eestlasele omast umbusklikku võõristust.

16. mail Deco galeriis avatud näitus on pealkirjastatud pisut salapäraselt: "Confidence" tähistab nii usaldust, pihitumust kui ka häbematu jultumust vanemas inglise kõnepruugis. Kunstis võib pihitumus olla samahästi ka ulakas *épater*.

Nii see viimane näitus kui viimaste aastate ekspositsioonid üldse lähendavad Allikut pigem 80ndate teisel poolel esile tulnud uusabstraktsionistide põlvkonnale, mis ühendab ealiselt ja laadilt

üsna mitmekesisest seltskonda. Kristringi, Vinogradovi, Büttneri ja Elkeni kõrval on näiteks väga noor Vano Allsalu ja pisut küpsemas eas Paul Allik.

Decos eksponeeritud maalides on jõutud intensiivse väljenduslikkuseni peamiselt värvi kaudu. Koloriit on Allikule omane substants, ta teab seda ja kasutab oma maalijakogemust üsna ratsionaalselt kaalutledes. Ka spontaanne hoogne pintsli töö on kaalutud, kuid ei kaota oma võlu ka mitmekordsel lõuendi katmisel. Allik mõtleb otse lõuendil ja mõtleb vahel üsna mitut pidi ümber – alusmaali kihistused kumavad siin seal esile, pigem rõhutades pindade nüansirikkust.

Ootamatute vastandvärvide kohtumised ja mõjud, keerukad värvikooslused ja -arendused on ju eesti maalikunstis üsna haruldased ja mõjuvad harjumatu võltselt – nõuavad pisut enam süvenemist ja soostumist pildi mängureeglitega ka vaatajalt.

Sellises selgelt väljenduslikkusele rajatud maalil on igasugune kontekstuaalne mäng otseesemas tähenduses tavaliselt välistatud – võimalik dekonstruktsioon sotsiaalses tooks paratamatult kaasa iseseisva maalistruktuuri teisenemise (teisejärguliseks) ja hajumise, kuid Allik kaitseb kiivalt oma kuningriiki – suveräänset traditsioonilist

õigust olla just nimelt maalija ja väljendada end – ilmselt vargsi ka mõningase osa publikumi visuaalsele kirjaoskusele lootes – just nimelt värvi kaudu.

Ligi sajandi jooksul on oluline osa Euroopa kunstikultuurist olnud suunatud väljenduslikkusele. Ekspressiivne element, kus ta ka iganes ei nähtu, toob esile midagi asjade sügavusest, murdes pealispinnast läbi, ja pole sugugi oluline, kas see, mis sel moel esile tuleb, on enam sotsiaalse kandvusega resonants või midagi sügavalt isiklikku – oluline on vaid intensiivne mõju, elamus, mis mõjutab eelkõige emotsioone.

Sellises laadis abstraktsioonide puhul näib mõningane kujundlikkus olevat vältimatu ja assotsiatiivsel tasandil ka üsna oluline. Mitmeid maale läbivad torujad kujundid ja vahel üsna agressiivsed rägastikud kannavad meeleolukõikumisi mitmes parameetris ja annavad võimalusi spekulatiivseteks analüüsideks. Kujundlikkus tekib siin vältimatult juba väga vitaalsest pintsli-tööst lähtuvalt ja fikseerib kunstniku taotlused värvis.

Mõjuvaimal tasandil toimibki kujundina vaid värv. Värv tasandil jätkub

sellist laadi kunsti puhul kreatiivsus omal moel ka hiljem, pärast maali eksperimenteerimist – maal nagu produtseeriks kujundlikkust juurde. Põhjuseks võiks olla vahest see, et maalide figuratiivne tasand, nii vähe kui seda ongi, on suhteliselt trafaretne, värvi, faktuuride ja rütmide kõrval vähem pakkuv ja maali ja koloristivõimekus mängib selle tuntuvalt üle.

Paul Alliku suundumine tõsiselt läbi-maalitud abstraktsiooni on sümpaatne, aga ka kuidagi ootuspärane, kui meenutada maalija senist arengut, rõõmsameelset kergust, millega ta alles mõne aasta eest üllatas, kõrvalrajal seisjana oma eelistusi interpreteerides. Ükskõik millises žanris on ta olnud olemuselt traditsiooni tsiteerija ja arendaja ja oma interpretatsioonifaasides on tal veel mitmeid erinevaid arenguvõimalusi – mõningaid neist lõpmatutest võimalustest, mida tahvelmaali traditsiooni klaaspärilmäng endas sisaldab. Olenevalt interpreteerija intellektist, maalija-võimekusest ja visuaalsest kogemusest on need võimalused mitmekesised ja erinevad – suurim neist on üha saavutatav maaliline vabadusmäär.

PAUL ALLIK
Juhtum I. Akrüül. 170x200 cm. 1996.

Foto:
Boris Mäemets

PAUL ALLIK
Intriig. Akrüül. 79x120 cm. 1996.

Foto:
Boris Mäemets

REIN RAUD

NEMAD JA "MEIE"

Viimasel ajal tuleb mulle üsna sageli meelde üks juhtum mu nooremast east, või õieti üks põgus mõte, üks hetk, mida ma ei saa ikka veel korralikult lahti sõlmitud. Kogu muu maailma jaoks on see hetk täiesti tähtsusetu, kuid ma ise mõtlen sellele tagasi kui esimesele teadlikule kollaboratsioonismiaktile oma elus. See juhtus sisseastumiskatsetel kooli, mille hiljem lõpetasin. Terve rea ülesannete hulgas anti igale lapsele ka üks pilt ning paluti selle järgi jutustada. Minule sattus pilt, kus terve hulk poisse on kogunenud ühte töökoda meenutavasse klassiruumi ning tegelevad seal igasuguste asjadega. Üks neist voolis noaga midagi puust. Ma ei mäleta enam täpselt, mida ma rääkisin teistest, kuid selle poisi kohta ütlesin ma, kui tuli minu kord: *Tiit meisterdab laeva*.

Ma ei usu, et selle lause moodustamine oleks kuidagi oluliselt mõjutanud sisseastumiskatsete tulemusi ning vastavalt ka kogu mu järgnevat elu, aga päris välistatud see muidugi ka ei ole. On tõsi, et ma tahtsin kangesti sellesse kooli pääseda ning üritasin ka vastavalt käituda. Kuid see lause on ainuke hetk, mida ma mäletan kui juba tol hetkel teadvustatud kollaboratsioonismi: esiteks taheti sellistel puhkudel alati, et tegelastele pandaks nimed, kusjuures – kuna mul ei olnud tollal ühtki Tiidu-nimelist tut-

tavat – oli see nimi tuttav mulle eelkõige kirjandusest ja sobis paremini kui mõni "päris" nimi. Teiseks ei kasuta harilikes oludes vist ükski laps suulises kõnes tegusõna "meisterdama", mis kuulub samuti pigem õpetliku kirjanduse aktiivsesse keelekasutusse. Kolmandaks on laev midagi positiivset (vastandina näiteks püssile) ja osutab samal ajal fantaasia ja visiooni olemasolule (erinevalt lusikast). Kõik need asjaolud käisid mul sel ajal peast läbi, kui ma seda pilti käes hoidsin. Lause, mis ma moodustasin, ei olnud minu lause, vaid lause võõras keeles. See lause jälgis niisuguse keelekasutuse reegleid, millega institutsioon (lasteaias ning lastekirjanduse kollaboratsioonistliku osa kujul) mind ja mu eakaaslasi ründas. Võimalik, et see väljastpoolt nii ei paistagi, aga tähtsam on see, kuidas see mulle endale tundus (ja senini tundub) seest.

Lühidalt võib niisiis selle iseenesest üsna tühise tähtsusega teo motivatsiooni kokku võtta järgmiselt: et läbi saada, pean ma rääkima *nende* keelt. Kuna otsuseid langetavad selles maailmas *nemad*, ei ole võimalik ilma teataval määral *nende* tahtmist tegemata edasi liikuda, sest sind peatatakse niikuinii. See kõik toimus aastal 1969, kui ka kogu ühiskonna struktuur (koos vaimse vastupanu kihistustega selles) toetas sa-

malaadset mõtteviisi: kuigi vabamad ajad olid tegelikult juba läbi nii siin kui Läänes, arvestati vähemasti Baltimaades Praha kevadest hoolimata endisel viisil institutsioonide murendamisega seestpoolt kui ühe võimalusega nende mõju piiramiseks, ning see ei olnud ju võimalik ilma *nende* keelt rääkimata. Kuid see viimane on igasuguse kollaboratsioonismi alus ja eeldus: *nende* keel on ehitatud nii, et sellega võib katta vaid teatava ala, ent mõningaid mõtteid (üldjuhul siis *neile* sobimatuid) ei saa selles üldse väljendada. See sisepiirang iseloomustab muide ka mis tahes muud keelt, mitte ainult Orwelli raamatust "1984" tuttava Newspeagi sugulaskeeli, teatavas mõttes võib isegi väita, et ilma sisemise ebatäiuslikkusest ei suudaks keel mõningaid oma keerulisemaid funktsioone üldse täita, sest teda ohustaks püüe jääda muutumatuks ning tema kasutajatel puuduks võimalus pürgida keele piire ületama. Ent *nende* keelel puudub suur hulk funktsioone üleüldse ning päris kindlasti kõik need, mis seonduvad indiviidi n-õ vaba teadvuse eneseväljendusega, kuigi ühe põhilise keele kultuurilistest funktsioonidest on ta säilitanud ja seda isegi teiste arvel võimendanud: *nende* keele põhiline ülesanne ei ole mitte teatavaid mõtteid vahendada, vaid *neid* endid taastoota selle keele edasiandmise kaudu. Kes õpib püüdliselt *nende* keelt kõnelema, võtab paratamatult suurel määral omaks *nende* väärtused, ning kuigi tal võib-olla ei tekigi iialgi võimalust pääseda *nende* võimupüramiidi tippu, võib temast kujuneda pisike, kuid enese arvates oluline mutter mõnes *nende* suure masinavärgi vastutusrikkas lülis.

Paradoks, mis selle masinavärgi toimimist muuseas sugugi ei häiri, seisneb selles, et *neid* ei ole tegelikult üldse olemas – vähemasti mitte piiritletud ja määratletud grupina. Mõni inimene võib kogu oma elu ja jõu pühendada sellele, et pääseda *nende* hulka, ent kuigi ta oma eesmärgile pidevalt ja nähtavalt läheneb ning paljude oma tuttavate meelest ehk juba ammu *nende* hulka kuulub, libiseb *nende* sisemise ringi piir tal ikka ja jälle eest. Liikumine *nende* poole – ilmse sihiga saada osa *nende* võimust – toob tegelikult kaasa hoopis vastupidise tagajärje, järjest totaalsema alistumise *neile*, mida nii mõnegi varem vaimuinimesena tuntud, kuid hiljem kas poliitikasse või ärimaailma sisenevad eesti inimese elusaatus ilmekalt tõestab.

Muidugi on igal ajal ja igas ühiskonnas seltskondi (poliitiline politsei, keisrile eriti lähedased isikud, valitsev partei, muud laadi salaühingud), kes end vahelduva eduga *nendena* konstitueerida üritavad või vähemalt püüavad endale omistada *nende* kõigutamatut autoriteeti, kui mitte laiemalt, siis vähemasti oma mõjualuste silmis, aga ma söandan oletada, et tegelikkuses eksisteerivad *nemad* kui "kuskil mujal" paiknev instants edasi ka tõsimeelselt oma seltskonna põhimõttelisse valitusse uskuvate isikute meeles. Isegi riikide presidendid avastavad ametisse astudes alati, et ilma *nende* tahet arvestamata on valitsemine üpris raske kui mitte sootuks võimatu.

Nende keel ei taastooda niisiis mingit seltskonda, vaid teatavat paigaldamatut tühimikku, millel pole nime ega nägu, kuid mis ometi määrab küllalt paljude

PAUL ALLIK
Uni. Akrüül. 88x108 cm. 1996.

Foto:
Boris Mäemets

PAUL ALLIK
Incident. Akrüül. 96x130 cm. 1996.

Foto:
Boris Mäemets

käitumist. *Nende* keele rääkimine tähendab eelkõige *nende* võimu tunnistamist, ükskõik, kas sellega kaasneb ka soov ise sellest võimust osa saada või mitte. Kusjuures *nemad* jäävad ikka põhimõtteliselt samaks ka siis, kui muutuvad riikide ja valitsejate nimed, samuti põhimõtted, mille nimel valitsetakse – see tähendab, et muutub ka *nende* keel – aga ainuüksi tõsiasi, et tegemist on *nende* keelega, asetab nupud laual uuesti ligilähedaselt samasse seisu. Murrangulistel hetkedel võib tõepoolest hetketi tunduda, et saabuval uuel ajal hakatakse elama ilma *nendeta*, aga selle arvamuse levimine teenib eelkõige *nende* huve. Isegi oletatavate *nende* massiline tapmine saab toimuda vaid *nende* kui instantsi soovil. Kuna *neid*, nagu öeldud, pole tegelikult olemas, võib isegi *neist* kõnelemine jätta mulje, et kõnelejal on probleeme meeletervisega – ning ka see on jällegi kasulik põhiliselt *neile*. Seda mõttekäiku jätkates jõuame üha sügavamale neisse maailmadesse, mida on üsna põhjalikult kirjeldanud Michel Foucault – maailmadesse, kus kõikjal varitseb anonüümne, lahustunud võim, mis oma tahtmist iga üksiku inimese elulukku graveerib ja püüab temalt võtta võimalused oma individuaalset häält kuuldavale tuua.

Ent me võime asjale läheneda ka pisut teisiti. Inimese teadvuses toimib ometi vahetpidamata terve hulk mõisteid, millel ei ole konkreetset, käegakatsuvat tähistatavat, kuid mis ometi mõjutavad märkimisväärselt tema käitumist ja maailmataju ning üsna tihti ka tema arusaamist enese kohast ühiskonnas. Selliste mõistete hulka kuuluvad näiteks "vabadus", "õiglus", "hüve" ja

"kasu" – ühesõnaga, kõik need sõnad, mille kasutamine suunatud väidete sõnastamiseks on võimalik vaid teatava süsteemi piires, kus neile on antud konkreetne ja ühtlasi piiritletud tähendus. Kõigi abstraktsete mõistete kohta see ei käi: inimesed, kes vastavalt oma kultuurilisele traditsioonile ja ideoloogilistele veendumustele saavad "vabadusest" või "kasust" aru hoopis eri viisil, mõistavad "soojust" ja "pikkust" ikka enam-vähem ühtemoodi ning kujutavad ette samu asju "ruudu" ja "kolmnurga" all, mida ka teatavasti looduses puhtal kujul ei esine. Suunatud väidete sõnastamisel osutub niisiis osa mõisteid olema suuremas sõltuvuses diskursusest kui teised. Ent samu mõisteid võib kasutada ka muul eesmärgil kui suunatud väidete sõnastamiseks. Kui luuletaja räägib "vabadusest", siis pole meil tarvis küsida, kas ta peab silmas Spinoza, Rousseau või Hayeki vabadust. Samasugust vahet tuleb meil teha ka *nendest* rääkides. Kes tahab *nende* kohta suunatud väiteid esitada, sel tuleb asetada *nad* paraku sõltuvusse diskursusest ja rääkida kellestki konkreetsest, aga just sel viisil jääb *nende* instants kaetuks ja kaitstuks ning otse võib *neist* kõnelda ainult luuletaja, ilma et teda paranoilisuses süüdistataks. Sellest vaatenurgast näib ühtlasi igati selge, miks luule kui eneseväljendamise viis on praeguses diskursiivses situatsioonis järjest enam tõrjutud. Nagu kõik muudki ideoloogilised diskursused surub ka "ratsionaalsus" teatavad mõtteviisid alla sedavõrd, kui ta teised ammendavate maailmasetuste staatusse tõstab, ja on seega suuteline teenima *nende* huvisid täpselt samal viisil kui varasemad "irratsionaal-

sed" või "ebaratsionaalsed" tabusüsteemid.

Ent tavateadvuse tasandil tekitavad *nemad* enamasti pisut teistsuguseid ja mitte alati teadvustatud vastureaktsioone – kujutlusi "meist". Algselt on "meie" enamasti ikka grupp, mis peab kokku hoidma, et suuta vastu seista kas ebamääraselt aimatavale või konkreetseks kujutletud *nende* survele. (Selleks võib "meie" mõnikord *nemad* ka lihtsalt välja mõelda.) Kui *nemad* moodustavad eksklusiivse instantsi, sellise, kuhu kõneleja ja kuulaja kunagi ei kuulu, siis "meie" on inklusiivne instants, mille hulka nii kõneleja kui kuulaja "meie"-lauseid sisaldava kõneaktiga kas vabatahtlikult või vägivaldselt arvatakse. Ja samuti nagu *nemad* on eksklusiivne tühimik, nõnda on "meie" väga sageli inklusiivne tühimik, mis muidugi ei tähenda, et "meid" ühel märksa reaalsel tasandil olemas ei oleks. Igaüks meist kuulub ju kuhugi, alates bioloogilisest soost ja lõpetades huviseltside ja muu taolisega. Kuid on väga suur vahe – ja see vahe osutab minu arvates "meie"-teadvuse ja n-ö vaba teadvuse piiri –, kas keegi määratleb end oma kuuluvuste kaudu kui kõigi erinevate "meie"-gruppide ühisosa, või näeb ta oma päriskohta väljaspool neid. Sest kohe kui see päriskoht on "meie"-teadvustesse lahustunud, muutub "meie" paratamatult tühimikuks, sest ta moodustub teiste samasuguste tühimike elementidest, mis on diskursiivselt tekitatud ega ole seetõttu rohkem olemas kui *nemad*. Oma romaanis "Kassikangas" nimetab Kurt Vonnegut selliseid "meie"-tühimikke granfalloonideks ning iseloomustab neid õpetliku värsi-

ga: *If you wish to study a granfalloon,/
Just remove the skin of a toy balloon.* ('Kui soovite uurida mõnd granfallooni, pole teil tarvis teha muud kui eemaldada õhupallilt nahk.') Mis muidugi ei tähenda, et granfalloonide roll ühiskonna toimimises poleks märkimisväärne.

Anthony Giddens on väitnud, et "huvisid" saab olla ainult üksikisikutel, mitte aga gruppidel või kollektiividel, ning seetõttu ei olevat üldse õige kõnelda gruppide huvidest. Sel viisil nähtud ühiskond on ratsionaalsuse müütidega hästi kooskõlas ning aitab varjata n-ö vaba teadvuse allasurumist: kui kõik omaks võtavad, et iga "meie" nimel tehtav avaldus esitab tegelikult "minu" kui "meie" ühe osa huve, siis lastakse "mina"-teadvusel aja jooksul "meie"-teadvuse ees taanduda. See võib individualistlikus ühiskonnas juhtuda täpselt samuti kui kollektivistlikus, ning võib-olla isegi edukamalt, sest ratsionaalne individualist ei oska grupihuvide olemasolu eitades enese taandamise ohtu üldse nähagi ning võtab "meie"-teadvuste elementidest kombineeritud identiteedi valutult omaks. Probleem tekib tema jaoks alles siis, kui ta peab äkki üheaegselt viibima Vabatahtliku Koera-kaitseseltsi kohaliku tugigrupi juhatuse koosolekul, mängima oma seksiooni meeskonna koosseisus firmasisestel võistlustel keeglit ning minema, nagu varem lubatud, lastega loomaaeda, kusjuures ta lahendab selle probleemi, liitudes rühmateraapiagrupiga "Kadunud subjekti otsinguil". Kui analoogiline situatsioon kunagi korduma satub, on ta ratsionalistliku määratluse järgi veel

PAUL ALLIK
Ninel. Akrüül. 96x125 cm. 1996.

Foto:
Boris Mäemets

PAUL ALLIK
Mai. Akrüül. 155x100 cm. 1996.

Foto:
Boris Mäemets

"vabam" kui enne: nüüd on tal kolme valiku asemel neli.

Kollektivistlik ühiskond, mis grupihuvide olemasolu ei eita, vaid neid pigem totaliseerima kaldub, teostab olemuslikult sama asja "meie"-teadvuse ja "meie"-identiteedi vägivaldse pealesurumise kaudu. Kuid kollektivistlike ühiskondade üldine tendents totalitaarse korra poole laseb samas aimata, et ilma ülalpoolse surveta laguneks see "meie"-identiteet võrdlemisi kiiresti koost – teiste sõnadega, "meie"-teadvusest sõltumatu, n-ö vaba "mina"-teadvus suudab pinna all säilida, võib-olla isegi vastupanu osutada, ning et totaalne "meie" osutub inklusiivseks tühimikuks kohe, kui seda ei suudeta enam vägivaldlaaparaadi abiga ülal hoida.

Siit tuleneb ka üsna selgelt viis eristada üksiku ja grupi huve – viimased on kõik need huvid, mis on grupil, kuid mida n-ö vaba valiku tingimustes ei oleks ühelgi temasse kuuluval üksikisikul. (Võib-olla olekski õigem rääkida "institutsioonidest", nagu seda teevad näiteks Peter Berger ja Thomas Luckmann, ning mitte "gruppidest", kuid sõnana "institutsioon" on üldlevinud kõnepruugis reserveeritud pisut teine roll ja tähendus.) Näiteks on üsna tõenäoline, et iga üksiku vaimselt tasakaalus sõjaväelase huvide hulka ei kuulu surmasaamine. Sellegipoolest võib sõjaväe kui "meie"-grupi huvides tervikuna olla sõja alustamine, kuigi see seab kõik grupi liikmed reavõitlejast ülemjuhatajani teoreetiliselt surmaohtu. Kuigi selline äärmuslik situatsioon võib tekkida ainult erinevate diskursuste ristumispunktis, kus sõja-, uuemal ajal ka rahuretoorika on köidetud ühte kimpu

mujalt pärit maailmavaatelistel väidetele (surm lahinguväljal on ainuke rüütli kohane viis elust lahkuda, või siis garanteerib otsetee paradiisi jm), ja kuigi see võib seonduda mõningate grupi liikmete üksikuhuvidega (nagu noorte ohvitseride tahtmine saada kõrgemat aukraadi), on "mina"-huvidele vastanduvad "meie"-huvid siin siiski selgelt äratuntavad. Esiteks on võimalikud üksikuhavid sellises olukorras alati "meie"-huvidest tuletatud. Kõrgemat aukraadi saada on võimalik vaid "meie" hulgas, sest kõrgem aukraad on ise grupi poolt diskursiivselt tekitatud väärtus. Teiseks on "meie" üks esmaseid vajadusi pärast enese tekitamist enesele tähenduse leidmine, enese jäädvustamine ja põlistamine. Iga "meie" liigub selle sihi poole enam-vähem ühesugusel viisil ja täiesti sõltumata sellest, milliseid väärtusi see "meie" esindab (või väidab end esindavat). Ütlema tagi on selge, et sõjavägi on palju tähtsam sõja ajal, tema tähendus täpsem ja vajadus tema järele suurem ning selle positsiooni saavutamiseks võib "meie" asetada hävimisohtu iga temale allutatud "mina", kes end tema kaudu määratleb. Ühtlasi paistab siit veel üks grupihuvide aspekt: kui algselt võis "meie" end konstitueerida läbi vastuseisu *nendele*, siis enese jäädvustamise tagant kumab ka pürgimus ise muutuda *nendeks*, hõlvata seesama positsioon, millelt *nemad* oma tingimusi ja oma keelt dikteerivad. Niimoodi tekivadki ühelt poolt rahvuslikud ideoloogiad ja sõjaväelised diktatuurid, teiselt poolt ühiskonda kõikvõimalikeks vähemusgruppideks lõhkuv "poliitiline korrektsus" ja vaid rahas mõõdetavaid väärtusi tunnistav äridemokraatia, kus-

juures üheski neist ei ole n-ö vabale teadvusele kohta ette nähtud.

Ja niimoodi tekivad ka identiteedi-konfliktid, mis on omakorda uue "meie" taimelava. Nende konfliktide üks eeldus ongi ju n-ö vaba teadvuse kadu, sest neis ei lähe vastuollu sugugi mitte n-ö vaba teadvus ja isiku ideoloogilised kuuluvused gruppidesse, vaid needsamad kuuluvused omavahel. Näiteks on täiesti võimatu olla samal ajal korruga Euroopa ja kogu maailma kolleegidega aateid ning nende sõnastamiseks vajalikku keelt jagav intellektuaal ja lojaalne Eesti Vabariigi kodanik, kes siiralt usub kogu seda pada ausatest ja tublidest juristidest ning õiglastest seadustest, mille abiga nad meid valitsevad (või vähemalt käitub, nagu usuks). N-ö vaba teadvus on õieti ainuke viis ennast selles olukorras säilitada, sest tema abil võin ma vähemasti üritada kinni pidada illusioonist, et olen mõlemat niivõrd, kui võrd see ei ohusta mu n-ö vaba teadvust. Ent on muidugi tõenäoline, et n-ö vaba teadvuse säilitamisel ei lase ükski "mina" end "meie" huvides kuigi heal meelel hävimohtu asetada, isegi mitte psüühilisse, ning seetõttu ei lepi suurem osa "meie"-süsteeme selle olemasoluga, mis sest, et see võimaldab teatava piirini mugavalt ühendada erinevaid ideoloogilisi kuuluvusi. Kuna "meie" on tüüpiliselt omane soov muutuda *nendeks*, ei taha ükski "meie" oma liikmeid jagada, ka nende endiga mitte. Pigem eeldab see mõne "meie"-teadvuse domineerimist ja teiste "meie"-teadvuste tõrjumist või vägivaldset allutamist. Või ümberpöörduvalt: oma senist "meie"-identiteeti kirklikult ja tingimusteta eitavad isikud ei tee seda enamasti n-ö vaba teadvuse,

vaid uue ja ehk veelgi pealetükkivama "meie"-identiteedi nimel. See viimane (firma, uusususund, rõivas, militantne poliitiline grupp, muusikaline stiil) võib tihtipeale osutada ainsaks viisiks identiteedikriisi lahendamiseks. Ühtlasi paistab siit selgesti, et alates hetkest, mil "meie"-identiteet muutub inklusiivseks tühimikuks – huvidega institutsiooniks –, või siis vähemasti hetkest, mil "meie"-instants hakkab tahtma saada *nendeks*, toimub "meie"-mõtlemine ise juba *nende* huvides.

Ometi võib üsna õigustatult küsida, kas igasugune "meie"-identiteet on tõepoolest alati repressiivne ja n-ö vaba teadvust ohustav. Kahtlemata sõltub asi suurel määral sellest, kas (osaliselt) kollektiivne identiteet on aegade jooksul poolsponsantselt välja kujunenud või on ta kunstlikult tekitatud, ning eriti sellest, kas see identiteet on piirava või avardava iseloomuga. Kui ülalolevat mõttekäiku arendada edasi jõhkrasse äärmusse (nagu on mitmed moodsad kultuurkriitikud ka teinud), siis jääb tõepoolest mulje, et näiteks kultuuri on üks repressiivne "meie"-instants teiste hulgas, mis oma mõttemallide abiga võib alla suruda nii n-ö vaba teadvuse kui ka kollektiivsed maailmavaatelised eriarvamused. Ometi on väga erinevaid distsipliine ja vaimseid suundumusi esindavad mõtlejad (Ludwig Wittgensteinist Roland Barthes'ini, Karl Mannheimist Clifford Geertzini ja aina edasi) ühel või teisel viisil üksteise võidu kinnitanud, et vaimne tegevus pole kultuuritaustata üldse võimalik. Kuna kultuur esitab igale vastsündinule tema arvamust pärimata inimesekssaamise tingimused, siis näib ta ju lülitavat iga oma

PAUL ALLIK
Ohver. Akrüül. 175x200 cm. 1995.

Foto:
Boris Mäemets

PAUL ALLIK
Confidence. Akrüül. 130x150 cm. 1996.

Foto:
Boris Mäemets

kandja automaatselt "meie" hulka ning hakkab temast vägivaldselt vormima enesele (täpsemalt aga *neile*) sobilikku indiviidi. Kultuur tingib tema arusamad ühtviisi vääramatult, sõltumata sellest, kas nad on reljeefsed ("kõik, mis *nad* räägivad, on õige") või kontrastsed ("kõik, mis *nad* räägivad, on vale"). Ja kui kultuur osutub "meie"-instantsiks, pealegi veel kõigist võimalikest kõige totaalsemaks, siis on igasugune rääkimine n-õ vabast teadvusest küll mõtetu, et mitte öelda pahatahtlik. Ehk on n-õ vaba teadvus ise ka tegelikult diskursiivne konstruktsioon, millest rääkimine teenib mingil kaudsel viisil *nende* huve – kas või ainult luues illusiooni, et *nende* mõju alt on võimalik vabaneda? Siit jätkates leiame muidugi, et ka *nendest* rääkimine toimub *nende* huvides, sest ta põlistab *neid* kui dikteerivat instantsi.

Ühe viisi seda umbsõlme lahti harutada on esitanud Karl Mannheim oma raamatus "Ideoloogia ja utopia". Tema järgi on just nimelt ideoloogia paratamatu totaalsus see, mis teeb igale rääkijale võimalikuks oma isikliku ideoloogilise positsiooni äratundmise ning kohati ka sellest üleolemise. Teisisõnu on n-õ vaba teadvus n-õ vaba just seetõttu, et ta on oma kultuurilise ja sotsiaalse tingituse läbi näinud, ta on nii-öelda "meie"-identiteetide kombinatsiooni jätk, mitte territoorium, mida need igast suunast vallutavad – ja sellisena Mannheimi järgi ainuke diskursiivne positsioon, millelt on võimalik üksikuid ("partikulaarseid") ideoloogiaid süstemaatiliselt kritiseerida.

Mannheimi lähenemist kultuurilisele tingitusele võib aga kohandada ka hoo-

pis kõigile kultuurilistele konstantidele, st nähtustele, mille suhtes iga kultuur peab seisukoha võtma. (Siin ja edaspidi ei kasuta ma sõnu "kultuuriliselt tingitud" sugugi "repressiivse" tähenduses.) Nõnda näiteks on inimene võimeline surmast üle olema just seetõttu, et ta teab ja tunneb oma surelikkust, ta on võimeline vägivallast loobuma, sest ta mõistab, et see on vägivald. Kuna aga surm ja vägivald, samuti nagu ka sünd, seksuaalsus, nälg, nauding, valu, enese-säilitamine, haigused, vananemine ja mitmed muud nähtused ei ole ise otse kultuuriliselt tingitud – kuigi seda on kõik võimalikud viisid nendest kõnelda – võime me n-õ vabaks nimetada ka sellist teadvust, mis neid põhilisi asju vahetult kogeb. Ning kui ta peaks oma vahetut kogemust väljendama – selleks loomulikult kultuuriliselt tingitud struktuure kasutades – on ta korraga nii selle kultuuri põlistaja kui looja, nii temast tingitud kui tema tingija. Milline on selle kogemuse sisu, ei oma tähtsust, ning nimelt seetõttu on kultuuris garanteeritud sisemine dünaamika, olukord, kus üksteise järel pürgivad samu keeli kasutavale väljendustasandile individuaalsed vahetud kogemused, mis on omavahel vastuolus.

Ent sellele mõttekäigule võib vastu väita, et me ei tea ega saagi teada, kas vahetuks nimetatav kogemus on ikka tegelikult vahetu või juba algselt kultuuriliselt vahendatud. Inimene võib niisiis ise küll arvata, et ta näeb otse ja selgelt "asja" tuuma ja siseneb kultuuri diskursustesse alles seda väljendades, kuid tegelikult avaneb tema silmadele ikkagi algusest peale vaid selle "asja" kultuuriliselt tingitud esitus, millesse on

süvatasandi repressiivne "meie" juba sisse ehitatud. Mida enam ta ise oma kogemuse vahetut iseloomu usub, seda enam kultuuriliselt tingitud ta on. Nii näiteks võib oletada, et kui noormees neiu armastust avaldades pool-teadmatult, pool-teadlikult simuleerib raamatust loetud või filmides nähtud situatsiooni koos selle juurde kuuluva kõnega, siis ei avaldagi ta tegelikult ka "armastust", vaid selle simulatsiooni. Samuti ei põhine kultuuri sisemine dünaamika sellest perspektiivist nähtuna üldsegi mitte inimeste n-ö vabal teadvusel, vaid vääramatult tingitud reljeefide ja kontrastide omavahelistel vastuoludel, mis võivad süsteemi kui terviku iseloomu ja ehitust muuta, samal ajal teda muutuse kaudu üha enam süsteemina põlistades.

Kui ma tahan säilitada kooskõla ülalpool esitatud mõttekäikudega *neist* ja "meist", ei pääse ma sellest vastuväitest mööda ka oletades, et n-ö vaba on selline teadvus, mis ise usub, et ta on "vaba": väga suur hulk inimesi, peaaegu et terveid rahvaid, kes on mu meelest end põhjalikult *nende*-"meie" võrkudesse lasknud mässida ja käituvad seetõttu suurel määral ennustatavalt, usuvad seejuures ometi, et nende teadvus on "vaba" või vähemalt ei tule neil mõttesegi peljata vastupidist. Tahtes teha vahet kultuuri kui "totaalse" ja vältimatult vajaliku keskkonna ning "partikulaarse" ja kunstlike "meie"-instantside vahel ei ole seega võimalik uskumisele tugineda, mis sest, et ma ise usun, et tahtmine seda vahet teha väljendab mu n-ö vaba teadvust ega ole seega minusse väljastpoolt joonistatud. Ma võin ju eksida. Ent ka esindusdemokraatia põhimõte-

test tuletatav väide, et teadvuse "vabadus" seisnebki just indiviidi võimaluses valida kultuuri raames pakutavate "meie"-instantside seast endale meelepärased elemendid ja need reljeefelt või kontrastselt dünaamiliseks tervikuks ühendada, ei kannata mu meelest kriitikat – võrdleksin seda ka siinses kontekstis surmamõistetud "vabadusega" valida kuuli ja nõõri vahel.

Ometi on võimalik eristada olemuslikult kultuuri ja partikulaarseid "meie"-instantse nõnda, et see eristus sobib ühte nii teesiga vaimse tegevuse paratamatust sotsiaalsusest kui oletusega, et selle algpõhjas asetseb väliselt tingitud muustritest ja mudelistest olemuslikult puutumatu n-ö vaba teadvus. Esiteks – kuna inimeseks saamine on võimalik ainult kultuuri kaudu, on selle tingimuste loomine ka kultuuri esimene ülesanne. Kuigi on täiesti selge, et kõik kultuurid sisaldavad märkimisväärse osa reljeefseid ja kontrastseid tuletusi teistest kultuuridest ja mõned võivad suuremalt osalt ainult nendest koosneda, ei ole vastandumine teistele kultuuridele (*neile*) siiski kultuuri tekke algne motivatsioon. Võib muidugi öelda, et loodususundi maailmapilt käsitas kogu ümbritsevat reaalsust *nendena* ning täitis eksklusiivse tühimiku konkreetselt nimetatud vaimude ja jumalustega, ent see ei ole päris täpne: hingestatud tegelikkus ei olnud kaugeltki eksklusiivne, vaid pigem n-ö vaba teadvuse jätk. Hierarhiad ja vastandused tekkisid hiljem, end juba konstitueerinud kultuuri sees, ning veel üsna kaua pärast seda on hingestatud tegelikkus säilitanud oma vahetuma läheduse n-ö vabale teadvusele. Paljude rahvaste

folklooris kordub narratiiv sellest, kuidas inimeste hulgast kas oma üleastumise või hoopis repressioonide tõttu lahkuma sunnitud üksik pöördub looduse kui oma loomuliku pelgupaiga poole (meenutatagu kas või mehetapia Maie lugu) ning ka surma kujutatakse maailma kultuurides tihti tagasimine-kuna hingestatud reaalsusse. Alistamata looduse nägemine vaid hirmuäratava ja ohtliku keskkonnana ning totaalne vastandumine sellele on ilmselt võimalik alles tsiviliseerituse hilisemas faasis, tükk aega pärast seda, kui vaimne tegevus (ja järelikult ka kultuur) on juba alanud.

Teiseks – kultuuril ei ole vaimse tegevuse vältimatu keskkonnana grupihuviseid, vähemasti mitte selles tähenduses, nagu ülal määratletud. Võib isegi öelda, et kultuur muutub tõepoolest repressiivseks "meie"-instantsiks ("meie" kultuuriks) kohe, kui tal niisugused huvid tekivad, ning ta hakkab üldsuse huvides alla suruma oma seest kostvaid üksikuhääli, piirama kontakte väljaspoole ja põlistama, institutsionaliseerima ning ainuvõimalikuna esitama oma maailmatõlgendusi. Teataval määral on enamik olemasolevaid kultuure seda siiski ka teinud ning seetõttu on radikaalne kultuurikriitika osaliselt õigustatud, kuid selle väidete laiendamine kultuurile kui vaimse tegevuse taustale ja eeldusele üleüldse on samuti repressioon – *nende* huvides ja n-õ vaba teadvuse vastu. Sest nõnda saavutatakse ettekujutus "väljapääsmatust olukor-rast", mida võib ühtviisi hästi nimetada pealesurutud diskursiivseks konstruktsiooniks, ning nüüd on radikaalne kul-

tuurikriitika ise see diskursus, mis allasuruva konstruktsiooni tekitab.

Kolmandaks vajab ilmselt mõningast täpsustamist ka n-õ vaba teadvuse mõiste ise, mis on küll olemas paljudes kultuurides, ent erineval kujul. Sellest asjaolust võib soovi korral järeldada nii seda, et ka n-õ vaba teadvus võtab erinevates keskkondades erinevaid vorme ja on seega kultuuriliselt tingitud, kui seda, et vaba teadvus ise on kultuuriline konstant ja tingitud on vaid viisid, kuidas temast võib kõnelda. Teise võimaluse järgi ei saa näiteks Nāgārjuna teesi, et vaba teadvus on "tühi", kiskuda välja teatavalt epistemoloogiliselt väljalt ja suvaliselt teistesse kontekstidesse ümber paigutada, sest siis võiks (*nad*) sellest soovi korral kiiresti tuletada väite, et n-õ vaba on kõikjal ja alati vaid spontaanse idioodi teadvus, mida ei ole kultuuriliselt tingitud muust. Aga seda ei ütle enam Nāgārjuna – kui sisuliselt sama väidet esitataks sel teisel epistemoloogilisel väljal, siis oleks sellel ka teine vorm. Descartes'i lause "cogito, ergo sum" oleks Nāgārjuna jaoks ühtviisi absurdne. Samal põhjusel ei ole mu meelet võimalik esitada kõigis ruumides kehtivaid lauseid n-õ vaba teadvuse täpse struktuuri kohta, kuigi need võivad oma algses keskkonnas paika pidada. See käib ka teoloogiliste, eriti aga psühholoogiliste doktriinide kohta. Paremal juhul võivad need küll olla ühelt väljalt teisele tõlgitavad, ent halvemal juhul – ja seda tuleb sagedamini ette – kipuvad nad juurde tekitama piiravaid "meie"-tüüpi instantsse.

Mis vajab siiski tähelepanu, on n-õ vaba teadvuse ja mälu suhe. Sest kui n-õ vaba teadvust on üldse võimalik säilita-

da ühiskonnast irdumata ja temale igapäevaelus isegi tugineda, peab tal kindlasti olema juurdepääs varasemale kogemusele. Võib ju küll väita, et ka mälu (eriti osaliselt allasurutud mälu) on teadvust tingiv, dikteeriv ja piirav, ent vähemasti samavõrd – kui mitte enam – on ta ka toetav ja avardav. Ilma mäluta ei saaks teadvuses olla ei aja mõistet ega teadmist enese bioloogilisest jätkuvusest, rääkimatagi probleemaatikast, mis on seotud ideoloogiliste kuuluvuste ja n-õ vaba teadvuse endaga. Loomulikult on mälus ka kultuuriliselt tingitud mudelid ja mustrid, kuid nad on seal ühelt poolt ühte kõidetud emotsionaalsete laengutega ja teiselt poolt hajutatud ega moodusta sugugi alati laitmatult toimivaid struktuure. Kultuurile tuginev ja seda enesele allutada püüdev "meie"-instants ("meie"-kultuur) võib küll täita õrnas eas inimestele antava kooliõpetuse oma lugudega õilsatest kiilaspeadest, kuid vastuvõtten õpilane võib neist lugudest paremini mäletada hoopis uniseid hommikuid jahedas toas ja paar pinki eespool istuva klassikaaslase näritud küüsi. Kui tõsiselt ta pakutavad mustrid omaks võtab, ükskõik kas siis reljeefselt või kontrastselt, sõltub veel paljudest muudestki teguritest peale "meie" nimel esitatud *nende* nõude, et ta neid usuks ja end nende järgi ehitaks. Ootuspäraselt ongi kultuurikriitika radikaalsemad

vormid tekkinud ja arenenud seal, kus *nende* "meil" on seni olnud rohkem edu ja kahjustused ulatuvad sügavamale.

Niisiis võib individuaalsele mälule peale muude ülesannete omistada ka veel teatava vahendajarolli kultuuri ja n-õ vaba teadvuse vahel, mis on seda vabam, mida avaram on tema juurdepääs kultuurilisele mälule, st ka neile n-õ vaba teadvuse väljendustele, mis on pärit ajast ja ruumist väljapool individuaalse mälu haardeulatust. Ning mälu ise on teadvuse n-õ vabaduse suhtes neutraalne. Ka isiksusest repressiivseid komponente otsiv ja leidev psühhoanalüüs lähtub ju oletusest, et individuaalses mälus säilib mingil viisil absoluutselt kõik, millega konkreetne isik oma elus kokku on puutunud. Sama käib ka kultuurimälu kohta, kuigi mitte "meie" kultuurimälu kohta, kust ebasoovitavat on üritatud välja puhastada. *Neil* ei ole üldse mälu (sest kui oleks, siis oleksid *nad* olemas); "meil" on institutsionaliseeritud mälu, mis suudab unustada kõik, mis pole "meie" huvides; enese määratlemine erinevate "meie"-instantside kaudu tähendab enese mälu institutsionaliseerimist. Aga kuni kultuur on midagi rohkemat kui ainult "meie" kultuur, seni on olemas ka mina, sina, tema ja arusaam n-õ vabast teadvusest. Ma arvan, et minul on see ka. Sellepärast ma teangi, et kui ma ütlesin *Tiit meisterdab laeva*, siis ma valetasin. *Neile*.

MÄRT VÄLJATAGA

OBSKURANTISTLIKUD MEELE- JA MAAILMAPARANDUSUNELMAD: VÄLJAVAADE EESTI KOJAST

Vanasti oli inimestel selge ja kindel maailmapilt.

*Ei hakatud uuesti jalgratast leiutama,
sest juba Buddha ütles*

Ja Kristus ja Muhamed ja Aristoteles.

*Juba Konfutsius käskis kõigil
vasaku näo poole ette pöörata.*

*Lapsed jõid piima, kasvasid nagu taimed,
naine tegi köögis süüa.*

Valitses tugevama õigus.

*Kellelgi polnud kuhugile kiiret, polnud ruttamist
ega masinate mürisemist, viina oli, karskust oli.*

Juba Hegel ütles.

Juba Goethe ütles.

Suurem ei tohtinud väiksemale liiga teha.

võideldi mees mehe ja naise vastu

Igäüks peab iga päev

vähemalt viis mints mediteerima.

Vanasti elati looduses, elati harmoonias,

Kord oli majas.

Oh aegu, oh kombeid, oh üldinimlikkust!

Oh loomulikkust!

Ainult kristlus on eetilise.

Kui saaks selle aja kordki tagasi,

võiks või vabrikusse tööle minna.

Hasso Krull, "Modern Discourse".

I

Traditsionalistigi maailmapilt on selge ja kindel. Traditsioonilised kultuurid olid paremad, seal kehtisid kindlad

väärtused, inimesel oli ajatu mõõde ja side kõiksusega, aeg käis ringjoont mööda, igäüks teadis oma kohta, inime- ne ei nõudnud sünnihetkel jagatud kaartide ümberjagamist. Oli suuri kirgi

ja sangarlust. Siis aga hakkas kõik muutuma. Tehnoloogia ja instrumentaalne ratsionaalsus võttis võimust. Nagu ütleb "Kommunistliku partei manifest", kõik kindlaks peetu haihtus õhku, või W. B. Yeats: "Ei hoi a keskpaik asju koos, kõik lammub, / Anarhia on vallal ilma peal". Võibolla oli selle taga koguni mingi väikese grupi – templirüütli, juudid, vabamüürlased, illuminaadid – vandenõu. Asjad enam kaua halvemaks minna ei saa ja uus ajalootsükkel peab pärast katastroofoe ilmale tulema. Seniks on soovitatav valmistuda viimseks võitluseks või pöörduda maailmast ära mõne esoteerilise traditsiooni poole, mis võib pakkuda privaatsset meelerahu.

Jaan Kaplinski, Hasso Krull ja Andrei Hvostov on seda mõttelaadi juba *Vikerkaares*¹ arvustanud, kuid see kriitika on seni vastuseta jäänud. Hasso Krull nimetab traditsionalistlikku modernsus-kriitikut passeistiks: "Moderniteet on [passeisti] jaoks alaline peavalu, mis on sajanditepikkuse allakäigu tulemus, ja arvatavasti veel sellisena mitte lõplik. Nüüdisajal puudub tõeline religioon. See oli olemas keskajal, kus passeist näeb ideaali ja mille eeskujul tema arust kunagi peaks taastuma kosmiline kord. Kõige parem, kui uuesti tekiks seisuslik ühiskond. Seni tuleb au sees hoida väärtusi, mida passeist peab aristokraatseteks (arvates nende hulka silmangi pilgutamata ka kristluse) (...) Tal on

teadmisi valdkondades, mida tavaliselt ei tunta, nii et ta saab alati jätta erudeeritud mulje, kuid seejuures ühendab ta muinsusalaseid andmeid eriti primitiivsete rassistlike, seksistlike ja militaristlike eelarvamustega. (...) Puhta passeisti kuju on Eesti oludes haruldane, kuid paraku läheb passeism meil üsna sujuvalt üle *new age*'i ideoloogiks, ja nii on tal kaunis segaduskülvav mõju." Passeism on õnneks kultuurisfääri jääv, seni veel otsese poliitilise väljundita eksootilisevõitu nähtus, millel meie publiku kesist filosoofilist haridust arvestades on siiski häirivalt tugev foon. Passeismist tuleks lahutada poliitika-sfääris tugevamini toimivat rahvuslikku konservatismi, mis enamasti lähtub ikka mingilt demokraatlikult ja egalitaarselt aluselt.² Passeistlikku mõttelaadi esindavad kõige järjekindlamalt Haljand Udami kirjutised, Einar Laigna kunagised raadioesinemised, seda leiab ka Lauri Vahtre ja Mait Ando Rauna ajaloopildikestes, Ilmar Vene valgustusvastasuses või näiteks hiljuti ilmunud Tagore meeleparandusraamatu valmistatud vastuvõtus (Ülo Tont). Ehkki Udami (nagu ka tema tutvustatud Guénon) on okultismi ja *new age*'i suhtes kriitiline, on raske öelda, mis neid teineteisest eristab. On ju Udami tõsi-meeli kirjutanud ka Ram Tammest, kaibalistika võluväest, madame Blavatskyst, Nostradamusest, külaprohve-

1 Vt *Vikerkaar* 1995, nr 3; 1995, nr 5/6; 1996, nr 5/6.

2 Moodsa maailma totaalne kriitika ei pruugi lähtuda ainult paremalt, peamiselt kunstikriitika kaudu on hakanud meile jõudma ka radikaalselt pahempoolne modernsus-kriitika, mille järgi moodsa kultuuri häda on nn essentsialism või logotsentrisim või humanismiks ja mõistuspärasuseks maskeerunud võimutahe, millest tuleb joovastavas tantsus välja astuda. Tõepoolest – keskpaik ei hoi a asju koos. Pahempoolse modernsus-kriitika arvustamine jäägu aga mõne tulevase kirjutise asjaks.

titest jms. Ilmselt on peamine erinevus *new age*'i ja passeismi vahel see, et esimest iseloomustab enamasti optimistlik hoiak ja teadlik eklektika, teine aga kaldub mõnda fundamentalismi.¹ Teatud poliitilise väljundi on need suunad seni leidnud vaid Jaanus Raidali udustes ettekuulutustes demokraatiaajastu lõpust ja mõne maapoliitiku ilmavaateli ses rosoljes.

Passeiste iseloomustab dogmaatilisus hinnangute andmisel. Näiteks tehakse suuri üldistusi Ameerika vaimuelu labasuse ja Lääne inimese materialistliku mentaliteedi suhtes, samuti väidetakse enesekindlalt, et tänapäeva Lääne mõtteteadus on abitu rahvusluse, orientaalsete tekstide või "kõrgema eksistentsi" käsitlemisel. Arvatakse, et Lääne filosoofia ja ühiskonnateadused on pimedad ja naiivsed, tõelist tõe võib tabada vaid neist rikkumata vaim. Ent tänapäeva Läänes leidub kõikvõimalikelt positsioonidelt kirjutatud modernsuse, traditsiooni ja legitimatsiooni käsitlusi, uurimusi ajaloo filosoofiast, rahvuslusest, tsivilisatsioonidevahelisel suhtlemisel tekkivatest hermeneutilistest probleemidest, lõpmatusest, olemise ning eksistentsi küsimustest jne. Ainult et need käsitlused eeldavad teatud haritust, traditsioonitundmist, näiteks teadmist, et keskaja ja moodsa aja vahel on olnud keegi Immanuel Kant, kelle püstitatud kriitilisi küsimusi ei saa lihtsalt ignoreerida. Kuid passeist ei pööra sellele kriitilisele traditsioonile tähelepa-

nu, ta hoiab kinni paarist esoteerilisest autoriteedist, kelle vähene tundus ei paista tulenevat seisukohtade originaalsusest või radikaalsusest, vaid pigem argumentatsiooni dogmaatilisusest. Passeisti jaoks on tõsiasi, et olulistest filosoofialeksikonidest René Guénoni või Julius Evola nime ei leia, lihtsalt veel üheks tõendiks Lääne mõtteteaduse kehvusest.

Samuti pole põhjust arvata, et tänapäeva Lääne inimese väärtuskaalal domineeriks ainult meelelahutus ja tarbimine. Sotsioloogilised uurimused – millesse tuleb küll alati teatava ettevootusega suhtuda – viitavad pigem vastupidisele tendentsile: "Nagu Ronald Ingleharti uurimustest selgub, taanduvad "materialistliku" turvalisuse ja majandusliku kindlustatuse vajadused "postmaterialistlike" vajaduste ees. Viimase nimetuse taga peitub huvi eneseteostuse ja enesekogemise avardunud mänguruumi vastu, kõrgenenud tundlikkus loodusliku ja ajaloolise keskkonna kaitsmise suhtes ja teravnenud tähelepanu kergesti haavatavate interpersonaalsete suhete vastu."²

II

Mis tahes teksti mõistmiseks peab lugeja leidma vastuse korraga vähemalt kahele küsimusele: mida selle autor on tahtnud ütelda ja mida ta ütlemisega on tahtnud korda saata. Iga autor tahab ju

1 Sajandilõpupessimismi ja *new age*'i kohta vt: W. L a c q u e r, *Fin de siècle*: veel üks nägemus. *Vikerkaar* 1996, nr 5/6.

2 J. H a b e r m a s, Uuskonservatiivne kultuurikriitika Ameerika Ühendriikides ja Saksamaa Liitvabariigis. *Vikerkaar* 1992, nr 5, lk 56.

millegi väljaütlemisega ka midagi korda saata: võimalikku lugejat veenda, löbustada, alarmeerida, õhutada jne. Ja lõpuks peab lugeja leidma vastuse küsimusele, kas öeldu on õige ja kas ütlemisega kordasaadetak on soovitatav. Niisiis tekstidel on ka manifestilaadne, praktiline ja ühiskondlik dimensioon – mõnel tugevam, teisel nõrgem. See ei ammen-da küll kogu teksti tähendust, nagu kalduvad arvama reduktsionistlikud kriitikud, kes teatud paranoilisusega taandavad kogu kirjanduse ja filosoofia poliitikale, kuid seda dimensiooni ei saa ka päriselt ignoreerida. Ja muidugi võib see, mida taheti korda saata, erine-da tegelikult kordasaadetust.

Ehkki mõned resigneerunud traditsionalistid püüavad üldse vältida poliitilist või moraalset seisukohta, ei saa see päriselt õnnestuda juba selle pärast, et iga asja ütlemine saadab ka midagi kor-da. Näiteks Evola ja Raidali, Laigna ja Udami ning isegi Guénoni puhul on teatav üleskutsuv hoiak ju ilmselge. Ja mõni traditsionalist – näiteks Evola mingil ajal – on arvanud teadvat, kuidas kaotatud paradisi tagasi võita.

Kui Haljand Udam väidab, et "[Lääne tsivilisatsioon] pole enam ammu kristlik, vaid pigem ateistlik, et mitte öelda saatana kogudus" (EE 17. 5. 1996), tutvustab Julius Evolat või René Guénoni¹, siis tuleks muu hulgas ka uurida, mida see tutvustamine tahab korda saata. Isegi kui me ei saa päris täpselt aru, mida tähendavad fraasid nagu "saatana kogudus" või "Õhtumaa allakäik", taipame ikkagi, et Udam ja tema eeskujud

on modernse, st ilmaliku ja individua-listliku Lääne tsivilisatsiooni suhtes kriitilised.

Mõttekas kriitika peaks aga vähemalt implitsiitselt kätkema ettekujutust alternatiivist kritiseeritavale, antud juhul siis moodsale Lääne tsivilisatsioonile. See alternatiiv võib olla konkreetselt eksisteerinud mõnes teises ajas või ko-has, kuid ta võib asuda ka ainult võimalikkuse ähmases sfääris. Traditsionalistlik modernsuskritik eeldab esimest võimalust, mõnd üsna konkreetset alternatiivi. Ta usub, et mõnel mineviku-perioodil või eksootilises kultuuris on inimese elu olnud parem kui praegu. Kuid see uskumus on problemaatiline: kelle jaoks parem? Kas enamiku tänapäeva inimeste jaoks (isegi, kui nad sellest aru ei saa ja klammerduvad pimedatena oma moodsate eluvormide külge)?

Selle seisukoha paneks kahtluse alla mõtteeksperiment, mille on esitanud tänapäeva poliitikafilosoofia klassik John Rawls, töötades välja käsitust ideaalsetest institutsioonidest ja protseduurireeglitest.² Ta küsib, millised ühiselureeglid valiksid ratsionaalsed otsustajad enne ühiskonda astumist. Oletagem, et nad ei tea, milline on nende tulevane sugu, füüsilised ja vaimsed võimed, välimus ja jõukus ühiskonnas, milles nad peavad elama hakkama. Rawlsi vastusest ilmnev pilt meenutab paljuski liberaalset heaoluühiskonda. Muidugi on Rawlsi mõtteeksperimenti eeldus-tesse, tema mõistuspärasuse kontseptsiooni juba teatavad moodsad kultuu-

1 Vt *Vikerkaar* 1994, nr 4; 1996, nr 5/6.

2 Vt J. Rawls, *A Theory of Justice*. The Clarendon Press, Oxford, 1972.

rilised eelhoiakud sisse kirjutatud, Rawlsi valikutegijad ei ole päris puhtad lehed, nad hindavad teatud väärtusi rohkem kui teisi. Ometigi tasuks passeistiltki küsida, kas ta tõsimeeli riskiks sündida mõne hierarhilise ühiskonna madalaimal astmel. Ehk on ta selleks tõepoolest valmis, arvates, et isegi niisuguse ühiskonnaliikme elu on eelistatav saatanlikus Lääne koguduses elamisele, kuna sellise ühiskonna paaria ei taju oma elule alternatiivi, vaid võtab oma kannatusi paratamatuna või näeb neis isegi mingit kõrgemat mõtet? Niisugune fanaatiline passeist meenutaks fanaatiliselt fašisti, kes oma sugupuus juudi verd avastades oleks kohe valmis gaasikambrisse minema. Usun siiski, et passeist arvab millegipärast, et hierarhilises ühiskonnas on tema koht ülemisel hierarhiaastmel, preestrite või sõjameeste kassis, ja suurem osa inimesi lepiks mõne madalama astmega.

Kuid võibolla peavad passeistid ühiskonna eelistatavuse all silmas mitte eelistatavust indiviidi seisukohalt, vaid mingit niisugust korraldust, mida eelistaks kas Jumal, maailmakõiksus, maaker või ühiskonnatervik ise? Maakera seisukohalt oleks muidugi parem, mida piiratum oleks siin inimeseks nimetatava nahahaiguse levik. Paraku pole meil õrna aimu, millist tsivilisatsiooni eelistab maailmakõiksus või Jumal, ka nn "pärimus" ei anna selle kohta selget vastust. Samuti on kahtlane, et saaks rääkida kollektiivse subjekti – ühiskonna-

terviku – seisukohast, mis oluliselt erineks üksikindviidide seisukohtade summast.

Samas on võimalik, et mingi traditsiooniline ühiskond on moodsa inimese jaoks kole ja ebaõiglane, kuid selle liikmed on ikkagi rahul ja ei kujuta ette *status quo*'le alternatiive. Võibolla kompenseerib sealse ebaõigluse ja rõhumise mingi eriline spirituaalne seisund ja kokkukuuluvustunne, mis pole tänapäeva inimesele kättesaadavad. Ehk on moodsa inimese vabaduse, võrdsuse, tunnustuse ja privaatsuse iha lihtsalt anomaalia, ilma milleta on palju paremini hakkama saadud? ¹ Kas neid väiteid saab kontrollida?

Tõesti on väga raske tõsikindlalt öelda, kui hästi või halvasti mingis teises kultuuris inimene ennast on tundnud. Küllap suurem osa tänapäeva inimesi tunneks end üpris kehvasti igas muus kultuuris, kui ehk välja arvata mõni idülliline Okeania saar, millest unistasid Huxley ja Masing. Kuid näib, et ainus meetod sellele küsimusele vastuse leidmiseks on mingit sorti hermeneutiline sisseelamispüüd, milleks läheb tarvis romaanikirjanikele omast empaatiavõimet ja oskust oma eelarvamusi sulgudesse asetada, või meetod, mida antropoloogid nimetavad tihedaks kirjelduseks. Kuid tihedad kirjeldused võivad teineteisest vägagi erineda ja samade ajaloo faktide põhjal saab rekonstrueerida erineva moraaliga jutustusi kunagiste inimeste elutajust. Nende

1 Hämmastav on ka käesolevas *Vikerkaares* leiduv Andres Langemetsa hoiatus nn vaimse sotsialismi eest, mis kannab noorema põlvkonna intellektuaale peibutavaid naiste võrdõiguslikkuse, vabaduse, võrdsuse ja vendluse aateid (vt lk 110). Mul on raske näha neile, muuseas meie põhiseadusesse kätketud aadetele muud alternatiivi peale mingit sorti dedovštšina.

vahel valimine sarnaneks juba sellega, kuidas üht romaani teisele eelistatakse. Igatahes tuleb mingi ühiskonna üle otsustamisel lähtuda faktitihedatest empiirilistest kirjeldustest, sest puht-abstraktselt ja deduktiivsest filosoferimisest või moraliseerimisest jääb väheks.

On raske uskuda, et Läänes oleks üldse kunagi valitsenud integreeritud, perekonnakeskne, kogukondlik elulaad, mis lagunes (vastavalt maitsele) kas 1914, tööstusrevolutsiooni käigus, seoses Galileo avastustega, reformatsiooniga või liiakasuvõtmise legaliseerimisega. Kõik need pattulangemise variandid on ühtviisi müütilised ja väljendavad ühesugust igatsust millegi ähmaset mäletatava, oma keskkonnaga absoluutse identiteedi järele. Ehkki ühiskonda, milles inimene end samastas täielikult oma ümbrusega, pole tõenäoliselt kunagi olnudki, on selge, et moodne, Max Weberi sõnul "lummusest ilmajäänud" ühiskond erineb arhailisest suurema eneserefleksiooni vajaduse poolest. Traditsiooniline ühiskond pole reflekteeriva ühiskonna jaoks reaalne alternatiiv. Isegi kui mõni traditsiooniline seisusühiskond rahuldaski oma liikmeid – mis on üks raskesti kindlaks tehtav küsimus –, siis tema võlu meie jaoks põhineb sellel, et ta oli süütu ega mõistnud oma loomust. Sellist ühiskonda saab taastada vaid siis, kui rakendatakse üpris veriseid meetmeid, et peatada inimesi esitamast kahtlusi, mis on praeguseks juba esitatud. Enamik inimesi ei taha naasta mittereflektiivsesse ühiskonda – "külaelud idiotismi", haaremisse jm – ja soovib, et ka teised ei unustaks järelemõtlikkust.

Moodsas ühiskonnas juurdunud eneseteadlikkus ja seda toetavad institutsioonid ja protsessid teevad minevikku naasmise katsed väikeses plaanis kentsakaks ja suures mastaabis võikaks. Selles pole midagi hullu, kui keegi tahab elada vaimselt mõnes teises ajastus, näiteks 14. sajandis. See võib ehk isegi õnnestuda. Tiit Hennoste on väitnud, et Karl Ristikivi elas oma vaimus barokiajastul. Kui ma tõlgin 17. sajandi luulet, siis pean ka ise püüdma tollase inimese nahka pugeda. Kuid kui keegi püüab elada avalikku elu nagu mõni 14. sajandi ordurüütel, siis võib sel olla ebameeldivaid tagajärgi niihästi ta naabritele kui talle endalegi. (Aeg oleks loobuda "Don Quijote" romantiliselt heroiseerivast tõlgendusest ja tuletada meelde, et tegemist on üpris öela satii-riga.)

Süütust kirurgiliselt ei taastata ja traditsiooni ei äratata ellu pelga näitamisega, kuivõrd hea mõju sel võiks olla. Seda näivad ka resigneerunud traditsionalistid mõõnvat – pigem rajavad nad lootused viimsele kohtupäevale, uuele maale ja uuele taevale, mis võibolla neidki enam vastu ei taha võtta. Selles heroilises leppimuses on siiski mingit virilat ressentimenti – kui praegune maailm pole täiuslik, siis mingu ta juba hukka. Paraku on palju inimesi – ja miks peaks neid rumalaks ja madalaks pidama –, kelle jaoks praegune liberaalne Lääne ühiskond pakub õnneotsinguks paremaid võimalusi kui mis tahes varasem.

Kas "lummuse kadumine" moodsast maailmast on toonud meile rohkem head või halba, kas ohud, mis see on põhjustanud, on suuremad kui ohud,

mis kõrvaldanud, on ometigi tõsine küsimus ka siis, kui traditsiooni tagasivõitmise šansse ei usuta. Kogukondlikust elust võõrdumine on hind, mida tuleb maksta isikliku vaimuvabaduse eest. Mineviku ühiskondade hüved pole taastamist väärt, kui seega kahanevad indiviidi väljavaated otsida ise teed täiusele. Sest raske on kujutada ette ühiskonda, mis oleks korraga mingi konkreetse lunastusnägemuse lummuses ja samas salliv teiste nägemuste suhtes. Tänapäeval puudub ühtne arusaam hüvest, mida kõik tunnustaksid ja oma privaatsete püüdluste ainsaks sihiks peaksid, valitseb väärtuste "polüteism". Ka ühel inimesel pole enamasti elus ühtainukest sihti, muidu mõjuks ta pisut hullumeelsena. Seetõttu peaks ühiskonnainstitutsioonide ülesanne olema tingimuste loomine, kus igäiks saaks otsida õnne omal kombel. Seega saab poliitika olla vaid üks pidev dialoog, tingimine ja kauplemine, vastandlike huvide ja õnneotsingute vahel püsimate kompromisside leidmine, mis ideaalsel juhul juhinduks kokkulepitud argumentatsioonireeglitest. Õnneotsingu siht aga jääb seejuures iga inimese eraasjaks – mõni saab oma õndsuse kätte bensiini nuusutades, mõni seksuaalsfääris, mõni reivil käies, mõni luule ja filosoofiaga tegeldes ning mõni katooliklust, budismi, islami esoterismi ja muid salatarkusi harrastades. Kena oleks vaid, kui see õnnejaht ei väljuks liiga jõuliselt poliitikasfääri nagu Julius Evola või Jaanus Raidali puhul ja et ühiskonnainstitutsioonid võimaldaksid

igaühel oma privaatsed õnne teisi ohustamata otsida.

Aga ometigi, mida tähendab "teisi ohustamata"? Kas meile piisab füüsilise ohustamatuse nõudest või tuleb silmas pidada ka moraalselt ja vaimset ohustamist? Kas ikka kõik õnneotsingu viisid on samaväärsed? Küllap mitte. Ega liberaalne ühiskonnakord saa olla täiesti ükskõikne selle suhtes, millised on ta liikmete privaatsed püüdlused. (Ja talle on eluliselt vajalik, et inimestel jätkuks privaatsed õnneotsingu kõrval tahtmist ka avalike asjadega tegelda.) Mullegi meeldiks, kui rohkem inimesi leiaks õnnehetki luulet ja filosoofiat lugedes kui *new age*'i ja bensiininuusutamist harrastades, et eas, mil võtab kuju inimese eluhoiak, pakuks ühiskondlik kontekst talle ahvatlevama alternatiivina välja teaduse ja muusika kui kondiväänamise või militaarse ekstaasi. Oma eelistuse õigustamiseks pole mul küll ette näidata ühtki absoluuti, kuid ma saan viidata just nimelt teatavale traditsioonile. Õhutamaine sekularism, vabaduse, võrdsuse, solidaarsuse ning autonoomia püüe on ju samuti traditsioon ja sellisena pealekauba veel kristlusest välja kasvanud. Udamil pole õigus, väites, et liberalism rajaneb traditsiooni eitamisel¹. Liberalism, nagu öeldud, on juba ise traditsioon – ehkki tegu on mittetraditsionalistliku traditsiooniga – ja teiseks on liberalism ikkagi poliitiline ilmavaade ja kultuurilistesse, religioossetesse või metafüüsilistesse pärimustesse nina-toppimine teda suurt ei huvita. Liberaalsed vaated kujunesidki ju välja ususõdade käigus, kui kainemad pead

1 Vt *Vikerkaar* 1996, nr 5/6, lk 119.

taipasid, et vaidlused Jumala õige nime üle, olgugi et iga uskliku jaoks üliolulised, pole verevalamist väärt. Küll aga võib Udamiga nõustuda, et pärimus on üks olulisemaid teadmiste allikaid¹, ent pärimusi on palju ja üksainuski pärimus võib olla sisimas vägagi poleemiline. Miks ma peaksin Udamile, Evolale ja Guénonile hingelähedast gnostilist traditsiooni eelistama näiteks traditsioonile, kust on võrsunud moodsa vabaduse, võrdsuse, humanismi ja teadusliku mõtlemise ideaalid?

Udam kirjutab: "...peame möönma, et nõukogude võim ei alanud Eestis mitte 1940. aastal, vaid tunduvalt varem, teda valmistas ette sotsialistlike ja muude pärismuslikku elukorda lõhkuvate vaadete levimine."² Jah, võibolla algas nõukogude võim koguni pärisorjuse kaotamisega? Udami poolt taunitud vaated olid tõesti ka suure osa Eesti riikluse rajajate vaimseks põhjaks, ning nende eitamine tähendab kaudselt ka meie riigi legitiimsuse eitamist. Tubli kodanikuna hindan ma Eesti riiklusele aluse pannud sekulaarset ja egalitaarset (Udami ja ka Langemetsa järgi siis "sotsialistlikku") traditsiooni kõrgemalt neljaseisuselise ühiskonna või dedovštšina traditsioonist. Ja seetõttu tahaksin inglise keelest vastustada õnneotsimise viise, mille poliitilised implikatsioonid teevad kahju liberaalsetele institutsioonidele. (Kuid vastustada just intellektuaalselt, mitte administratiivselt, näiteks avaldamiskeelu või politsei abil.)

Arvan, et ei maksa liiga uskuda neid, kes väidavad, et moodsa individualismi, valgustuse ja romantismi aated on koos koonduslaagrite ja reklaamitööstusega, massihävituse relvade ja vihmametsade maharaiumisega, postmodernistliku tühisuse ja *new age*'iga kõik ühe suure ja tervikliku nähtuse eri aspektid – nimetatagu seda siis "modernsuseks" või "maailmapildi ajastuks". Valgustusaate juurest bolševismini ei vii ühtki sirget teed. Venemaa ja Ameerika Ühendriigid ei ole üks ja seesama (ka mitte "metafüüsilisel kõneldes", sest konkreetsetest riikidest "metafüüsiline kõnelemine" on absurdne).

Hoopis tähelepanelik tasuks aga olla siis, kui modernsuskritika mandub mingiks üldiseks konspiratsiooniteooriaks nagu Julius Evola, Jüri Lina või Ameerika religioossete konservatiivide liidri Pat Robertsoni puhul. Konspiratsiooniteooriate järgi pole Öhtumaad niisama ise alla käinud, vaid seda protsessi on tagant tõuganud saatan ja tema käsilased: juudid, vabamüürlased, mingi finantsoligarhia või muu salaordu, kes on enamvähem teadlikult ja sihikärselt selle nimel tegutsenud. Muidugi pole paranoikud ainsad, kel vaenlasi leidub, kuid terve tsivilisatsiooni saatust ühe grupeeringu kaela ajada on peaaegu sama paranoiline kui kujutleda, et kogu minu tunnetus on kurja teadlase kompuutri abil simuleeritud. Ka teatud hermeetilised tõlgendustraditsioonid, mida on väga hästi kirjeldanud ja kritiseerinud Umberto Eco oma "Foucault' pendlis", kipuvad viima paranoiliste

1 H. U d a m/ A. M u s t, Usutlus. *Looming* 1996, nr 5, lk 669.

2 H. U d a m, Ellujäämise valdkond. *Looming* 1994, nr 8, lk 1120.

fantaasiateni. Paranoikuga on raske vaielda, sest ta suudab kõiki faktilisi tõendeid oma seisukohtade kinnituseks tõlgendada. Ja ikkagi on konspiratsiooniteooriaist tõukuv paranoia võrdne vaimse enesetapuga, sest see paneb inimese kõige vastu korraga võitlema või siis halvab ta ühiskondliku tegutsemise ressursid, surudes ta fatalistlikusse apaatiasse. Tervislikum on igal juhul siis juba naiivne kui paranoiline olla.

III

René Guénon näib olevat pigem nentiv kui agiteeriv moodsa maailma kriitik. Eelmises *Vikerkaares* on temalt tõlgitud võimalvad etüüdid lindude keelest ja islami esoterismist, mis annavad konkreetsete andmete abil huvitavaid sissevaateid meie jaoks eksootilistesse traditsioonidesse. Neil, nagu ka näiteks Mircea Eliade esseedel, on tunnetuslik väärtus. Kahjuks pakub kõige filosoofilisema pretensiooniga essee "Ida metafüüsika" filosoofiat nuusutanud inimese jaoks lihtsalt ühe vulgaarsevõitu gnostitsismiversiooni. Kui jätta kõrvale pidev kurtmine selle üle, mida kõike Lääs ei mõista ja ei mäleta, jääb järele kimbuke metafüüsikat, millel võib ju olla paralleele ka Idas, kuid mis ometi istuks väga hästi Lääne filosoofialoo gnostitsismi-peatükki. Guénoni järgi näib meelelise maailma paljusus olevat Ainulisest äralangemise tagajärg, kuid inimeses on siiski talle valguse seeme, millest kinni hakates ja pärimuslikke sümboleid redelina kasutades saab ronida Ainulisega

ühtima. Pole ime, et tomist Maritain Guénoni ketserluses süüdistas. Mulle ei lähe küll korda Guénoni gnostitsismi sobimatus katoliku kiriku dogmadega, vaid pigem tema argumenteerimisviisi autoritaarsus – filosoofia vaimule võõras ebakriitiline enesekindlus, mis lubab nii Guénonil kui Udamil kui ka näiteks Ülo Mattheusel¹ kõnelda "metafüüsilisest tunnetusest", "realisatsioonist", "eksisistentsiaalsest kuulmisest" või "kõrgemast tunnetusest", neid mõisteid analüütiliselt lahti harutamata.

Võtame näiteks Guénoni realisatsiooni-käsituse, kirjelduse sellest, kuidas inimene võib mitmeid astmeid läbides vabaneda materiaalsest nähtumuste maailmast ja lõpuks jumalaks saada: "[Metafüüsilise tunnetuseni] jõudnult ei ole inimene enam inimene kui selline, vaid olend, kes on inimene ainult ühes oma olekuist, kuid samal ajal ka teine ja enam kui inimolend" (lk 102. Kardan väga, et nende mõtete pärast oleks keskajal võinud päris halvasti lõpetada).

Guénon heidab Lääne metafüüsikale ette teoreetilisust, sel puuduvat realisatsioon, tunnetaja ja tunnetatav ei sula ühte. Selles seoses meenub üks (arvatavasti ebatõene) lugu doksograafia apokriivist. Makedoonia Aleksander olla oma India-retkele ka mõned sofistid kaasa võtnud, kes tahtnud kohalike mõtlejameestega dispuuti korraldada. Nad juhatati päikesest tulikumaks kōetud kalju juurde, mille otsas istus seitse palja taguotsaga meest, ja osutati, et need ongi india targad. Kui sofistid soovisid mõttevahetusse astuda, palu-

1 Vt Ü. Mattheus, Filosoofia algas Sumeris. *Looming* 1996, nr 6.

nud kaljul istujad neidki kuuma kivi otsas platsi võtta. Sofistid aga seda küll ei söandanud, mis andiski india meestele põhjuse öelda: "kui te isegi seda ei suuda, mis mõttevahetusest siis üldse juttu saab olla".

Olgu selle loo tõepäraga kuidas tahes, illustreerib ta ometi üht tähtsat erinevust Lääne ja teatava osa Ida mõttekultuuri vahel. Läänes on filosoofiline teadmine avalik, ta peaks teatava pingutuse varal jõudma põhimõtteliselt igaühele kohale ja olema üldkättesaadavate kriteeriumide abil arvustatav. Selleks ei pea inimene end mingisse spetsiifilisse kehalisse või psüühilisse seisundisse viima. Teatavas Ida traditsioonis on see aga vältimatu. Siit ilmselt ka Guénoni realisatsiooni-jutt.

Udam jälle kõneleb oma Guénoni saatesõnas "eksistentsiaalsest kuulmisest": "Nende ridade kirjutaja on täiesti ebamusikaalne – muusikal pole minu jaoks erilist tähendust; ta võiks ka olemata olla, kui ainult minust lähtuda. On selge, et muusika üle otsustamisel ei saa ma lähtuda oma kogemusest, ma pean arvestama inimestega, kelle jaoks muusika reaalselt eksisteerib. Kuulmisviga võib kompenseerida mõne teise meelega andmetega, kuid sellegipoolest on niisugune inimene vigane. Ilmselt on olemas ka "religioosne kuulmine" ja "religioosne kurtus". "Religioosse" või "eksistentsiaalse kuulmiseta" inimesed on paraku defektid ja nad peavad välismaailma osalemist sellesse valdkonda puutuvate küsimuste arutamises."¹ Nii karmi soovitus põhjendav analoogia on paraku ise defektne. Nimelt on muu-

sikaline kuulmine (nagu ka värvipimedus) täiesti üldarusaadavate ja avalike kriteeriumide järgi tuvastatav nähtus. Kahjuks pole aga üldisi kriteeriume "eksistentsiaalse kuulmise" kindlakstegevamiseks. Võibolla on väited "mul on eksistentsiaalne kuulmine" või "mul on kõrgem tunnetus maailma ühtsusest" samasugused korrigeerimisele allumatud tõsikäändad väited nagu "mul on väärtus" selles mõttes, et kui ma arvan, et mul on väärtus, siis mul ka on väärtus. Sel juhul on tegemist väga isikliku asjaga ja ma ei saa kuidagi eitada, kui teine inimene väidab omavat näiteks "kõrgemat tunnetust" või "eksistentsiaalset kuulmist", ehkki ta võib ju ka luisata.

Ma usun täiesti siiralt, et Guénon, Udam ja Mattheus arvavad end olevat kätte leidnud tee vaimsele õndsusele ja ma pean lugu nende müstilistest seisunditest, "tunnetusest", "kuulmisest" jne, sest arvan, et see sarnaneb seisundile, mis mindki mõnikord metsa all jalutades, luuletust lugedes, muusikat kuulates või lõpmatuse üle mõtiskledes valdab. Kuid mina klassifitseerin selle seisundi privaatseks ja üldiselt esteetilise valda kuuluvaks. Tegemist on "ülevaiga", kogemusega, mida Kanti järgi tuntakse seistes silmitsi millegi mõõtmatu tohutuga. Ka ei julge ma kindlalt väita, et see seisund on üleloomulik, ta võib selline vaid näida. Guénon aga peab seda pigem ülimalt tõeluseks, metafüüsilise tunnetuse redelil turnimine pole tema jaoks lihtsalt üks tore idiosünkraatiline salakiindumus nagu mõnele liblikapüüdmine ja teisele teadvustavardavate ainetega eksperimenteeri-

1 H. U d a m, René Guénon. *Vikerkaar* 1996, nr 5/6, lk 122.

mine. Vastupidi, niisuguse seisundi võimaldatavusest tehakse tsivilisatsiooni väärtuse mõõdupuu: Lääne tsivilisatsioon on paha, sest ei garanteeri oma liikmele 24 tundi ööpäevas müstilist seisundit (vt lk 109).

Guénon arutleb: "Kuid siinkohal esitatakse kindlasti küsimus: kas on võimalik sedasi loodusest väljuda? Ma ei kõhkle otsesõnu vastamast, et see pole ainult võimalik, vaid nii ka tehakse! Võidakse edasi pärida, et see on pelk väitmine, kuidas seda tõestada? Kummaline on, et nõutakse tõestust võimalusele selle asemel, et püüda selles veendumusele jõuda, tehes läbi selle tunnetamisele viiva vaeva. Mis huvi ja väärtus saab säärestel arutlustel olla selle meeles, kes niisuguse tunnetuse on saavutanud?" (lk 101). Kas Guénon oli saavutanud üleloomuliku tunnetuse? Mille põhjal ta teadis, et see tunnetus oli üleloomulik? Miks ta siis pärast seda veel kõnesid pidas? Kui on saavutatud müstiline seisund, kus kõik kahtlused vaibuvad, siis peaks kaduma ka igasugune põhjendamise ja väitlemise isu. Ausam olnuks Wittgensteini kombel öelda: "Sellest, millest ei saa rääkida, tuleb vaikida" ja mitte pidada pikki kõnesid väljendamatu kohta. Ma ei taha öelda, et väljendamatu üldse rääkida ei saaks, väljendatava piire saab näidata n-ö seestpoolt, ratsionaalsete argumentide abil, nagu Kant ja Wittgenstein on teinud. Ka on ilmselt võimalik müstoloogia, mis müstilist kogemust ja keelekasutust analüütiliselt või semiootiliselt lahti harutada püüab.¹

Guénon määratleb metafüüsikat tavapäraselt: see on esimeste printsiipide tunnetamine. Häda aga ongi selles, et enamik filosoofe on suutnud oma vaated tagasi viia mingile esimeste printsiipide kimbule, mis teiste filosoofide printsiibikimbuga ei taha kokku klappida ja Guénoni argumenteerimisviisil näib olevat eriti vähe alust pretendeerida hüpoteeside-taguse paratamatuse tipu vallutamisele. Guénonlik retoorika lubaks väita ja propageerida mida tahes. Ja lõppude lõpuks ei tea me ikka, mis vahe on Guénoni tunnetusel ja Arvo Valtoni novelli "Õndsusesse kulgev päev" idioodist tegelase Juku tunnetusel.

Ülo Mattheus kirjutab essees "Filosoofia algas Sumeris": "Ei saa olla õnnelik (ülimas tähenduses), kui sinust ei ole saanud Virgunu ehk buda ehk pühak. Vaid Virgunu on täiuslikult õnnelik; kõik ülejäänud on kannatuste tallermaa. Virgunul puuduvad soovid ja kippumised; Virgunu mõistab elu ja surma saladust ega pelga tulevikku..." (lk 805). Mida see tähendab? On hetki, mil tundub mullegi, et olen ülimas tähenduses õnnelik, mul pole soove ega kippumisi ja ma mõistan elu ja surma saladust ega pelga tulevikku. Kuid on ka hetki, mil ma pole kindel, kas ma üldse tahaksin oma soovide ja kippumiste lakkamist ning mõista elu ja surma saladust ja kas ma niisugust Virgunut oma sõbrakski sooviksin. Ülo Mattheus ütleb, et "inimene saab olla õnnelik vaid juhul (...), kui ta tajub end olemuslikult ühtsena maailmakõiksusega". See meenutab,

1 Vt nt J. U n d s k, Keelelise substantsi põhikujundid. *Akadeemia* 1994, nr 3 ja 4; H. U. von B a l t h a s a r, Kristliku müstika piiritleu. *Akadeemia* 1994, nr 9.

kuidas psühholoog Josephine Klein on raamatus "Our Need for Others" (1987) püüdnud rekonstrueerida autistliku lapse maailma. Autistlik laps tajuvat maailma iseendana ning samas "täieliku, täiusliku, lõputu, piiritu ja ajatuna". Ta ei taju, et teda piirab igast küljest omaenda nahk, ja kui reaalsus sekkub ta maailma, siis seda tajutakse kui auku täiuslikkuse kangas.

Ma ei pea "maailma ühtsuse kogemust" (Ülo Mattheus), "eksistentsiaalset kuulumist" (Haljand Udam) ja "metafüüsilist tunnetust" (René Guénon) jamaks – need võivad olla üldse kõige enam väärt asjad meie surelikus elus. Kuid kui neid kogemusi pole just kasutatud kunstiloominguks, jäävad nende väljenduskatsed müstikute teostes enamasti väga monotoonseks. Ja ma ei arva, et nende asjade omamine teeks kedagi automaatselt vooruslikumaks (õnnelikumaks küll). Seega pole mõtet teha moraalise maiguga etteheiteid neile, kes neist asjust on mööda käinud, sest nad võivad juhtumisi ilma müstilise kogemusetagi kenad inimesed olla.

Kui öeldakse, et moodne Lääne filosoofia "piirdub mingi madalama eksistentsitasandiga"¹ siis peaks ikka avalike kriteeriumide abil näitama, milline eksistentsitasand on kõrgem ja milline madalam. Siin ei aita pelk traditsioonile viitamine: "kõrgem eksistentsiaalne tasand on see, mille tunnetamine annab mulle oivalise seisundi, ja mida traditsioon kõrgemaks peab". Esiteks on ekslik arvata, et see, mida mingi traditsioon on uskunud, on juba uskumise traditsioonilisuse pärast õige. Mõnes tradit-

sioonis on usutud, et maa püsib elevantidel, ja teises, et naistel pole hinge. Teiseks on traditsioone palju ja kui nad traditsionalistide meelest oma sügavaimas sisus väljendavad üht ja sedasama, siis kuidas ikkagi öelda, et see, mida kõik traditsioonid väljendavad, on just see ja mitte teine. Ei saa kaevata välja kõigi traditsioonide ühist süvagrammatikat, mis poleks juba väljakaevaja traditsiooni seisukohalt tehtud tõlgendus. Ülo Mattheuselgi näib olevat mingi gnostilise maiguga käsitus filosoofiast – see peaks viima mõistetevälise kõrgema tunnetuseni maailma ühtsusest ja õieti polegi oluline, kas selleni jõutakse religiooni või filosoofia kaudu. Kuid jälle tahaks küsida: äkki jõuab selleni koguni otseteed pidi – näiteks oma aju keemiliselt manipuleerides. Mispoolest see kogemus on madalam?

Mattheus soovib, et religioon ja filosoofia saaksid ühte, sest nende ühine eesmärk on maailmakõiksuse tunnetamine, filosoofia ongi vaid religioonist materialismi ära langenud mõtlemine. Näib, et siin oodatakse filosoofialt liiga palju. Nagu lapsed, kes lähevad ülikooli psühholoogiat õppima, lootes, et see avab neile inimhinge saladused, ja kogevad peagi pettumuseks, et psühholoogia on enamasti inimeste manipuleerimise tehniline õpetus, nii loodavad paljud ka filosoofialt meelerahu või "kõrgemat tunnetust", ning kui tänapäeva filosoofia lugemine seda kohe ei paku, järeldatakse, et see filosoofia on kehv.

Ma ei näe religiooni ja filosoofia ühendamises kummagi valdkonna jaoks

1 H. U d a m, René Guénon. *Vikerkaar* 1996, 5/6, lk 122.

midagi ahvatlevat. Ühest küljest näib Mattheus mõistvat religiooni liiga õpetuslikult, intellektuaalselt või müstiliselt, jättes varju religiooni konkreetse, rituaalse ja kogudusliku külje. Jumal on tal pigem filosoofiline idee, mitte aga – nagu enamuses kultuuridest – teatud iseloomujoontega vägev persoon, kes aitab õnnetuse ja häda puhul, maksab vaenlastele kätte, kellest sõltub viljasaak ja tervis ning kellega on isegi võimalik kaupa teha. Liiga palju filosoofiat (või teoloogiat) ei pruugi religioonile kasuks tulla.

Teisest küljest tuleb tunnistada, et kaasaja filosoofia – erinevalt näiteks hellenistlikust filosoofiast – on õnne küsimuses tõesti üpris saamatu, kuid seda asja ta enamasti oma pädevusse kuuluvaks ei peagi. Ja kas peakski pidama? Ehk piisab sellest, kui filosoofia suudab näidata, kuidas asjad omavahel kokku klapiivad ja millised vastuolud mingisse teooriasse on kätketud, ilma et see näitamine meile veel mingit spetsiifilist meeleaseisundit garanteeriks? Ja lõpuks võib ju iga intellektuaalne tegevus

– ka propositsionaalsete hoiakute, füsi-kalistliku referentsiteooria või tõetingimuste semantika uurimine – pakkuda suurt rahuldust ja õnne korral isegi õnne. Kui aga ollakse põhiküsimustes – nagu hinge surematus, maailma ühtsus ja haaratavus jne – juba ette kindlad, siis ei saa ju filosoofia õigupoolest pihta hakatagi.¹

IV

Kust need passeistlikud ja gnostilised fantaasiad küll meile tulnud on? Võin esitada vaid mõned lokaalselt kehtivad pealispindsed oletused "gnostitsismi sotsiaalsete juurte" kohta. Üks põhjus on kriitilise filosoofia traditsiooni õhulisus Eestis. Kui juba suur osa Tallinna ametifilosoofe tegeleb suurejoonelise isemõtlejliku natuurfilosoofiaga, justkui Kanti poleks olemas olnudki, ja teine osa pole publiku harimiseks midagi eesti keeles kirja pannud, siis ei saa ju asjaarmastajateltki palju oodata. (Mart Raukase ja Tartu õppejõudude puhul

1 Filosoofiast kirjutamisel oleks otstarbekas kasutada mõnd enam-vähem levinud sõnavara või mõistestikku – seda enam kui sõnu peetakse niikuinii vaid vahendiks, mis tuleb eesmärgini jõudes nurka visata –, mitte aga leiutada jõulise isemõtlemise korras oma märgisüsteemi nagu M. H. R. traktaadis "Meel ja maailm", *Looming* 1996, nr 2–4. Igal juhul suudab Daniil Harms öelda kõike seda, mis M. H. R., palju kokkuvõtlikumalt ja elegantsemalt traktaadis "Maaõlm" (LR 1996, nr 8/9, lk 5–6). Ka Mattheuse mõistetarvitus on harjumuspäratu. "Kaemus", mis tavapärast tähendab vahetut, mittekontseptuaalset tunnetust, mis on kättesaadav ka loomale, tähistab tal midagi ilmutuslikku. ("Tunnetuse" sõna on eesti keeles juba ammu omandanud müstilise varjundi, seega on epistemoloogias tülde raske kainelt kõnelda.) Ehk poleks mõtet laiendada filosoofia mõistet igale teosele, "mis kõneleb igavesest elust, surematuses ja eksistentsi probleemidest" (*Lmg* 1996, nr 6, lk 794)? Väga harjumuspäratu on igasuguse religioonist ärapõrduvad filosoofia nimetamine materialistlikuks. Seejuures heidetakse sellele ette dualismi ja olemise põhiprobleemide eiramist. Aga on ju küllalt mittereligioosseid – seega siis Mattheuse järgi materialistlikke – filosoofe, kes tegelevad just nendega: keha ja hinge vahekorra, solipsismi, moraali, teadvuse ja maailma vahekorra, vabaduse ja determinismi, lõpmatuse jms küsimustega. Kas nad on siis salamisi hoopis religioossed? Samas on aga olemas väga tehnilist ja kiretut religioonifilosoofiat, mille lugemine viib sama lähedale "maailmakõiksuse tunnetusele" kui arvutimanuaali uurimine.

küll kumbki etteheide ei kehti.) Ja mil-
line pilt võiks filosoofiast küll jääda
Graubergi-Kivinurga õpiku järgi õppi-
vale koolinoorsoole? Teine põhjus
võiks seisneda meie stagnaaegse põran-
daaluse vaimuelu paratamatus piiratu-
ses (millel on muidugi taas omad
põhjused).¹ Nii palju, kui mul on õn-
nestunud luua pilti teiste endiste sots-
maade *samizdatist*, näib, et seal ilmus
suurel hulgal referaate ja tõlkeid Lääne
filosoofia ja poliitilise mõtlemise klassi-
kast ning mõnel pool tehti isegi algupä-
rast põrandaalust uurimistööd. Meil
aga jagunes kogu *samizdat* enamvähem
puhtalt kolme žanri: keelatud ilukirjan-
dus, vastupanuliteratuur (Lisandused
jt) ning *new age* (Magisteerium, UFOd,
Uku Masing). Puudus aga tõsiseltvõetav
teoreetiline kirjandus (ehkki kunstitea-
dus ja teoloogia võisid siin erandiks ol-
la). Mu enda tollastest kontaktidest on
jäänud mulje, et paljud dissidentlike
kalduvustega haritlased vastustasid juba
tollal nõukogude okupatsiooni kõrval
ka moodsat Läänt. Nagu kõik reakt-
sioonilised ajad oli ka stagnaaeg eriti
soodus igasuguse müstika jaoks. Kol-
mas põhjus on meie kultuuri kunstide-
kesksus, täppisteadlane pole selles
pikemat aega olnud mingi kangelane
või rollimudel. Oletan, et siin on süüd
ka Gustav Naanil, kes tegi endast
60ndatel avalikkuse silmis teadusliku

intellektuaali võrdkuju ja aitas seejärel
oma brutaaalse kollaboratsioonismiga
täppisteadlase *image*'it kõvasti komp-
romiteerida. Viimastel aastatel on meil
vähe populaarteaduslikku kirjandust il-
munud ja eesti täppisteadlased on ol-
nud kehvad fundamentaalsetest pro-
bleemidest kütkestavas stiilis kirjutama
(erandina meenuvad Richard Villems,
Jüri Allik ja Lauri Vaska).

Lõpuks tahaksin ütelda, et René Gué-
noni gnostitsismist ja Öhtumaa kriiti-
kast ükskõikselt mööda minemiseks ei
pruugi end veel üleni identifitseerida
nüüdisaja Läänega, nagu vihjab Udam.
Kaasaegne liberaalne heaoluühiskond
ja kriitiline filosoofia, milleni meil on
veel pikk maa minna, pole kindlasti
kõikidest võimalikest kõige paremad.²
Kindlasti leidub neilegi alternatiive.
Eriti ühiskonnaasjades tundub kõige
rohkem olevat puudust kujutlusvõi-
mest. Tänapäeva maailma suurimaks
hädaks pole aga pärimusliku elukorral-
duse kriis, vaid Valgustuse ja liberalismi
kriis. Nagu rõhutab filosoof Wolf Lepe-
nies: "...me saame juhtnöörid heaks ja
mõttekaks eluks mitte valgustusest ära-
pöördumise, vaid ainult selle kriitilise
revideerimise kaudu. (...) Vastukaaluks
populistlikele poliitikutele ja paremale
triivivatele intellektuaalidele tuleks end
tunnistada valgustuse ja demokraatia

1 Sellest painavast umbsusest saab hea pildi lugedes näiteks Rein Ruutsoo päevikumärk-
meid või Tõnu Kõivu kirju, vt *Keel ja Kirjandus* 1995, nr 5; *Looming* 1993, nr 1.

2 Küllap parim eesti keeles ilmunud käsitlus tänapäeva Euroopa poliitilise ideoloogia
kriisist on liberaalsest vaatenurgast kirjutatud Tony Judti "Milline ajastu lõppes Euroopas
1989?" (*Vikerkaar* 1995, nr 5/6). Pisut optimistlikumalt vaatlleb neidsamu probleeme sot-
siaaldemokraat Jürgen Habermasi "Tasategev revolutsioon ja pahempoolse revisjoni vajadus.
Mida tähendab sotsialism täna?" (*Vikerkaar* 1992, nr 9 ja 10). On igati süмптоomaatiline, et
kummalgi artiklil pole Eestis olnud vähimatki retseptiooni.

igavuse pooldajaks.¹ Tuleb murda pead, kuidas valgustuspärandit tänapäevale kasulikul moel ümber mõtestada. Ühekorraga tervet maailma teiseks muuta ei anna, nagu me ei saa korraga kõigis oma arvamustes kahelda. Kui kasutada üht tuntud võrdkuju, siis oleme oma lekkiva laevaga keset merd, kus

saab laevaplankusid välja vahetada ainult ühekaupa, teistele plankudele toetudes. Heita kõik kaasaegse maailma plangud üle parda ja klammerduda vaid mõne kipaka, mitte eriti usaldusväärse obskurantistliku lauakese külge pole just arukaim soovitus.

KAJAR PRUUL

KIVISILDNIKU "LESIKON" KUI KUNSTITEOS

1.

Kes oleks veel mõni aeg tagasi võinud arvata, et mingi kirjandusega seotud afäär lausa mitme kuu jooksul korduvalt ületab Eesti päevalehtede uudisekännise ja üldhuviajakirjandus, rääkimata Tartu politseist, murrab pead kirjanduse olemuse ja piiride üle!

Väitlus Kivisildniku "leksikoni"² ümber tundub sümptomaatiliseks lülituvat ühte kindlasse kultuurikonfliktide ritta, kuhu kitsamas mõttes kirjandusliku poole pealt tuleks arvata veel näiteks *Sõnumilehe* veergudel vallandunud raevupuhang Peeter Sauteri novelli "Kõhuvalu" Tuglase auhinnaga pargamise pärast ja vähem dokumenteeritavad, kuid sugugi mitte vähem drastilised

lahknevused Andrus Kivirähu Ivan Orava lugude vastuvõtul.

Rohkem umbropsu-nopetena "elust enesest" aga kuuluvad samasse valda näiteks Taffeli kartulikrõpsureklaami ärakeelamine, möödunudsuvine reivijatevastane politseipogrom Tallinnas Puhke tänaval või ka tõsiasi, et ebaharilikku värvi juuste eest korralvuritel EV pealinnas ikka veel tappa võib saada³ jpm.

Kõigi nende sündmuste puhul on dramatiseerunud mingid põlvkondlikud keele- või koodierinevused, kuid võimalik, et nad on ühtlasi märgid eesti ühiskonnas küpsevast sügavamast kultuurivastuolust, mis ühiskondlike keemisaegade ja ilmavaatelistele maalihete raugedes nüüd kristalliseerununa pin-

1 W. L e p e n i e s, Edasi Valgustuse teel. *Vikerkaar* 1995, nr 5/6, lk 113.

2 Kivisildniku leksikoni aadress internetis on www.lai.ut.ee/~aadroch/sven.

3 Vt V. R e e s t, Oranžid juuksed – ühiskonna hirm. *Eesti Ekspress* 28.06.1996.

nale ujub ning lähiaastatel veel mitmeid ootamatuid vastasseise võib pakkuda.

Tore ju, kui agressiivsust taas kultuurivõitlusteks transformeeritakse. Ent taamal on juba aimata hiilimas ka ühiskondlikku tellimust leida sotsiaalsele rahulolematusele ja pingetele leevendust ühe suhteliselt ohutu vaenlase kätenäitamise näol, kes rahvuslikku ülesehitustööd takistab ja moraali õõnestab, kelle pärast hällid tühjad ja nekrutid metsas on. Nagu ikka, sobib selleks suurepäraselt mõni "dekadentlik", "küüniline", "meile võõras" moodne kultuurilaad. Seejuures pole mõtet põhjata politseid kui niisugust. Eks mõõdakäijatel juukseid lõigata või võõrast arvutit näppida ole alati mõnusam kui kantpäid taga ajada või püüda korruptante riigiaparaadis. On lihtsalt asju, mis on nii igavesed, et ei sõltu isegi mitte sellest, kas peaminister juhtub olema Vennaskonna või pigem Suvenüüri fänn. Kui Kivisildniku-poleemika puhul selle farsilikumast küljest, isikutevahelistest suhetest ja kirjanduse ümber veel säilinud lokaalse võimutukese pärast peetavast võitlusest mööda püüda vaadata ning tekstile lähemale jõuda, siis märkame, et loikuvad õieti kaks olulisemat sisulist probleemiringi.

I. Küsimus, kas on tegemist n-õ laimuga, pahatahtliku ründega konkreetsete isikute, nende au ja väärikuse vastu. Selle tagant piilub aga taas kord välja fiktsiooni ja reaalsuse, kirjanduse ja elu vahelise piiri probleem (teksti iseärasustest tingituna õigupoolest veel ka ilukir-

janduse ja kirjanduskriitika vahelise piiri probleem).

II. Internetiga seonduv ja kõik uus, mida see on toonud sõna- ja väljendusvabaduse probleemistikku.

Viimati nimetatut jätaaksin kohe julgesti asjatundjamate hooleks, piirdudes vaid paari tsitaadiga. Esimene nägemus pärineb ajast ammu enne igasuguseid tiigrihüppeid: "Bürokraatiamasina lõhkumine, tema vähendamine, tema ülimõju hävitamine on ühesõnaga *eluline* küsimus ja selleks "lõhkumise" abivahendiks peab saama *masin ise*. Ja selleks masinaks on moodne arvutus tehnika. – Aga kui vaatame, kui mahajäänud on meie humanitaarvald, sealhulgas ka kirjanik muude seas, kui vähe me saame näiteks raamatukogudes või mujal kasutada tänapäevast väikemasinat inimese teenistuses, see on kohutav, see mahajäämus on kohutav. Aga kui rakendada neid abimehi – elektroonilisi ja poolmehaanilisi töökergendajaid –, on vaja tõesti murrangut meie mõtteviisis ja meie mõtlemise sisus. Me peame masinatesse söötma kõik selle informatsiooni, kätte saadavaks tegema üksikisikute need teadmised, mis on erifondides, mis on seni kättesaamatud."¹ Teinigi määratlus kuulub Hando Runnelile, kuid on sõnastatud juba Kivisildniku-poleemika kontekstis: "Kogu see arvutite ülemaailmne side on nagu aatomipomm. Ometi on aatomipommi valdajad suutnud oma relva ohjeldada. Meil tuleb õppida ka meediat ohjeldama."²

1 H. R u n n e l, Hingerahust ja bürokraatiamasina kohutavusest. Kirjanike kongressil 1986. Rmt: H. Runnel, Isamaavajadus. Tln, 1991, lk 38.

2 Tsit: K. K e s k ü l a, Südametunnistuse diktatuur. *Eesti Ekspress* 21. 06. 1996.

Siia pole palju lisada: "Meie aatom pole paha, seal kus vaja lõhkeb pomm." "Arvutite ülemaailmne side" pole kaugetki mitte ainus Lääne peibutis, mis perestroika aegu imehästi kõlbas nõukogude totalitaarrežiimi lõhkumiseks ja illegitimeerimiseks, aga tegelik kooselu millega tekitab vaid kabuhirmu ja ühemõttelist ohjeldamishimu.

Mis esimesse teemaringi, fiktsiooni ja reaalsuse piiridesse puutub, siis, kunstikriitika raames ehk juba tüütuseni läbi solgutatud, tundub ta 90ndate eesti kirjanduse seisukohalt ikka veel irriteeriv ja keskne. Eriti ei pääse tast üle ega ümber eesti uue proosa puhul, mõelgem Muti "Rahvusvahelisele mehele", Tode/Õnnepalu "Piiririigile" ja "Hinnale", juba mainitud Ivan Orava lugudele. Ühtpidi, massimeedia surve all viibiv kirjandus otsekui tajuks, et avalik väljamõeldis ei kõida enam kedagi, ning kogu lootus pannakse tõsielule ja fiktsiooni erutavale piirialale.

Kui vanal heal ajal, mil "raamatuid loeti veel härgade ja hobustega", nõudis hea komme, et autor kohe romaani algul hoiataks: "Kõik võimalikud ühtlangebused tegelike inimeste ja paikadega selles raamatus on täiesti juhuslikud", siis nüüd seisab seal piimakirjas sageli midagi risti vastupidist. Teisalt jäid eesti kirjanduskultuuril mitmed modernistlikud kunsti ellu transformeerimise kontseptsioonid omal ajal korralikult lõpuni mängimata ning 80ndate lõpul ja 90ndate algul segunevad ja põrkuvad need "simulatsioonide" ja "virtuaalse reaalsuse" maailmaga,

postmodernsete nihetega tegelikkusekäsituses.

Hoolimata Kivisildniku-skandaali esmapilgul väga lokaalsetest, tartulikest tõukejõududest, pole viis, kuidas fiktsiooni ja reaalsuse vahekord selle teksti puhul on aktualiseerunud, sugugi lokaalne nähtus, ega ole selle skandaali tragikoomilisuski spetsiifiliselt postsotsialistliku kultuurisituatsiooni tragikoomilisus.

Lähema näitena meenub mullu sügisel soome lehtedes küdenud väitlus Anja Kauranenini romaani "Hirmu geograafia" ümber. Seda eesti lugejale tutvustades on Jukka Koskelainen juba iroonilise tüdimusega resümeeerinud ka niisuguste vaidluste ettenähtava lõpptulemuse kaasaja kultuuris: no muidugi, fiktsioon, mõtteeksperiment pole kunagi keelatud; "keelatud on nüüdisajal võtta fiktsiooni tegelikkuse pähe (küll aga lubatud kõnelda tegelikkusest kui fiktsioonist)". Ja Koskelainen kahtleb, kas säärane automaatselt kõike väljavandav kaitse, mis toimub fiktsiooni ja tegelikkuse n-ö "ühepoolse" teineteisest isoleerimise hinnaga, "lõppkokkuvõttes mitte ei õnesta fiktsiooni enese väärtust, ei tee temast hermeetilist maailma, mis sulgub vaid iseendasse".¹ Järgnevalt Kivisildniku teksti eeskätt ilukirjandusteosena vaadeldes on ehk kasulik sedagi hoiatust meeles pidada.

1 J. Koskelainen, Tagasitulek võitlusväljale. *Vikerkaar* 1996, nr 3, lk 98–99.

2.

Praeguses poleemikas esile kerkinu¹ ei hõlma "leksikoni" kõiki tähendusakt-sente, mis olid aredad ta valmimisajal, kuus aastat tagasi. Sellepärast kõige-pealt pisut neist.

"Eesti Nõukogude Kirjanike Liit – 1981. aasta seisuga, olulist" on kirjutatud 1990. aasta kevadtalvel. Mõistagi on tegemist räpase tellimustööga. Nimelt oli *Vikerkaarele* kirjandusrühmituse Hirohall erinumbri (1990, nr 5) tarvis juba laekunud kaks Kivisildniku lühikest manifestilaadset kirjutist – "Etnofuturismi ideaalid" ja "Metodoloogilisi marginaale", toimetusele aga tundus, et etnofuturistide kirjanduskriitiline panus võiks numbris siiski kopsakam olla, ning nii sai küsitud juurde midagi "programmi avavamal". Kivisildnik vastas sellele vagale soovile "leksikoniga", tekstiga, mille puhul tuli aga tunnista-da, et ei *Vikerkaare* toimetuse ega eesti rahvas tervikuna ole sääraseks ilmutuseks veel valmis. Ikka veel käiva "kaevikuteta vabadussõja" närvilises õhustikus paistsid teksti avaldamise võimalikud tagajärjed toimetusele ülemäära destruktiivsetena.

Tsensuuri langemisele järgnenud eufooriaajal kompas kirjasõna õhinal lu-

batavuse piire. Kirjastusmonopoli va-ringule oli järgnenud võimas harrastus-kirjasõna laviin. Samal ajal oli kujune-mas postmodernismihõnguline kirjan-dussituatsioon, kus tugevasti ähmastu-vad tekstimaailma-sisesed piirid ja tekstid ise ei anna enam selgeid signaale sellest, millisesse liiki nad kuuluvad, ega sellestki, kas nad üldse on tekstid.² Na-gu Kivisildniku "leksikoni" puhul juba kunagi varem vihjanud olen: olukorras, kus tundub, et praktiliselt mis tahes tekst on avaldatav, kusjuures avaldatav ka just nimelt ilukirjandusena, tekib pa-ratamatult "sportlik" huvi luua tekst, mis käituks risti vastupidiselt, s.o *ei oleks põhimõtteliselt avaldatav*, kusjuu-res seda avaldamise põhimõttelist või-matust oleks väga raske loogiliselt põhjendada.³ Sellise teksti loomise kat-sena võibki Kivisildniku "leksikoni" vaadelda. (Ilmne on seegi, kuidas nii omamoodi otsekui pööratakse ümber 80ndate eesti "avaliku" literaadi põhi-pürgimus, mida perestroika-aja saabudes veel erilise hasardiga oli asunud teostama – luua tekste, mis *oleksid avaldatavad* kõigi riskifaktorite kiuste.)

Nüüdse lugeja jaoks on ilmselt suu-resti tuhmunud veel mitmed toonased konkreetsed ideoloogilised tähenduski-hid.⁴

1 Maie Kalda pikema artikliga, mis on kättesaadav internetis, pole mul olnud kahjuks juhus tutvuda, nii et võimalikud üle- või mõõdarääkimised sellega on kavatsamatud.

2 T. H e n n o s t e, Hüpped modernismi poole – Eesti 20.sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 20. loeng. *Vikerkaar* 1996, nr 5-6, lk 143.

3 K. P r u u l, Üleminekuaja luuleraamat. Kimbuke suvahinnanguid ja intiimkommentaare. *Looming* 1991, nr 6, lk 839.

4 Ja mitte ainult need. Näiteks on omajagu pealiskaudne kui mitte silmakirjalik see, kuidas nüüd rõhutatakse oma õigust ja kohustust kaitsta meie hulgast lahkunud kirjanikke, keda "leksikoni" kirjutamisega olevat solvatud ja kes ei saa ise enda eest seista. Ometi on Kivisildnik piinliku hoolikusega püüdnud kaasata oma teksti *ainult* neid isikuid, kes selle kirjutamisajal (ja eeldatud ilmumisajal) elavate kirjas olid.

Nõukoguliku kirjandusteaduse jms vältimatust kontekstist on siiski juttu olnud, tõepoolest: "Stalinistlikul ajastul avalikult, stagnaks nimetatul varjatult, ei olnud põrmugi ropp kirjutada ühe või teise nime taha iseloomustusi: kodanlik natsionalist, kulak, vereimeja, bandiit, tallalakkuja."¹ Punase retoorika paaritamine seksuaalsete roppustega aga oli üsna levinud poeetiline võte juba 80ndate eesti *underground*-kirjanduses.²

Sama oluline tundub ka vahetum ja avaram ajakontekst: kümnendivahetuse Eesti elu koos selle uue, "valge", sageli samuti vägisõnalise retoorikaga (vrd nt "leksikoni" soovitusi sülitada kellegi "marksistisuhu" jne), meie esimeste *watertgate*'ide jms-ga, kus harjumatus meediasituatsioonis löid vankuma senised arusaamad autentse teadmise võimalikusest. (Viimane muide on ühtlasi valdkond, millest toitub enamik Kivisildniku 90ndate algupoole müstifikatsiooniloomingust *Kostabis* ja *Postis*.) Ehk on Kivisildniku "leksikoni" üheks ajastuparalleeliks ka selline toonases eesti ajakirjanduses populaarne žanr nagu "KGB agentide nimekiri", niisama "julm", "ebaõiglane" ja saatuslikult tõrjumatu?

3.

Interneti-versioonis on Kivisildnik esitlenud oma "leksikoni" "luuletusena" ning põhieelduse teda sellisena ka tõl-

gendada on eesti kirjanduskäsitlus ja päevakriitikagi aktsepteerinud juba nii ammu, et seda siin üle rääkida tundub kuidagi kohatu. Esindusliku näite leiame 80ndate algupoole ärksalt luulearvustajalt Aivo Lõhmuselt. Väideldes Linnar Priimäega, kes oli kahelnud Toomas Liivi värsikogu "Fragment" (1981) luulelisuses, osutab Lõhmus kui enesestmõistetavale: "Kunst on kõik, mis on raami sisse võetud, muust maailmast raami läbi eraldatud. See tähendab, kõik, millele vaataja tähelepanu on juhitud kui kunstifaktile", ning seostab selle kunstivõimaluse "1960-ndate teisel poolel meie maile jõudnud lainega, mis tõi kaasa popkunsti ja vastava esteetikagi".³

Kivisildniku teksti puhul niisiis osu- tuks "raami võetuks" kogum kaasaegse- te eesti kirjanike alfabeetilisel järjes- tatud nimesid ja teatmekirjanduse kee- lekonventsioone, kusjuures viimased on "moonutatud" ja läbi põimitud ühe teise, biograafialeksikoni eeldatavasti hardale kõnetoonile stiililiselt vastand- liku leksikaalse reaga – seksuaalsete jm roppustega. (Too obstsõonne sõnarida ise on nii hõlmav ja mitmekesine, et õieti tuleks selles "raamis" kirjanduslek- sikoni kõrval näha veel üht iseseisvat alusteksti, kujutletavat "loomuliku" keele leksikoni – eesti keele sõimusõ- nastikku. Kuuldavasti ongi Kivisildnik teksti tegemisel akadeemiliste suursõ- naraamatute abi tarvitanud.)

Teatavad kirjanduskriitilise teksti lü- hižanrid (leksikoni- ja entsüklopee-

1 E. M i h k e l s o n, Mis juhtus aastal 1981? *Postimees* 08.07.1996.

2 Vt nt K. P r u u l, Mustast luulest ja valgest luulest. *Vikerkaar* 1993, nr 10, lk 78–79.

3 A. L õ h m u s, Fragment ja raamid. *Keel ja Kirjandus* 1981, nr 9, lk 560.

diaartikkel, teoseannotatsioon, teatmekommentaari) oma kirjelduskeele ülimalt tihedusetaotluses ja ühtaegu paratamatus banaalsuses on hõlpsasti vaadeldavad omamoodi kirjanduskriitika kitsivormina. Eriti lihtne on neid parodeerida või kämpida, kui nad käsitlevad kaasaegset kirjandust, sest nad kalduvad kivistama endasse ajastu kriitikakeele klišeid, mille üürikus satub koomilisse vastuollu "igavikulise" pürgimusega, teksti pretensiooniga asjalikult edastada võimalikult kindlat ja lõplikku teadmist. Ja 80ndate eesti kirjanduskultuuris leidub nende säärast ära kasutamist juba ka küllalt näiteid. Siin vaid ühest niisugusest.

Mäletatavasti hakkas kunagi 70ndatel kirjastus Eesti Raamat ka ilukirjandusväljaandeid varustama lühikeste (eeskätt vist raamatukogutöötajatele mõeldud) anonüümsete sisuannotatsioonidega. Iseäranis tolleaegsele luulekriitikale andsid need üksjagu ainet protesteerimiseks ja ironiaks. Peale muu tajuti neid toonases kirjandussituatsioonis ka kui "võõra", "võimu" sõna tungimist kunstiteksi (raamatu) pühale ja vabale pinnale. Uudse aspekti aga saab see "dialoog annotatsiooniga" näiteks "Kassetis '88" ilmunud Märt Väljataga värsikogus "Teine keel", mis lõpeb järgmise luuletusega:

Noore autori esikkogu sisaldab ühtlaselt

Mitmekesises vormis lüürikat ja mõtteluulet.

Peamiseks luuleaineks on groteskvõtmes väljendatud

Vaimsure hoidmine argipäevas, põlvkonnapüsisidemed,

Inimese valulev seismine maailmataeva all,

Inimese saatus kui osake Kõiksusest, Maailma ühtsus ja haprus, kodu ja kestvus,

Üleüldine side, kirgastumine, Armastuse piirhetked ning linna ja maa Erinevus.

Luulemina on tundlik ja vitaalne, kannab endas

Iroonilist pürgimise märki, mis siiski Ei vastanda end Rahulolukiiktoolile.

Pisiseika süvenemise kaudu lastakse aimata

Suurt ja Üldist, kusjuures

Vormi näiline klassikalisisus on saavutatud

Tänu sügavatele sissevaadetele Aja-kulgemisse,

Olemisse ja Igavikku.

Autori suhe lugejaga on täiesti siiras.¹

Tegemist on kollaažiga kassetile eelnenud noorte debüütluulesarja annotatsioonidest. Et lähtetekstid on olnud tõesti ilmekad, ei saa ma loobuda lõbust esitada neidki: "Noore autori luule on valdavalt maa-aineline, loodusetundlik. Napi kujundi läbi, värsi näilise lihtsuse tagant aimub elu püsisidemeid, töö ja tehtu järjekestvust, inimese valulevat seismist maailmataeva all" (Ilmar Särg, "Lambri laulud", 1986); "Lüürikakogu teemaks on inimese elu ja saatus kui looduse, aja ja kõiksuse osa" (Harri Kingo, "Lennujalg", 1986); "Noore luuletaja luulekogus valdab armastus- ja mõtteluule, see on olemise imelisusest,

¹ M. Väljataga, Teine keel. Tln, 1989, lk 46.

samal ajal katse tabada nähtuste ja mõistete sügavamad tähendused, üldeldist sidet" (Merike Õim, "Väljakuid ja võlvikäike", 1985); "Luuleraamatus räägitakse kirkastumise, aususe ja armastuse võimalustest linnas ja öös" (Kalev Kesküla, "Läbi linnaöö", 1986); "Luulekogu käsitleb noore põlvkonna intiimseid, eetilisi ja sotsiaalseid suhteid ja suhtumisi. Värsistus on groteskivõtmes, mis annab eri värvinguga luuleainete puudutamisel ebatavalisi koos- ja lahkukõlasi" (Priidu Beier, "Vastus", 1986); "Luulevihikus kõneldakse rahulolukiiktooli ja enesepettuse mõjust inimhingele ning selgema ja sügavama elutunnetuse vajalikkusest" (Annes Ithoma, "Ääremeri", 1985), jne.

Teksti "luulelisust" on Väljataga markerinud selle murdmisega värsiridadesse ja jõuliste siiretega, samuti nii värsialgulise kui afektatiivse sõnaalgulise suurtähega. Ja kõhklemata tõlgendas ka ilmutumisaegne kriitika seda teksti luulena.

4.

Välised luulelisuse-markerid ei puudu päriselt ka Kivisildniku "leksikonil": märgakem katkelist interpunktsiooni, lausungite fragmentaarsust, tabeli-vormi domineerimist teksti linearsuse üle, mis demonstriativselt lõplikult murtaguse "leksikoni" keskosas:

*R.,E. - just R-de perekond ongi see
tühi koht mida*

R.,R. - loodus ei pidada sallima

Tähtsam aga on ehk see, et just leksikonibiograafia valimine lähtekohaks

annab autorile juba iseenesest kätte võimsa mütoogeense jõuvälja. Artikkel biograafialeksikonis on ju väga tugeva metafoorse, peaaegu maagilise mõju-taustaga tekst. Tema vahekord reaalsusega oleks nagu kuidagi vahetum ja salapärasem kui muudel tekstidel. Ta algab isiku ainulise pärisnimega ja otsekuu püriks olema inimese täielik asendaja, kokkuvõtte ja kohtuotsus täiesti konkreetsele, kordumatule inimindiviidile, kes sellisena on ühtlasi meie uus-aegse maailmapildi keskmeks. Kusjuures "suurte" ja "väiksemate" surnute suletud ning elavate veel poolikud lakoonilised eludaatumid sealsamas sardistlikult meenutavad tolle ainulise eksistentsi absurdset lõplikkust.

Leksikoni kui terviku puhul lisandub veel valikusurve kõigis oma keerukates üldkultuurilistes ja sotsiaalsetes ajastu-sõltuvustes, ning Juri Lotmani mõisteid kasutades – küsimus "õigusest biograafia", "biograafia inimeste" ja "biograafia inimeste" probleem. Ja lõpuks – Leksikon kui teadusliku teadmise totaalsusetaotluse kehastus, mille küsitavaks muutmine on juba 70-80ndate kirjanduse olulisi teemasid (vrd kas või Enn Vetemaa taksonoomiatravestiat "Eesti näkiliste välimääraja", 1980).

Nagu sellest vähe oleks, moodustab kirjaniku leksikonibiograafia ju keeleliseltki väga eripärase, ülimalt kokkusu-rutud semantilise ruumi, kus üksteisega põimuvad, õigemini üksteise sisse presitakse väga erinevad diskursused (ideoloogilis-ajalooline, esteetilis-filoloogiline, bioloogiline jne), püüdes nende kõigi abil üles ehitada ka veel teatavat diskreetset põhjuslike (näiv)seoste rida. Tekib väga tugev pinge loomuliku keele

lausega, mille õgvendamiseks on välja kujunenud omaette keeleline võttestik koos kindlate klišeedega (teatud tüüpi kokkuleppelised elliptilised lausekonstruktsioonid, nominatiivsus, umbisikulisus jne).

Kivisildniku teksti põhiline "avastus" selles seisnebki, et ta selle, leksikoniartikli tähendusruumi kokku surutud meeletu energia on üles leidnud ja valandanud. Stereotüüpset leksikonikeelt kord selle enese reeglite piires absurdini viies, kord seda keelekangast obstsöönustega mulgustades muudab Kivisildnik pidevalt fookust lähtetekstil (kord on see biograafiaosal, kord loominguannotatsioonil jne), nii et peadpööritava kiirusega vahetuvad ka puudutavad diskursused. Nii sünnib intensiivne kujundivool. Selle rütmile mängib kaasa nihkuv puutepunkt "reaalsusega": kord on "solvang" n-ö täiesti aleatoorne, kord sisaldab keerukamat allusiivset mängu, mille rohked inversionid ometi teevad "teolt tabamatuks" (vrd nt: "T., T. – R-i abikaasa, alla surutud ja jubedalt koheldud").

Tunnistan, et minu jaoks on just kogu see omaette elu elama hakkav kujundipööris peamine, mis mul "leksikoni" ilukirjandusteosena võimaldab lugeda.

5.

Aga luule luuleks, kas Kivisildniku "leksikon" siiski ka "laimab"? Sõna tõsisel mõttes laim justkui eeldaks, et teadliku valet on välja pakutud tõepärase teabena. Juba kogu "leksikoni" raam ent on

algusest peale konstrueeritud avalikult anakronistliku ja absurdsena. Pealkirjas nimetatud organisatsioon "Eesti Nõukogude Kirjanike Liit" eksisteeris tegelikult hoopis aastatel 1940–58. "1981. aasta seisuga" polnud Toomas Haug, Jüri Talvet jmt, kelle nimed tekstis esinevad, veel kirjanike liidu liikmed, samal ajal kui puuduvad nt Teet Kallas, Heino Puhvel... Jne. Muidugi on alati võimalik luua kujutletav lugejakuju, kes seda teksti oleks tõesti suuteline võtma sõna-sõnalt tõsimeelse informatsiooni pähe eesti kirjanikest või tänu internetile ehk koguni "meile vaenulikus propagandas" ära kasutama. Aga pole teksti, mille puhul niisugust kuju konstrueerida ei saaks. Mäletatavasti kasutasid sedasorti ettehooldava demagoogia argumente sageli nõukogudeaegsed kirjandusametnikud.

Kui ka ei "laima", ehk on siis põhjust tunda end vähemalt "solvatuna"? On raske ette kujutada, et vähegi kvalifitseerituma lugeja puhul – ja asjast puudutatud eesti kirjanikud seda ju ometi on – ei paljanduks kohe teksti karnevallinaeru-efekt, kus naerdakse kõigi üle ja naeravad kõik, sest sõimusõnad kaotavad selles kontekstis oma praktilise iseloomu ning omandavad "universaalsuse, sügavuse ja otstarbe iseendas" nagu Bahtini poolt vaadeldud "famiiaarses väljakukõnes".¹

Too möödalugemine on seda kummalisem, et säärast kultuurikogemust pole tarvis tundma õppida teab mis eksootiliste kultuurisituatsioonide kaudu. Ligilähedane institutsioon oli olemas ka 20. sajandi eesti külakultuuris, selle nn

¹ Vt M. B a h t i n, Valitud töid. Tln, 1987, lk 191.

külavahelaulutraditsioonis.¹ Paistab, et küla lorilaulumeister oli peresid üksteise järel "laulu sisse pistes" sageli niisama aleatoorselt "ülekohtune". Meenutagem kas või vastavat tegelast Mait Metsanurga romaanis "Punane tuul" või siis Laulu-Lullut Tammsaare "Tõe ja õiguse" esimeses köites. Tõsi küll, ka Vargamäe Andres läks ja andis Laulu-Lullule lõuga ning löi ta majast välja. Tema tegi

seda vähemasti omaenda pulmas. Aga ei saa ju ometi minna igale karnevalile nagu oma pulma.

Kokkuvõttes saab Kivisildnik nüüd lükkida uue pärli sellesse kinnisepiteetide ritta, mida ta ometi autorinimele tavatseb lisada: tema tuli eesti kirjanikke Leksikoni painest karnevalinaeruga lunastama, nood aga – kippusid risti lööma.

DIXI

URMAS BEREZCKI Napolit näha ja ...

Kaks korda ei saa samasse jõkke astuda – ütles Herakleitos. Aga jõgi jääb ikkagi samaks, sest igas muutuses jääb midagi muutumatuks. Muidu poleks võimalik ühtegi asja ega nähtust ära tunda.

Nii on see ka maadega. Tõekspidamis, keel, ellusuhtumine, elu ja elanikud ise muutuvad ja vahelduvad põlvest põlve, aga midagi püsivat jääb alles, midagi, mis säilitab maa ja selle elanikude eripära teiste maade ja rahvastega võrreldes. Nagu andeka ja kogenud kunstniku tööd tuntakse ta stiili järgi otsekohe ära, nii tunnetame vahetult ka vanade ja rikaste kultuuride miljöö erilist mõju, niipea kui üle piiri astume. Mida vanem ja omanäolisem on antud kultuur, seda kergem on teda teistest eraldada. Mida noorem on kultuur ja

lühem riigi iseseisvus, seda ähmasemad on ta vormsed kontuurid.

Inglismaa, Prantsusmaa või Itaalia puhul on need kontuurid väga selged ja hästi tajutavad. Näiteks Tuglase poolt sajandi alguses kirja pandud Itaalia reisismälestuste põhjal võib ka tänapäeva Itaalia omapära tundma õppida, kuigi Tuglase-aegsed "kisavad, paljaste alpooltega lapsed" Napolis on juba ammu raugad, kui nad üldse veel elus on. Vahepeal on mitu nooremat põlve peale kasvanud ja elu paljuski muutunud. Kõigele vaatamata on aga meeoleu, tänavastseenid ja inimtüübid tänasega väga sarnased.

Üks nähtus, üks endise ajastu kangelane on aga siiski peaaegu jäljetult kadunud, ja see peegeldab olulisi muudatusi tänapäeva ühiskonna väärtuste süsteemis võrreldes sajandi algusega: see on tõeline reisija, kes tuleb

---

1 Selle traditsiooni poeetiliste võtete rakendamist kaasaja kirjanduselu ainetel leiame muide rohkesti Hando Runneli 90ndate luules, vt sealhulgas kogu "Kiikajon ja kaalepuu" (1991), mis juhtumisi on isegi samamoodi alfabeetilise ülesehitusega nagu Kivisildniku "leksikon".

Itaaliasse kultuuriväärtusi ja elamusi otsima, kes peatub tänavanurgal ja imetleb korrapäratute majade omavahelist kooskõla või tundmatu keskaegse meistri tagasihoidlikku maali kiriku kõrvalaltaril, kuna tema enda kodumaal ei ole ehk tollest sajandist säilinud ühtegi tavalist elumaja või maali. Tol ajal viibiti reisil mitu kuud või koguni mitu aastat. Ja reisisid mitte üksnes rikkad inimesed, vaid tihtipeale ka vaesed kirjanikud ja kunstnikud. Tõsi küll, tavaline inimene ei läinud oma raha välismaale raiskama nagu tänapäeval, mil turismist on tulnud maailma kõige suurema käibega "tööstusharu", monumentide ja kunstiväärtuste kõige suurem ohustaja. Tavaline inimene jäi koju, sest kodus sai odavamalt hakkama. Reisima läksid ainult need idealistid, fanaatikud, kes tahtsid ilma näha ja sellest õppida ning selle nimel olid nõus ka ohvreid tooma. Elu välismaal oli täis vintsutusi, ja seda palju suuremal määral kui kodumaal. Põhiliselt sellepärast, et sind välismaal keegi ei kaitsnud ega tundnud sinu eest vastutust. Inimene võis tänavarentsliis nälja, külma või haiguse kätte surra, ilma et riigi sotsiaaltoetust oleks vahele seganud. Inimese enda risk ja vastutus olid suuremad. Seevastu oli suurem ka isiklik vabadus. Piirid olid lahti, läksid sinna ja elasid seal, kus tahtsid, isegi passi ei olnud piiri ületamiseks tarvis (välja arvatud Venemaa, Türgimaa ja ehk Ameerika Ühendriigid), rääkimata veel tööloast. Tänapäeval räägitakse reismise vabadusest nagu mingisugusest suurest saavutusest, sest olukorda võrreldakse sõdade või külma sõja ajastuga. Enne Esimest maailmasõda oli see

õigus niivõrd enesestmõistetav, et see küsimus polnud üldse päevakorral. Näiteks 1911. aasta Londoni Baedekeris öeldakse passi kohta nõnda: "Passi ei ole Inglismaal tarvis, kuid aeg-ajalt võib ta kasulikuks osutuda tähtsate või "post-restante" kirjade kättesaamisel."

Suurepärase Itaalia vanema põlve ajakirjanik Luigi Barzini kirjeldab oma eurooplaste kohta kirjutatud raamatus, kuidas Münchenis 1910. aastal murdsid saksa politseinikud üht hädaohtlikku terroristi taga otsides sisse tema isa hotellituppa. Tal polnud kaasas ühtegi dokumenti ja oma isikut tõendades näitas ta, et mantli taskus olevatel kirjadel seisis sama nimi, mis oli mantli sisemisel taskul ja pükste sisevoodril, kuna rätsep oli ta nime sinna kirjutanud vees mitte lahustuva tindiga. Politseinikud vabandasid ja läksid minema.

Need kaks näidet iseloomustavad riigi ja üksikisiku vahelise sõjanduse alguse paremini kui pikk teaduslik analüüs. Seevastu tänapäeva olukorda kajastab kõige ilmekamalt – muidugi mitte juhuslikult – venelaste kõnekäänd: "tšelovek, eto duša i passport". Ka Läänes on nii palju igasuguseid registreid, et mitmes kohas on tekkinud ühiskondlikke liikumisi, näiteks protestiks isikunumbrite liigse kasutamise vastu, kuna printsiibis on neid võimalik kuritarvitada.

Meie elu mõningaid teisi aspekte sõjanduse alguse omadega võrreldes paistab, et üldine elutase on tunduvalt kõrgem. Täna võiksime olla materiaalselt palju sõltumatamad, vaimselt vabamad, maailmast ja meie kohast maailmas palju teadlikumad ja seetõttu tunduvalt õnnelikumad, kui seda oli sõjanduse alguse inimene. Tegelikult oleme aga muut-

nud oma heaolu ja heaoluühiskonna vangideks. Lihtsaks äraelamiseks tänapäeva tavade ja normide järgi läheb meil suhteliselt palju rohkem raha tarvis kui vanasti. Ameerikas võib keegi elada allpool vaesuse piiri ja samal ajal omada autot, hifi-torni ja värviteleviisorit. Teatud mõttes heaoluühiskond koor-mab meid (ma mõtlen esmajoones Lääne ühiskonda, Ida-Euroopa riikides on ilma healuta heaoluühiskond) samamoodi, nagu liigse kehakaalu või hormoonide abil kasvatatud liigsete musklike varustamine vere ja toiduga koormab südant, rääkimata vaimsest sõltuvusest ja materiaalistest hüvedest.

Sajandi alguse inimene laskis ennast materiaalistest oludest ja füüsilistest vajadustest vähem mõjutada. Tuglas sõi näiteks Pariisis terve 1909. aasta talve jooksul ainult kolm või neli korda tõelist lõunat. Muidu pidi palja kohvi ja saiaaga läbi ajama, aga samal ajal "tuhanded ja tuhanded elasid nõnda, ilma eneseväärtuse tunnet kaotamata". Tuglas sai kodust 20 rubla kuus. Sellest piisas igakuise, umbes 10-frangilise korteriüüri tasumiseks ateljeemajas ja äraelamiseks oma äärmiselt tagasihoidlikul viisil. Raha jätkus ka ühefrangiliste kontserdipiletite ostmiseks teatri kuuenda korruse rõdule, kus istus kõige asjatundlikum publik. Normaalne kontserdipilet maksis oma paarküm-mend franki ehk topelt nii palju kui korteriüür. Tänapäevaks on kultuur muutunud massidele kättesaadavamaks. Või on kultuuri rahaline väärtus hoopis de-valveerunud? Igatahes sajandi alguse Viinis – Stefan Zweigi sõnade järgi – võis ka juuksuriga mõne uue teatrila-vastuse või kontserdi üle mõtteid vahe-

tada. 16. sajandi Firenzest ei maksa rääkida. Benvenuto Cellini kirjutab oma eluloos, et uue avaliku skulptuuri ilmumise puhul kleebiti talle juba järgmiseks päevaks külge sadu ladinakeelseid oode, milles ülistati või sõimati autorit ja tema teost.

Tuglasel oli omal ajal muidugi lihtne reisida. Tagasihoidliku hotellitoa hind oli Napolis 1 liir, sama palju kui postmargi hindki. Selle eest sai ka kümme pätsikest musta leiba. Voodikoha sai juba 30 *centesimo* eest, mille juurde kuulus ka narmendav käterätt. Mõni aasta tagasi maksis voodikoht Rooma "noorte hotellis" 30 tuhat liiri ja käterätt pidi endal kaasas olema. Tõsi küll, Veneetsias saab sama hinna eest ka täna tagasihoidliku hotellitoa. Täna saab postmargi hinna (600 liiri) eest ainult ühe pätsikese, aga hotellitoa eest tuleb tasuda juba 50 korda rohkem. See tähendab, et hotellitoa hind – selle muidugi väga ebateadusliku ümberarvestuse järgi – on täna viis korda suurem kui 1909. aastal.

Kui Tuglase ajal oleksid olnud samasugused hinnasuhted kui täna, siis oleks ta pidanud Napolis hotellitoa eest maksma 5 liiri. Nii palju raha poleks tal aga kusagilt võtta olnud. Ta oleks pidanud veel pikemaks ajaks tänavale jääma, oleks kindlasti haigeks jäänud ja ei oleks jõudnud ära oodata, kuni Laikmaa Roomast oma kodust saadud rahadega kohale jõuab. (Muide, nende rahade saabumiseni elas Laikmaa tükk aega oma mahamüüdud villaste sukka-de eest saadud rahast.) Viimases mee-leheites oleks ta Vene konsuli poole pöördunud, et see teda vintsutustest päästaks, kuigi see abi oleks võinud talle

vanglakaristuse maksuma minna, kuna poliitilise emigrandina oli Tuglas tollal tagaotsitav. Veelgi tõenäolisem on, et ta poleks Napolini üldse jõudnudki ja ehk oleks Pariiski nägemata jäänud. Pariis oleks sel juhul nägemata jäänud ka paljudele teiste maade kunstnikele ja kirjanikele. Täna on vähe selliseid noori intellektuaale ja kunstnikke, kes võiksid mitmeks kuuks või aastaks reisima minna, tutvumaks muu maailma saavutustega.

Teiste sõnadega, meie tänapäeva maailm ei soodusta esmase informatsiooni hankimist. Kunagisest individuaalsest matkamisest, mille põhiline eesmärk oli – Tuglase taoliselt – teadmiste, kogemuste ehk esmase informatsiooni hankimine, on saanud kollektiivne massiturism. Endine reisija oli nõus oma matkal raskusi taluma. Massiturist tahab võimalikult mugavalt elada ja piriseb iga tühja ebamugavuse pärast, sest ta reisi eesmärgiks ei ole teadmiste hankimine, vaid meelelahutus ja turismist on saanud maailma kõige tulusam (aastas 2900 miljardit dollarit) "tööstusharu".

Esmasest allikast saadud informatsioon on tänapäeval muutunud üha haruldasemaks, sest inimene rahuldub televisiooni kaudu teiste poolt "parajaks" lõigatud kaadritega. Ameerikas pidavat juba 99 % inimestest oma informatsiooni hankima ainult teleri kaudu (uuskirjaoskamatute arvu loetakse juba kümnetes protsentides võrreldes kogu elanikkonna arvuga), kus näiteks kommenteeritakse reporteri sõnu, kes sai oma uudised valitsuse häälekandjalt. Informatsiooni kontrollimine muutub üha raskemaks ja manipulatsioonihä-

daoht kasvab. Harilik inimene kaotab oma ülevaate info tootmise protsessi üle – informaatikatööstus, arvutiosade tootmisest lehtede väljaandmiseni, on turismi järgi teine kõige tulusam tööstusharu maailmas, käive 2850 miljardit dollarit aastas – nii nagu pärast tööstusrevolutsiooni on vabrikutöeline kaotanud ülevaate kauba tootmisprotsessi üle. Tekib võõrandumine meid ümbritsevast iga viie aasta tagant kahekordistuvast infotulvast. Teadmised ei vähene mitte ainult kogu infokoguga võrreldes, vaid ka absoluutses mõttes. Tänapäeva noorem generatsioon on ehk esimene, kelle faktiliste teadmiste arv on väiksem kui nende isade põlvkonnal. Arvatakse, et tulevikuühiskonna ülemkiht moodustub isikutest, kes tõhusa infokäsitlismetodi tõttu saavad nendele vajaliku informatsiooni kiiresti kätte.

Vältimaks muutumist "infopaariateks" peame Tuglase kombel tagasi pöörduma esmase infoallika juurde. See tähendab, et teadmisi peame ise kogema, muidu nad ei muutu meile omaseks ja me ei oska nendega midagi peale hakata. Aga ka sellest on vähe. "Meie aja kangelane" peab ujuma õppima, ujuma infotulvas. Peab aru saama sellest, kuidas Herakleitose jõest, mis on sama ja ei ole ka sama, üle ujuda. Selleks aga peab endale selgeks tegema, mis on püsiv ja mis muutuv nii elus kui ka teadmises ja teadetes. See on aga jõukohane peaaegu et ainult müütide heerostele. Selle ülesande ainuke lohutav külg on selles, et ta on olnud aktuaalne inimkonna kogu olemasolu kestel. Tähen-dab – selles ülesandes pole meile midagi uut.

VAATENURK

HASSO KRULL Kaplinski liikumine

JAAN KAPLINSKI. MITU SUVE JA KEVADET. Vagabund, Tallinn, 1995. 80 lk. Hind 29.50.

...mina *ead* on seega tema kohesiooni *ead*, see tähendab, et mida enam see mina hakkab vananema keha sees ja kehaga koos, seda enam ta püüdleb kohesiooni poole ja püüab ühtlasi leida oma lähtepunkti – niisiis end *kokku koguda*. Füüsilise hajumise taipamine eeldab iseenda kohesiooni retrospektiivset nägemist.

Klossowski, "Nietzsche et le cercle vicieux".

Ikka vähem on ruumi lennata. Ma ei tea, kas mu tiivad on kasvand pikemaks või on selle ruumi seinad ja lagi tõmbund koomale, nii et vasak tiib puutub peaaegu vastu vasakut, parem vastu paremat seina. Ja kui tõusen veidigi kõrgemale, puutub pea lage ja juuksed saavad lubjaseks. Hea on, et nad on hallid, muidu oleks see ahistus näha ka juustest. Praegu võib ta paista vaid silmadest, aga meil ei ole kombeks üksteise silmi vaadata, vana-aastaõösi, kui kõik kassid ja kõik silmad on ühtviisi hallid.

31.12.1992

"Mitu suve ja kevadet".

Kaplinski luulest teadsin ma midagi juba viieaastasena. Isa lugus "Tolmust ja värvidest" ette ilma maata kuninga loo,

see jäi väga sügavalt meelde. Umbes kaheksaselt proovisin juba ka ise lugeda, kuid ei saanud eriti palju aru.

Hiljem olen järgemööda lugenud kõiki Kaplinski luulekogusid. Mõni kogu või mõni luuletus on meeldinud rohkem kui teine, kuid pole ühtki, mis poleks üldse meeldinud. Vahe on ainult selles, et mõnda teksti loen üle natuke kauem ja mõne puhul piisab ainult ühest pilgust, et kõik tuleks meelde korraga ja tervenisti.

Sellisel juhul on luuletus otsekui väike ajamasin. Näen end, tunnen end lugemas sedasama luuletust neljateist- või üheksateistaastaselt, kõik taastub väga ruttu ja mul pole enam tarvis luuletust uuesti endasse ümber kirjutada. Kui proovin seda siiski teha, võin avastada midagi täiesti üllatavat – kuid see üllatav pole uus, vaid on mingil salapärasel viisil vahepeal eelmisele lisandunud.

Niisuguse aeglase integratsiooni puhul on muidugi raske tekstist hiljem distantseeruda. See on võimalik, aga siis peab tõlgendamist alustama üsna algusest, tehes kõigepealt uuesti selgeks luuletuse lähtekoha. Nüüd aga asub see kusagil mujal. Nii on ühehemsamast tekstist saanud kaks või rohkemgi erinevat luuletust. Pikkamisi võib neid teineteisele lähendada. Nõnda võib saada uude, tööpoolest omapärase ja võib-olla idiosünkraatilise tõlgenduse, kuid luuletused (luuletuse representatsioonid ja algne mälukuhi) jäävad lõppkokkuvõttes ikka teineteisest lahku.

"Mitu suve ja kevadet" on juba kolmas või neljas Kaplinski raamat, mida luges mul aeg-ajalt tekib tunne, et ma loen uues ja kokkusurutumas vormis üle Kaplinski varasemaid tekste. Mõttekäigud, intellektiooni vormelid oleksid nagu tuttavad, kuid neile on omane uudne integratsioon ja õrnalt teisenevad empiiriline kude. Võiks öelda, et Kaplinski kirjutab siin tegelikult uuesti ümber Kaplinski, või koguni, et ta pakub iseenele uut ütleluge, et ta kirjutab iseenda teksti palimpsestile enese teksti uuesti, ainult et nüüd on see millegipärast justkui natuke lühem. Nii Kaplinski justkui ei kirjutagi juurde, ta kirjutab ennast vähemaks – õhukeseks kui ämblikuvõrk, nii et väriheingi kõigub temast läbi. See on palju kadestamisväärsem saatus kui nende kirjanike oma, kes vanast peast hakkavad kirjutama oma loomingut lahjemaks ja lõdve-maks, venitades selle justkui välja, nii et palimpsest lotendab igast kandist ja ometi ei mahu sinna peale mitte kui midagi ära.

Kaplinski on siis hämmastavalt hästi korda läinud see iseenda kokkukogumine, iseenda lähtepunkti leidmine, mida Klossowski nimetab "mina kohesiooni" poole püüdlemiseks, siis kui see mina aja toimel paratamatult vananeb. See kõik pole ilmselt juhuslik: Kaplinski annab ise mõista, et ta nende probleemidega tegeleb. "Silmad on nõrgaks jäänd. Ma ei näe enam nii teravalt taimi murus jalge ees kui varem. Ja ikka on tunne, et pole neid küllalt näind" (31). "Olen mõeld, et mõtlen surmast, aga tegelikult ma ei oska surmast mõelda. Surm

on vist väga raske, sama raske kui elu..." (36). "Kõike teed kord viimast korda: hingad, seksid, jood, magad ja ärkad. Vahest isegi mõtled" (15). Kõige ilmsemalt näitab kohesioonitaotlust raamatu lõppu lisatud võrdlev elulugu: "Kai Pulin sündis Geng cheni (lohe-) aasta 12. kuu 20. päeval... Tartu linnas, õppis filoloogiat ja filosoofiat, elas tõlkimisest ja kirjutamisest ning ei reisinud keskealiseks saamiseni kuigi palju..." (78). Hiinapärane vaatepunkt ja rõhuasetused ("pääses ta põlu alt ja reisis palju", jne) mõjuvad esimesel pilgul lihtsalt humoorikalt, kuid tegelikult viivad nad integratsiooni täiuseni. Siin ei ole tegemist lihtsalt kroonuliku kirjeldusega, vaid elulugu nähakse tõepoolest kaugelt, ei kusagilt mujalt kui sõna tõsisest mõttes Hiinast, mis ju annab tohutu geograafilise ja eriti kultuurilise distantsi. Kuid just see distants, see kaugus lubab ta koguda kokku. Kaplinski vaatab end Hiinast, asetab end Hiina teljestikku ja võrdleb Su Dong po'ga – kuid sellega ei muutu ta "hiinlaseks", vaid vastupidi, veelgi rohkem endaks, on korruga hiina Kaplinski, eesti Kaplinski ja kaplinski Kaplinski. Nõnda ta jõuabki tagasi oma lähtepunkti.

Kuidas see täpselt sünnib, me muidugi teada ei saa. Isegi nii intiimsed luuletused nagu Kaplinski omad annavad seda vaid aimata. Tähendab, me ei saa lähtepunkti jõudmist lõpuni taibata enne, kuni me ei ole sinna ise jõudnud – kuni me ei ole jõudnud iseenele lähtepunkti.

Seda lähtepunkti ei pea tingimata mõistma kui keskpunkti, vähemalt mit-

te kui paigalseisvat keset. Nagu Kaplinski ise selgitab:

*Maailma kese on siinsamas.
Ma kannan teda endaga kaasas
nagu meie kõik. Maailma kese
on pistetud läbi minu
nagu nõel läbi putuka keha.
Ta teeb ikka ja jälle valu...*
(19–20)

Taoline kese on siis kaasaskantav, justkui walkman-tüüpi pisike raadio-makk – ainult et ta on "pistetud läbi minu". Keskme suund ei ole vertikaalne (see kinnitaks mind maa külge), vaid horisontaalne või koguni ebapüsiv, muutlik. See kese on nomaadlik, on omamoodi "nomaadobjekt". Kuidas klapib selline nomaadlik kese lähtepunkti motiivi muude konnotatsioonidega, nagu tagasitulek, koduigatsus, kojutulek, mis ju samuti Kaplinski tekstides pidevalt on kordunud?

Loeme Kaplinski:

"Oleme vere pooldest nomaadid, kelle tõeline kodu oleks lehtedest onnike, mille ääres põleb lõke ja milles magame ööd, et hommikul jälle minna edasi, kuskile, kuhu pole veel jõudnud kellegi jalg ega mõte, kuskile, kus pole inimese lõhna, vaid voolava vee, õite, lindude ja niiske mulla lõhn. Vahest see ongi nii olnd, vahest on see, mis ma siin kirjutatan, meie geenides, aju sügavuses elav muistne troopiline mälestus, midagi, mis on kordund nii palju kordi, et ei saa niisama lihtsalt kaduda. Lehtedest on suure puu all, öölindude ja ööputukate sirin ja huiked, öötuul põlispuude latvades, salgake poolalasti inimesi lõkke ümber, mõned magavad lapsed. Keegi,

kes vaikselt ümiseb sõnatut laulu. Kaugel põhjas tuleb jää ligemale, aga seda me ei tea" (25).

Selgub üllatav tõsiasi: kõige algsem "tõeline kodu" on Kaplinski meelest lehtedest onn, kus magatakse ööd, et hommikul edasi minna! Selline kodu on juba iseenesest nomaadlik, on nomaadlik liikuv kese, mida kogukond kannab endaga kaasas ja mis võib järgmisel päeval olla juba kuskil, "kuhu pole veel jõudnud kellegi jalg ega mõte". Koduigatsus on sel juhul "aju sügavuses elav muistne troopiline mälestus", ja lähtepunkti jõudmine tähendab õieti selle mälestuse ärkamist. Nomadismi ja koduigatsuse vahel ei ole seega mitte mingit vastuolu.

Möödunud aastal on Kaplinski andnud lühikese intervjuu, mis ilmus *Postimehe* laupäevalehes 8. 4. 1995. Seal ütleb ta ajakirjanik Ivi Drikkitile, et on viimasel ajal palju tegelnud lõhnadega. Lõhnad meenutavad igaihele lapseõlve, ja nendega on veel seotud "mingisugused salapärased ununenud kogemused". Küsimuse peale, milline on ta lemmiklõhn, seletab Kaplinski asja veidi pikemalt:

"Kõige võimsamini mõjuvad lõhnava kusalpuu ja ebajasmiiini lõhn, seega ikkagi lillede lõhnad. Minu enda puhtalt esseistlik teooria: kuna inimsugu on pärit troopikast ja kuna haistmiskeskus, mis tegeleb lõhnadega, on vanimaid aju osi, siis võiks seal olla kõige rohkem lõhnu, mida oleme saanud esivanematelt. Troopikamälestus võiks seal olla kõige selgemalt alles."

Seda lugedes meenus mulle kiiresti Proust, tema "tahtmatu mälu" ja madeleine-küpsise maik; siis Baudelaire'i fraas *le printemps adorable a perdu son*

odeur (hunnitu kevad on kaotand oma lõhna) ja kõik, mis Walter Benjamin sellest on kirjutanud. Võib-olla polnud Benjaminil päris õigus ja meie geneetilises mälus on midagi, mida kogemusstruktuuri muutus üldse ei ole puudutanud. Sellisel juhul just see ongi lähtepunkt, mida Kaplinski on otsinud. See lähtepunkt on korraga individuaalne (lapsepõlv, vananemine) ja samas terve liigi troopiline algkogemus, omamoodi kogemuslik fütulum.

Kuid tuleme nüüd korraks veel tagasi nomadismi juurde. Selle teema puhul kerkib huvitav probleem, kuidas Kaplinski lahendaks hiina kultuuri vahekorra hoopis teistlaadi nomadismiga, mida hiinlastele esindasid põhja rändhõimud. Konkreetsemalt on see *Hiina müüri* probleem. On väga tähelepanuväärne, et Kaplinski Hiina müürist järjekindlalt vaikib (vähemalt ei meenu mulle hetkel ühtki teksti, kus ta teeks sellest juttu). Kui ütleksime, et põhja nomaadid olid agressiivsed ja sõjakad ning kujutasid hiina kultuurile enesest üksnes ohtu, ei lahendaks me sellega midagi – ka Hiinas eneses peeti väga metsikuid sõdu. Peale selle tõi hiina kultuuri paiksus kaasa hulga ühiskondlikku mandumist, vastikuid asju, mida vihaselt kujutab klassikaline kirjandus (loetagu kas või "Kuldlootost"). Kas pole Kaplinski jaoks müür, selle kafkalik topos lihtsalt oluline? Või, mis tundub tõenäolisem: müür on Kaplinskigi silmis midagi õieti lahendamatu, ta ei tööta lähtepunkti leidmise suunas, ei kätke seda impulssi, mis Kaplinskile hiina kultuuris imponeerib.

Ühel mu lemmikkirjanikul, albaanlasel Ismail Kadarel on jutustus "Suur

müür". Seal on üheks tegelaseks nomaad Kutluk, kes ei suuda Hiina müüri mõista, kelle jaoks see on midagi tunnetuslikult täiesti ülesamatut, olemuslikult käsitamatu. "Mulle öeldakse, et tuleb kihutada, kihutada, ja jälgida teda lakkamatult, aga ta on lõputu ja alati iseenesega üks ja sama, kivi kivi peal, kivi kivi all, kivid ühel pool, kivid teisel pool, alati mõrdiga liidetud, ja ma võin kui tahes palju kihutada, nad ei muutu, nad on alati üksteisega sarnased justkui see lumeroppos, mis oli alati üks ja seesama, kui me ajasime Toktamiši läbi Siberi, koera-aasta lõpul..." Kutluk ei saagi rahu, ja viimaks tahtmatult tapab enda, kihutades hobusega täies varustuses niikaua vastu müüri, kuni ta enese lõmastab.

Kaplinski liikumine on Kutluki oma le vastandlik: ta liigub pidevalt müürist eemale, nii lõuna kui põhja suunas, nii troopilise kui polaarse lähtepunkti poole. Selle liikumise põhjendusi on antud näiteks "Jääs ja kanarbikus": "On veel üks viis kodu otsida – otsida taimi, liike, perekondi ja sugukondi, kes käitüksid nagu mina, kellele meeldiksid need paigad mis mulle. Otsida oma sugukonda..." Lääs ja ida on siin vaid täiendavad roopad (roopad, mida mööda on vee tud ka müür ja mille järgi ehitati näiteks kivist kirikuid). Tõelised suunad on aga ikkagi lõuna ja põhi. Selles mõttes Kaplinski ei *orienteeru* sõna etimoloogilises tähenduses. Ta leiab oma suunad sügavamalt, kuid ei taha end seejuures lõmastada vastu müüri. Vahest teab ta, et müür on tegelikult auklik ja nomaadid kappavad sealt nangunii läbi mõlemas suunas (nagu jutustab Kadare). Kaplinski ruum on seega liigendatud teisiti, kui

me oleme harjunud. Mandrid on tema jaoks kõigepealt planeedi pinna segmentid, mis pole hetkel kaetud veega ega jääga. Need on alad, kust ta on otsinud oma kogemuse füüloomit. "Mitu suve ja kevadet" on raamat, kus on jälle tagasi jõutud – see tõeline kodu, lehtedest onn, kus magatakse ööd, et hommikul jälle edasi minna "... kuskile, kus pole inimese lõhna, vaid volava vee, õite, lindude ja niiske mulla lõhn".

LEONHARD LAPIN **Intellektuaalne orgasm**

ANDRES EHIN. TEADVUS ON
USSINAHK. UusMeedia, Tallinn,
1996. 139 lk. Hind 40 kr.

Kui otsin Ehina luulekogu, meenusid mulle kõigepealt okupatsiooniaegsed populaarteaduslikud väljaanded: eks seda rõhutasid nii kaane veneaegne potisinine kui ka kuuekümnendail moodi läinud väiketähed. Samal ajal kõneldi muidugi inimesest suure algustähega, sest kuidas sa muidu seda kirbusitta uutele töövõitudele innustad.

Ehin oli ka sellal omaette mees, nii et tema luulet lugedes hakkas mul kõrvus kohe kõlama poeedi sugestiivne hääl! Et ta oli Siberis šamaanitarkusi õppimas käinud, pidasin teda esialgu isegi etno-avangardistiks. Alateadvuse lahtikruvijana on Ehin aga hoopis põline linnavurle, kes maarahva kaunist müütide maailma tükkaaval lahti lammutab ja hiljem enam kokku ei oskagi panna. Saadud sõnakuhilaid serveeribki ta juba ammu luulena, on sedalaadi värssi vaieldamatuid meistreid, elav klassik, olles

peajagu üle veel eakama klassiku Laabani omaaegsetest vaimukatest katsetustest. Eesti luules võib Ehina ja sürrealismi vahele kindlalt võrdusmärgi panna. Kui meister seda muidugi tahab, sest silt jääb sildiks, sisu selle all võib üpris erimaitseline olla. Sedaviisi võiks Andres Suur ka oma raamatule paremat kujundust, paremat sinist, paremat küljendust, suuremat šrifti ja kestvamata si-supaberit nõutada.

Tean, milline aeg praegu on ja millised majandusmured meil kõigil on, ent kokkuhoid on veniv mõiste ja küllap oleks Ehin isegi oma luuletuste valikul võinud ökonoomsem olla, see tähendab, oleks võinud oma kogu luuletuste arvu kärpida. See oleks tulnud kasuks nii luulekogule tervikuna kui säästnuks ka raha parema paberi ja trükivärvi ostmiseks, et veidi suuremat teksti veidi valgemaal paberil järeltulijatele jäädvustada. Märksõna *igavik* hulbib ju küllaltki olulisena Ehina tekstis ja kas peab siis kõike, mis paberile ilmub, ka trükikojas igavikustama, on küsimus. Usun, et produktiivsel poeedil on lausahtlites veel muidki tekste, nii et valikut on siingi ilmselt tehtud, aga ehk oleks parem olnud algmaterjali veelgi sõeluda. Seda nõuab klassiku positsioon – sürrealistlik luulekogu võiks olla karge nagu kaevuvesi! Ehina pikka poeedi-elu silmas pidades on esmalugemisel üldse raske öelda, milline värss on tal loomulik alateadvuse vallandumine, milline kätteõpitud meetodiga konstrueeritud luulevigur. Iga luuletus nõutaks seega eraldi süvaanalüüsi ja arvustus vähemalt sama paksu raamatut, mida keegi lugema ei hakka. Lähtun siinkohal põhimõttest, et element kui osa tervikust

väljendab kogu kooslust, ning analüüsiks inimesi vaid üht luuletust, neljateistkümnendat. Moel, mida lihtviisil on teinud kõik sürrid isad – alateadvuse kaevudes.

Lendnaine tekstis viitab endiselt poeedi suurele huvile naissoo vastu: ei, täitmatu Ehin ei taha enam tavalist naist, sest seda on lihtsa peibutusega nii eakal mehel lihtsalt raske kätte saada ning nii arukal inimesel on ka totter osta, sest iga mees teab, mida kulutatud raha eest leiab jalgevahelt ja võrdlevalt näiteks raamatupoest ning raha ning naudingu suhtarv jätab veel vaid võimaluse tahta naist suure algustähega, müütilist emast, kellega võib oma meeles lõputult naudelda ning lõpuks kas või emaühes tagasi pageda, ühitada enda algust ja lõppu – *tuule sees on teine tuul / mis puhub esimesele vastupidises suunas...*

Pika paiga munamäge on selge avaldus sugukihust, tahapanemise rõõm, kusjuures riist ei ole ju kunagi nii pikk, kui tahaks, ja ainult naine on võimeline olema selle suuruse õige mõõdupuu, andma mehele vääriskuse omada õiget relva, *nii et see hakkab rõõmust müitse õhku loopima*. Loomulikult mehe hoomeeriline naer pärast orgasmi. Aga palju eakas mees ikka naerab, sest hingeldus segab ka sedagi noorpõlve löbu ja paneb kopsud *lõõtsmoonikut tõmbama*. Vanema mehe venivat ejakulatsioonigi meenutab see lõõtsmoonik siinkohal, mida meiesugune peab muudkui tõmbama ja tõmbama, enne kui pükid lahti läheb. Naistele võib see muidugi meeldida, aga mehepoja võtab üpris võhmale, teinekord silmadegi ees

mustaks ja mis siis ikka meelde tuleb, kui *mäealune muld*.

Läbi mulla aga kumab noorus, *ennemuistne vägilane*, millest nüüdne mees kannab endas veel vaid sigitamise instinkti, *galvaniseeruvat luukeret*.

Kõik lihtne ja selge: hingelt noor vanamees tahaks nagu muiste hulka naisi karata, aga paratamatud muutused tema kehas sunnivad müütilist vägilast suhtlema vaid müütilise emasega. Teksti esimest rida lõpetav ja seega silmapaistval kohal olev sõna *munamägi* on otsene viide Eesti suurimale mäele: sõna *mägi* korratakse veelgi ja tema kõrgust rõhutatakse *mütside õhkuloopimisega*, millega kokkuvõtvalt määratleb luuletaja oma positsiooni – parim Eestis. Sürrealistliku poeedina muidugi, aga kas mehena (ehk kunagi nooruses küll)?

Juba selle luuletuse põhjal võib väita, et Ehin tahab end muutavas ajas üpris selgelt Eesti Olümposel paika panna, mis praegust kultuurikaost silmas pidades on üpris loomulik tegu. Mehed aga ei taha kunagi olla lihtsalt poeedid, kunstnikud, torulukksepad, vaid ka MEHED ja iseenesestmõistetavalt alustab Ehin ka oma kogu järgnevat, viieteistkümnendat luuletust sõnadega *on tulipalav porgand / kassisilmses voodis...*

Seda võiks eelmisele analoogselt analüüsida ja nii mõndagi muud kogust "Teadvus on ussinahk", kus pealkirigi viitab teadvusele kui äraheidetavale ja muutuvale, kui vaid määratu alateadvuse kestale. Ehin ise on ilmselt ka sedaviisi elanud, oma ussinahka aeg-ajalt vahetades, erinevate perekondlike, seltskondlike ja sotsiaalsete rollidega

lausa mängides. Väidaksin, et ta on senisest eluteatrist tulnud välja võitjana: poeet valdab oma materjali, on endiselt vaimukas ja värske ja veidi hooletugi. Ometigi tundub, et Ehin mängib liigselt oma alateadvuse pinnal, tema intellektuaalset pagasit teades usun tema võimesse tungida oma MINA sügavatesse kihtidesse. Tundub, et Ehina EGO justkui kardaks uusi müüte ja hulbib õngekorgina pinnale lähedastes vetes. Arvan, et Eesti sürrealismi ühel isal oleks aeg riskida ka suuremate kalade püügiga, sest igavik on nii või teisiti teel ka Ehina tare poole. Sedaviisi oleks lõks ees ehk ka minu naiivsevõitu naljadel, Ehina sõnadega *ükski jumal pole kõikvõimas / nalja ei talu neist keegi*.

Ehina viimane luuleraamat aga võiks ümbrispaaberisse pakitult olla teie lugejaislaual kui tõend ikka edasikestvast eesti luulest.

MARINA HLESTAKOVA **Vaba vanamoeline Vint**

TOOMAS VINT. KOJAMEHE
NAINE. Varrak, Tallinn, 1995. 143
lk. Hind 45 kr.

Vindi romaani "Kojamehe naine" peategelase probleem on samasugune nagu paljudes traditsioonilistes arenguromaanides. Vanasti, arenguromaanide ajal, võeti perepoja seksuaalsete kasvuraskuste ületamiseks majja nägus teenijatüdruk, kui aga perepoeg oli ise piisavalt aktiivne, külastas ta õmblusmamsleid või kübarategijaid. Vindi romaani protagonist ongi piisavalt aktiivne, läheb ise lahendusi otsima. Ta las-

kub keldrisse, kogeb mitmesuguseid seksuaalelamusi ja lahkub, olles oma probleemi lahendanud. Temast saab edukas täiskasvanu. Hiljem oma noorepõlve kaaslannat kohates ei soovi noormees temaga suhelda, sest kunagine ihaldatu on alla käinud ja see tutvus oleks noormehele häbistav.

Nii et esialgu paistab päris lihtne raamat olevat. Aga ei ole. Osalt just mainitud vanaaegse selge süžeearenduse tõttu. Ei mingeid varjatud tunge ega hämaraid mõistaandmisi. Seesugune avalik vanamoelisuus on ootamatu ja harjumatu ning sunnib Vinti üsna tähelepanelikult uurima. Ega Vint pole ju mingi hõlpsalt lahtimuugitav autor.

Lugu ise on tõepoolest lihtne ja läbi paistev. Kuigi noormees teeb läbi arenguetapi, mis on enamasti seotud mõningate hingekriisidega noore inimese elus ja mille tagajärjel noor inimene muutub; kuigi ta kaunistab oma keldrisse tulemist ja keldris olemist vaimsele arengule tendeerivate atribuutidega: raamatud (sealhulgas filosoofilised), kirjutusmasin ja päevik, saab üsna pea selgeks, et olemuselt on romaani protagonist üsna väljakujunenud ja eriliselt ei muutu. Keldrielu jooksul saadud kogemused, olgu nad hetero- või homoseksuaalsed, tema hinge pahupidi ei pööra. Nad isegi ei puuduta teda eriti sügavalt.

Ja siin ehk ongi Vindi romaani nipp. Ta sekulariseerib isiksuse eneseleidmise teekonna, mis on tänapäeva eesti kirjanduses enamasti tõsine ja dramaatiline asi. Ta võtab moodsa aja noormehe, klassikalise arenguromaanide probleemi ja kelmiromaani vormi, kasutades neid n-ö madala elustiili näitamisel. Te-

gelikkuse varjatud, eraelulist poolt kujutab ta rõhutatult argiselt, olustikuliselt ja füsioloogiliselt. Nii nagu seda tehti pikareskses romaanis. Žanrikohaselt puudub Vindi raamatus moraalifilosoofiline aspekt ja igasugune ülevus ning seda on talle kriitikas ka ette heidetud – Vint kanaliseerivat ilukirjanduslikku teksti oma depressiivsust ja madalamajärgulisi tundeid, muutes kirjanduse niiviisi süljetopsiks või jalama-tiks (K. Hellerma, Toomas Vint alahindab oma lugejat. *Eesti Päevaleht* 27. 11. 1995).

Niisiis, kasvatuslikel eesmärkidel "Kojamehe naist" ei saa kasutada. Ega saa ka jälgida isiksuse vaevarikast, kuid puhastavat arengut, tema teekonda ise-enese parema mina poole. Romaani peategelane tundub olevat üsna valmis kelm juba noorest east.

Kui ehk kiirlugemisel noormees võibki tunduda kannatajana, keda rikub labane elu (vt T. Kaalep, Väljapääs keldris. *Eesti Ekspress* 17. 11. 1995), siis tähelepanelikumal lugemisel märkame, et Vindi tekst tegelikult tühistab Vindi poolt jutustatud loo. Noormehe kannatusmäng muutub küünilise hedonisti seikluseks.

"Tasub tähele panna, millise leebe ironiaga kujutab Vint tolle tsitaadilugeja nooruki päeviku eneseanalüütilisi valesid, mis paljastuvad peenes keeletundlikus eritluses," kirjutab Peeter Künstler, juhtides meid lähemale Toomas Vindi romaani väärtustele (P. Künstler, Must Eros keldriühiskonnas. *Postimees* 19.12. 1995, lk 18).

Ja just keel, tekst ongi Vindi romaanis põhiline ja tähtis. Vint kirjeldab väga täpselt ja tähelepanelikult kõike, mida

ta näeb, haistab ja kompab. Tal on tugev meeleline suhe välismaailmaga, olgu see siis kojamehe naise läikimaküüritud pliit, rõivaste värvid, vaade aknast või rabamaastik. Samamoodi tähelepanelikult kirjeldab ta peategelase tundmusi ja ellusuhtumisi. Nonde viimaste kujutamisel muutub Vindi soe meelelisus ironiaks. See väljendub noormehe tsitaatidelugemises ja nende päevikusse kirjutamises iga elujuhtumi puhul, enamgi veel aga vormivõttes, mida ka senine kriitika on tähele pannud (vt T. Jänes, *Experientia docet. Postimees* 19. 12. 1995) – tegevuse topeldamises. Iga-le stseenile noormehe keldrielus järgneb sama stseeni retušeeritud duubel noormehe päevikus. Enamasti õigustab ja põhjendab noormees neis n-ö ilusamaks toimetatud päevikulõikudes ise oma aktsioone. Stseen, kus peategelast külastab keldrikorteri eelmine elanik, meremees, on aga minu arvates kõige ilmekamaks näiteks Vindi teksti vitaalsusest. Meremehe ülinaturalistlik lõpsakas vaim on keldrikorteri-romaanis eksponeeritud vaid ühe lehekülje ulatuses (lk 17), kuid mõjub nagu terav ja ärritav vürts kogu tekstile. Noormehe päevik fikseerib järjekordse stseeni täiesti tsiteerimiskõlblikuna: "Tekst voolas ta suust nagu solgijuga, pidevalt ja üksnes sellepärast, et voolata. Ma kujutan ette, et säärasel pole mingit probleemi naistega, tal pole üldse probleeme, isegi roppused ei mõju ta kõnes roppustena, pigem on need sidesõnad ja sõnad, mis asendavad pikki seletusi" (lk 19). Olles meremehestseeni-kirjelduse päevikus Kierkegaardi olemise sfääridega (*närune, tore, suurepärane*) sisse juhatanud ja Kierkegaardi

abiga järeldanud, et iga kaotust on võimalik mõttespekulatsioonide abil võiduks vormistada ja et parim on elada ilgete väikekodanlike ideaalideta, ainult iseendale, tunnistab noormees päevikulõigu lõpus külaskäigu teatavat katartilist mõju. Ta pole end seksuaalsetele mõtetele raisanud ja tal on olnud kena töörohke päev. "Kui homme on ilus ilm, võiks jalutama minna, või käiks kodus ära, äkki saab tubli kõhutaie süüa ja nautida täiskõhu õnnetunnet" (lk 19).

Action'i ja selle kirjelduse vaheldus pingestab juba puhtväliseltki, vormivõttena "Kojamehe naise" teksti. Sellele lisaneb veel kirjaniku vaba liikumine olemise ja keele erinevates sfäärides. Ja tulemus – Toomas Vindi taastulek kirjandusse peale pikka vaikimist on mõjuv ja jõuline.

SVEN PARMAS **Kompromissid**

SERGEI DOVLATOV. KOMPROMISS. Vene k tlk V. Matsov. Kupar, Tallinn, 1995. 212 lk. Hind 42.80.

Mitte ilmaasjata ei ole Sergei Dovatovist (SD) kõneldes korduvalt biitkirjandusele viidatud; tema elutunnetust ning loomingu – võibolla isegi ta isiklikku elusaatust – saab tõepoolest nii üldistavalt kõrvutada. Igatahes pakub kirjanik selleks "Kompromissi" 10. peatükis ahvatlevalt ideaalse võimaluse: kirjeldades, kuidas minategelane napsivõtmise käigus Leningradist Tallinnasse satub ja hiljem siin ajakirjanikuna tööle asub. SD kangelast illustreerib see hästi: "Kõik sinu tegelased on kaabakad. Kui

aga peategelane on kaabakas, siis pead sa jutustuse loogikaga viima ta normaalse krahhini. Või kättemaksuni. Sinu omad on aga kuidagi enesestmõistetavad nagu vihm või lumi..." (lk 11). Kirjanik on muuseas tunnistanud, et tunneb erilist uhkust, kui tema lugusid loetakse tõestisündinute pähe.

SD-l ilmus kaheteistkümne Ühendriikides elatud aasta jooksul täpselt 12 raamatut, lisaks arvukad tõlked; NL-s kuulus ta nende "progressiivsete noorautorite" hulka, kelle teoseid printsiipiaalselt ei trükitud. Tõsi, ühes intervjuus on kirjanik rääkinud kahest töölisjutustusest, mis 60ndate lõpul – 70ndate alul ajakirjades avaldati, kommenteerides neid nii: "On inimesi, kelle puhul pole erinevus haltuura ja isikliku loomingu vahel nii märgatav. Minul aga töötavad sel puhul tõenäoliselt mingid erinevad ajupiirkonnad. Kui ma teen midagi tellimuseks, ei kirjuta hingega, siis on see ilmselgelt halb..." Tundub, et SD ei olnud inimene, kes oskas enesele mõõndusi lubada, kuid sellest hoolimata kavatsen siin kõnelda kompromissidest.

I ja kandvaim kompromiss nimijutustuses on ajakirjanikutöö sotsrealismi absurdseis tingimusi, valitud tsitaadid määravad teose ülesehituse (see on liigendatud kaheteistkümneks kompromissiks) ning atmosfääri, mis on SD kohta üllatavalt masendav ja rusuv. Kindlasti pakub žurnalistikaga seonduv meeldiva elamuse tollaseid halenaljakaid banaalsusi lustivale lugejale, sest teravmeelsused on vahedad: "Riigis, kus kõige tähtsam surnukeha on veel matmata... Kus riigi nimigi on vale..." (lk 30). "Kompromissi" puhul võiks

peaaegu et ühiskonnakriitilisusest kõnelda, kui autori "eluterve küünilisus" ei väljenduks siiski ennekõike eepiliselt ning ei keskenduks inimeste – isiksuste kujutamisele. Võibolla mängib mõnevõrra ebadovlatovliku meeleolu kujunemisel kaasa kirjaniku Tallinna-perioodi ja kirjutamisega lahutav ajaline ning geograafiline vahemaa.

II. Žurnalistlikku kompromissi tasakaalustab jutustuses alkohol või õigemini – see näitlikustab maailma vastuvõetamatust üleüldse: "Kummutasime kordamööda. Peale võtta polnud midagi. Tundsin mõnuga, kuidas viinauim pähe lööb. Elu piirjooned ei olnud enam nii selged ja teravad..." (lk 75). Autori tegelased armastavad õigupoolest kõigis raamatuis alkoholi tarbida ning kuritarbida – eks on mõnikord joomist ka orgaaniliselt vene literatuuri saatvaks nähtuseks peetud –, kuid nii või teistsugusel viisil on see üks elu tahke, millest samuti vältimatult tuleb kõnelda. Ja seda SD teebki: jutustab inimeste elust või pigem sellest, kuidas nood elada ei oska (Andrei Arjev).

III. Kirjutamine – iseenesest – on kompromiss, kui mõtestada seda ideaalse taotluse ning reaalse tulemuse vahekorranä. SD tekst laseb end paista veidi jämedakoelise biidiliku pihtimusena, ehkki samas on Andrei Arjev rõhutanud detaili, et kirjaniku lauses algavad kõik sõnad erinevate algustähtedega, nähes selles teksti "täielikku ning printsipiaalset konstrueeritust". Jossif Brodski on märkinud, et SD jutustused püsivad kõnefraasi rütmis ning lõhuvad luule ja proosa vahelisi žanripiire; tõepoolest, kirjaniku tekst on vene kirjanduse kontekstis erandlikult

napisõnaliselt rütmiline, mida ka Vilma Matsovi tõlge nauditavalt tunda laseb.

IV. Kogu väidetavale ilukirjanduslikkusele vaatamata läbivad SD teoseid mitmed – tõenäoliselt reaalse tagapõhja – kinnissituatsioonid, nt juhtum eksamil (lk 141–142), mis kordub kergelt varieerunud kujul jutustuses "Pobediteli" ("Demarš entusiastov").

V. Siinkohal tahaksin teha ühe oma-poolse kompromissi – jutustus "Meie omad" on minu meelest liiga hea, et sellest pikalt kõnelda –, tähendab: see headus esineb pretensioonitult viisil, mis ei lase enese kohta kirjutada või meelita teksti lõputu tsiteerimise teel reprodutseerima. SD muudab perekonna-ajaloo müüdiks, kus anekdootlikud juhtumused ning vaimukused platonovliku tihedusega kuhtuvad: "Kord askeldas Anna Suhhareva köögis. Lapsed mängisid isaga. Äkki laskis mu onu puuksu. Lapsed pahvatasid naerma. Anna Suhhareva tuli naeru peale tuppa. Jäi lävele seisma, pani käed rinnale risti ja ütles paljutähendavalt: "Lastele on ikkagi isa vaja! Kui toredasti nad mängivad, nalja teevad ja naeravad..." (lk 142).

SD on kusagil rääkinud, et üks Twaini fraas – "Ma jäin lobisema Huckleberry Finniga" – omab tema jaoks seletamatut võlu ning ta tahaks pealkirjastada nii mõne oma raamatu. "Meie omad" oleks sinna oivaliselt sobinud ning saanud väljaande ehteks. Mulle tundub, nagu ütleks Mark Twaini võlufraas SD kohta enam, kui arvata oskaks, seepärast ei võinudki niisugune avatud kaart teosesse sisse lipsata – liiati siis veel kaanele. Kas nüüd sellepärast, aga kavatsus jäi igatahes teostamata,

ehkki kirjanik ise poleks teda tõenäoliselt pelanud, ta julges end avada.

VI kompromiss on antikompromiss. Intervjuus V. Jerofejeville ütles SD: "Är-

ge arvake, et koketeerin, kuid ma pole kindel, kas loen end kirjanikuks. Ma tahaksin nimetada ennast jutustajaks. Ja see pole üks ja sama..."

KALEIDOSKOOP

REIN VEIDEMANN
Kümme aastat Vikerkaare looga all

Algus¹

Kui 1985. aasta sügisel üleliidulisest ajakirjade nomenklatuurist lähtudes asutati *Vikerkaar-Raduga*-tüüpi väljaanne ka Eestis, polnud ei kõrgemalt poolt tulnud korralduse vahendajatel ega ka selle kohustuslikel täitjatel mingit selget ettekujutust ajakirja sisulistest väljavaadetest. Tegemist oli internatsionaalse kasvatustöö (loe: venestamise) parandamise parteilise otsuse vormilise elluviimisega. Kirjastusele Perioodika, kellele see kohustus ENSV Kirjastuskomitee poolt pandi, lisandus sellega ainult valu ja vaeva: paber oli fondeeritud ja limiteeritud, tootmisgraafikud trükkikodades pingelised, alaline hirm tiraaži õigeaegse valmise pärast kummitamas. Auditooriumi ootuste seisukohast oli *Vikerkaar-Raduga* tegelikult kutsumata külaline. Debütandid said harjutada oma kätt *Nooruses*, *Loomingu* rahuldast nõudlikumat kirjandusmaitset ja ühen-

das professionaalset tegijaskonda, *Sirp ja Vasar* oli haritlaskonna sotsiaalseks tribüüniks. Mõnegi meelest tundus eriti vördjalik ELKNÜ Keskkomitee ja Kirjanike Liidu ühendamine ajakirja väljandjaks. *Vikerkaare* sündi oli algusest peale sisse programmeeritud võitlus. Võitlus oma koha pärast lugemiseväljal, võitlus eelarvamustega, võitlus oma isandatega. Võitlusena nägi *Vikerkaare* tulekut ka Jaak Jõerüüt, kui ta avanumbri "Dixi" rubriigis kirjutas: "'Kirjanduse ajalugu ei ole juubeliistung, see on võitlus," ütleb Juri Lotman.

Ka *Vikerkaar*, mis tänasest alates paratamatult kirjanduslukku astub, ei võta platsi juubelikoosoleku laua taga, vaid astub võitlusse. Mille kõige eest, see selgub aja möödudes, aga kusagile ei pääse ta oma lugeja kujundamise ja oma autorite leidmise eest" (*Vikerkaar* 1986, nr 1). Ajakirjale toimetaja leidmine läks üle kivide ja kändude. Töötasin toona *Loomingu* peatoimetaja asetäitjana ja *Vikerkaare* asutamisest ning minu võimalikust määramisest selle toimetajaks sain teada mäletamisi juba 1985. aasta suvel. Mulle kõneles sellest EKP Keskkomitee ajakirjandussektori too-

---

1 Vt ka R. Veidemann, Viis aastat "Vikerkaart". *Vikerkaar* 1991, nr 7, lk 95.

nane juht Tõnu Laak, kes oli *Vikerkaar* "ristiisaks", mõeldes välja ajakirja nime. Talle sai igatahes esimeses ringis ära öeldud. Asjasse oli mõistagi kaasatud ka ELKNÜ Keskkomitee esimene sekretär Arno Almann, kellega samuti arutasime ajakirja väljavaadet ja selle toimetamise võimalusi. Olin siiralt rõõmus, kui sihikule võeti Toivo Tasa. Toivo oli mu hea sõber ja teadsin – vist isegi lubasin talle –, et niikuinii hakkame ajakirja koos tegema, kui ta mind kolleegiumi liikmeks kutsub. Toivo täitis kõik nõutavad paberid, sai soovitud, kuid keskkomitee mingis sfääris jooksis asi kinni. Põhjuseks toodi Toivo vähene ajakirjandustöö-kogemus. Hiljem selgus, et me mõlemad olime tegelikult partei ladviku silmis äärmiselt ebamugavad kandidaadid. Tõnu Laagile oli öeldud pärast meie nimede väljakäimist: "Kui palju neid dissidente veel siia tuuakse." Nii Tõnu Laagi kui ka Arno Almanni auks peab ütlema, et nad ei läinud kergema vastupanu teed. Nende mänguruum oli küll äärmiselt piiratud, kuid nad püüdsid otsida lahendust, mis oleks näidanud, et nad on tegelikult sama rindejoone taga, kus meiegi, toetavad kogu hingest iga võimalust, kui see vaid legaalsesse raamistikku mahub, "meie oma asja" ajamiseks.

Teisel ringil ma Tõnu Laagi ettepanekule enam vastu ei vaielnud. Pateetiline, nagu ma olen, mõtlesin end ommoodi Rubiconi ületajaks (*alea jacta est!*), hingasin sügavalt sisse ning otsustasin: tulgu mis tuleb, proovima peab. Kuuldused kahjurõõmsast parastamisest ("nüüd ta end kõrvetab", "kes see temaga ikka end siduda tahab" jms) lisasid vaid trotsi.

Toimetajaks saamise tee oli tava-mõistes alandav ja käis läbi rohkete ka-binettide. Ikka ja jälle tuli kinnitada, et oled usaldatav ja tahad kaasa aidata partei suuniste elluviimisele. Rituaalsed "vaibalkäimised" EKP ja ELKNÜ Keskkomitee büroodes nii toimetajaks kinnitamisel kui ka aruandmisel tunduvad vaid tagasivaates lõbusate vahepaladena. Siis nõudis see iga kord eneseületamist.

Agaga see pinget toitis või piitsutas ka omal moel loovust. Ühe tõelise inspiratsioonihetke elasin üle Moskvas, oodates ÜLKNÜ Keskkomitee sekretariaadi eesruumis kaks tundi "vaibalepääsu": kirjutasin sealsamas valmis ligi poole "Elu keskpäeva" mõtteloodetest.

Vikerkaar ja *Raduga* tekitasid partei ladvikule juba esimestest numbritest alates peavalu. Kavakohaselt pidi *Raduga* olema kahe kolmandiku osas *Vikerkaare* venekeelne vaste ja kolmandik *Radugast* pidi tõlgitama *Vikerkaarde*. Nõnda pääses aga "kriitilist" materjali tiražeerituna vene keelde, ilma et partei keskkomitee saanuks siin mingit selektsiooni teha. Seepärast loobuti õige peakattuvuse nõudest ja väljaanded pääsesid iseseisvalt oma suunda määrama ning lugejaskonda kujundama. Hiljem hakati koguni ette heitma eesti aine "läbimõtlematut" tõlkimist *Radugasse*, näiteks Mati Hindi kakskeelsuse ja Edgar Savisaare uue mõtlemise lugude puhul.

Algusest peale teadsin, et erinevalt lendlausest ei ole üks võitlusväljal sõdur ja et tahan olla vaid *primus inter pares*. *Vikerkaare* fenomen peitubki eeskätt tegijaskonnas ja referentgrupis. Õnnelikku kätt kolleegide valikul kinnitab see,

et vähemalt pooled alustanutest on truuks jäänud *Vikerkaar*ele. Iga inimese tööletulek *Vikerkaarde* oli omamoodi väike epopöa. Kujundaja Jüri Kaarma ei tahtnud kuidagi loobuda oma vabakutselisusest ja omapäi kõndivaks kassiks jäi ta kogu minu toimetajaksoleku ajal. Vastutavaks sekretäriks kutsutud Jüri Ojamaad ei tahtnud kinnitada partei keskkomitee ta omaaegsete "pattude" pärast *Loomingu Raamatukogus*. Keele ja Kirjanduse Instituudi teadur Tiina Lias pelgas keelelise toimetaja hirmsat vastutust. Publitsistika toimetajaks palutud Mihkel Tiksi "ärameelitamist" Teatrite Valitsusest ei andesta Jaak Allik mulle tänini. Kirjandusteaduse ja -kriitika toimetajal ning "Tartu käel" Kajar Pruulil polnud õiget elukohta ja pikka aega isegi passi. Küljendaja Katrin Kuulmanni (Mürki) taheti Valguses kinni hoida kas või ähvardusega, et küllap noor neiu läheb varsti dekreeti ja et siis oleme ikkagi töötajast ilma (aasta pärast nii ka juhtus, aga Katrin küljendas ka lapse kõrvalt *Vikerkaart* vapralt edasi). Joel Sanga eksklusiiivust ja küünilisust kartsin ise ja jäin mõneks kriitiliseks päevaks kõhklema ettepaneku tegemisega. Keegi käis mulle aga teda tungivalt soovitamas, andes mõista, et Joeli enesuhkus ei luba tal minu juurde tulla, küll aga oleks ta nõus kaasa lööma, kui mina oma soovist selgelt mõista annaksin. Nii tegingi ja ei pidanud seda valikut hiljem kordagi kahetsema. Sama õnnestunult alustas ka *Raduga* toimetuse, mille koosseisu kokkupanek kuulus samuti minu ülesannete hulka. Ent nagu vene toimetustes tavaks, löid seal intriigid õige pea lõõmama ja toimetuse töö läks päriselt salku alles Alla Kallase

tulekuga peatoimetaja asetäitjaks ja *Raduga* toimetajaks.

Vikerkaare-Raduga referentgrupp vaatab vastu kõigepealt juba ta kolleegiumist. See oli läbilõige erinevatest põlvkondadest (tähestikulises järjekorras: Nelli Abašina (Melts), Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mut, Rein Raud, Peeter Vihalemm). Enamik neist olid oma ala tunnustatud asjatundjad (Natalja Morozkina esindas ELKNÜ Keskkomiteed, aga ei surunud oma arvamus kordagi peale). Kolleegium käis koos regulaarselt kord kvartalis, arutas läbi kõik plaanid ning analüüsis tagantjärele ilmunut. Seisukohti tuli aga võtta ka käigult, sest alatihti hõljus õhus või oli tsensuuris kinni materjale, mille kohta nõuti kolleegiumi hinnangut. Peatoimetajal oli igatahes seljatagune, kellele apelleerida, kuid see osutus võimalikuks üksnes vastastikuse usalduse taustal.

Kõrgelt motiveeritud toimetuse ja kolleegiumi kõrval oli *Vikerkaarel* lisaks veel mitu referentgruppi. Peatoimetaja enda taga seisis 1960. aastate "läbipeksitud põlvkond" (Leo Lapini väljend), kel avanes nüüd võimalus oma sahtlid elu, ühiskonna ja kunsti muutmise projektidest tühjaks teha ja südamed puhtaks rääkida. Kuid selle kõrval said oma tribüüni ka "Tartu sügise" autorid Linnar Priimägi ja Ants Juske. Joel Sang koolitas kindlakujulise maitse ja karmi käega välja terve uustulnukate plejaadi (Merle Jääger, Elo Vee, Tõnu Trubetzky, Tarmo Teder, Hasso Krull, Tõnu Önnepalu jmt). Kajar Pruul hoidis orbiidil rafineeritud esteetilist mõtlemist või

erandlikumat vaatenurka otsivat kirjutajaskonda. Erakordselt tundliku sotsiaalse närviga Mihkel Tiks oli otsekui sillaks lihvitud ja fundeeritud sotsiaalsete kujutelmade ning uue aja väljakutsete vahel, teda hiljem asendanud Jüri Luik tõi endaga kaasa EÜSi sõpruskonnale omase lähenemis- ja tegutsemisjoone.

Need erinevad "hääled" ei muutnud ajakirja ometigi kakofooniliseks monst-rumiks, vaid põhistasid ta avatuse igasugusele vaimuerksusele, lähtugu see mis tahes põlv- või seltskonnalt. Samal ajal ei tähendanud see ka parlamentaar-sust või seinast-seina taotlust – mis eris-tas *Vikerkaart Loomingust* –, vaid ikkagi kindlale, ütleksin, sõnumitooja-likule intentsioonile allutatud toimetamispõhimõtet.

Institutsioon

1980. aastate lõpuks oli *Vikerkaarest* saanud institutsioon, teatav vaimne keskus. Mart Velsker on nimetanud *Vikerkaart* "ajajärgu dünaamiliseks keskmeks, mis asus 1986. aastal looma kaastööliste võrku ja suuresti seetõttu tekitas uue kirjanduskriitike laine" (Vk 1995, nr 2, lk 73). Sellega ühenduses mainib ta Hasso Krulli, Tõnu Õnnepalu, Märt Väljataga, Paula Seringut (Küllike Maurerit), lisaks juba n-õ sissetöötatud autoreid Kajar Pruuli, Rein Rauda, Rein Kruusi, Tiit Hennostet, Kristiina Rossi, Priidu Beierit, Piret Viiret, Peeter Künsterit jt.

Uue kriitike-literaatide põlvkonna kõrval oli endiselt kaalukas sõna ka keskmise põlve kirjanikel (Mati Undil, Jaan Kaplinskil, Hando Runnelil, Viivi

Luigel, Mats Traadil), kuigi nende esinemised jäid üha harvemaks. Dominandiks *Vikerkaare* institutsionaalse näo kujundamisel sai nii esteetika- kui ühiskonnaaineline publitsistika. Autorite ring, kes seda vedas, oli selle aja esinduslikem ja võimsaim (Edgar Savisaar, Ülo Vooglaid, Rein Ruutsoo, Ülo Kae-vats, Mati Hint, Linnar Priimägi, Ants Juske, Mihhail Lotman, Ain Kaalep, Siim Kallas, Mikk Titma jpt).

Ajakirja institutsionaalsus muutus eriti ilmekaks 1988. aastal, kui senist vaimset kesktõmbejõudu hakkas täien-dama tegevteoline. *Vikerkaare* toimetuse ei kujunenud dissidentide või põran-daaluste kogunemiskohaks – ja üleüldi-ses avalikustamise õhkkonnas polnud sundi ka enam oma opositsioonimeel-sust varjata –, aga väga palju rahvast erinevate murede ja ideedega hakkas toimetuse ruumidesse valguma küll. *Ra-duga* toas seadis end sisse Referendumi klubi, peatoimetaja kabinetis käis koos Rahvarinde programmitoimkond. *Vikerkaare* toimetusest juhtiti osaliselt nii 1989. aasta NSVL Ülemnõukogu kui ka 1990. aasta ENSV Ülemnõukogu vali-miskampaaniat. Omamoodi tunnustu-seks ajakirja institutsionaalsusele oli 1980. aastate lõpus üha sagedamini Eestit väisanud diplomaatide ja juhtiva-te ajakirjanike käigud toimetusse. Ja kuigi kumuleeruvate sündmuste jadas jäi *Vikerkaarel* kuukirjana aina vähem võimalusi sekkuda toimuvasse, muutus seda olulisemaks avalikule arvamusele *Vikerkaare* kontseptuaalsus. *Vikerkaa-rest* sai Eesti "perestroika hääletoru", nii nagu seda mitme välisriigi lehe Eesti-ai-nelises artiklis nimetati.

Tekst

Kui tekstiks pidada erinevate märgistus-teemide või diskursuste jadas tekkivat tähendusvälja, siis algab *Vikerkaare* tekst juba selle esimese numbri esimeselt leheküljelt. Paul-Eerik Rummo luuletus "Con affetto" on seda väärt, et seda siin uuesti tsiteerida.

*Taas kas tõstmas oled pead
tõsimeelne luuletaja
julgelt uskumas et tead
kus on hääl kus ainult kaja
uskumas et tõuseb usk
uskmatugi unesoonde
taltub kaose sõnnipusk
asjad alistuvad joonde*

*Taas kas pöördumas su pilk
kõiksuse konkreetsustesse
et ei segaks neid su kilp
tungimas su teadvusesse
Naastes varjusurma teelt
haige argistiku nohust
taas kas sinu seitse meelt
valmis täitma oma kohust*

*Siis saab öö mis rahu toob
uueks päevaks mis on kuues
see on päev mis sinu loob
vaimu ümber vormi luues
Siin sa seisad kaljus tald
maksas jaks ja küdev sülg suus
ja su ümber ilmavald:
mõõtmatus ja kõigekülgsus.*

Saada Paul-Eerik Rummo *Vikerkaare* avajaks ja sissejuhatajaks oli mulle toimetajaelu küsimus. Nii mäletan end olevat Rummole ka ütelnud, kui tema poole selle palvega 1986. aasta märtsis

pöördusin. Rummo ei puigelnudki vastu – nii nagu õnnelikul kombel ei keeldunud toona ükski inimene kaastööst, kui vaid seda palusin –, ütles vaid, et tal on paberil üks motiiv, kas sellest midagi välja tuleb, ei tea. Aga tuli. Ja täpselt ning täiuselähedaselt see, mida olin kujutlenud ja oodanud. Rummo luuletuse ajavaimulisus seisneb kõigepealt taasrääkimise paatoses, julguses küsida tõe järele ning üle vaadata "kõiksuse konkreetsused". Aga see seisneb ka maailma taasloomise valmisoleku ja kohustuse lausa efektiivses rõhutamises.

Võin kõhklemata öelda, et *Vikerkaare* esimesed aastad olid Rummo luuletuse kui tuumteksti laiendid. *Vikerkaare* kümnendal aastapäeval näen endiselt kohane olevat korrata ajakirja saatesõnas väljendatud tõdemust: "Meie elu põhiküsimuseks on suhtumine."

Vikerkaare tekst oli taotluslikult mitmekihiline, mitme diskursuse vahendamisele suunatud. Luule ja proosa kõrval, mis ajakirja formaadi tõttu ei saanud olla mahukas, oli põhjalikult liigendatud ajakirja n-ö publitsistikapool ("n-ö" sellepärast, et tekstilises mõttes ei tee ma vahet *fiction*i ja *non-fiction*i vahel). Ajaloolist diskursust oli mõeldud kandma lisaks artiklitele rubriik "Elav ajalugu", päevapoliitilist pidi esindama "Dixi" (tõin selle rubriigi üle omaaegsest ülikoolilehest, mida 1974–1977 toimetasin). Olulise osa *Vikerkaare* tekstist moodustas valgustuslik-pedagoogiline diskursus (Ain Kaalepi kirjutatud "Lugeja kool", Mihhail Lotmani "Poetika lühikursus", Linnar Priimäe "Lendlause. Püsimõtted", Ülo Kaevatsi "Filosoofi märkmik", Ants Juske artiklisari moodsa kunsti ajaloost ja toimetuse

korraldatav rubriik "Lugemissoovitus"). Lisandusid meelelahutuslikud rubriigid "Vikerkaak" ja "Jutusaba". Hiljem muutusid viimatimainitud küll sporaadiliseks – ilmselt äratundmisest, et oldi ajakirja kirevustamisega üle pakutud.

Ajalooline ja päevapoliitiline diskursus väljus seevastu juba õige pea talle etteantud raamidest ning muutus 1987–1990 *Vikerkaare* tekstiliseks dominandiks. Täiesti unikaalseks, vähemasti *Vikerkaare* algusaja taustal, tuleb pidada *Vikerkaare* (noorte) kunstiantoloogiast. Ajakirja läbiv pildijada + kommentaar moodustavad olemusliku ja lahutamatu osa *Vikerkaare* tekstist.

Vikerkaare viimaseid aastakäike üle vaadates märkan rõõmuga, et *Vikerkaare* teksti mitmemõõtmelisus on säilinud. Mitmed rubriigidki on kandunud *Vikerkaare* algusest tänasesse päeva. Valgustuslik-pedagoogilist funktsiooni teenib lugejate nägemisvälja arvardavate tõlgete rohkus, mis sai hoo sisse Toivo Tasa "ajajärgul". Avatuse traditsiooni kõrval on Märt Väljataga toimetajakäe all edasiarendust leidnud ka ühiskonnatundlik diskursus, seejuures praegu end enesekindlalt lautavatele eduideoloogiatele oponentlik lähenemisviis (olgu näiteks kas või Lääne moodsat vasakpoolsust esindavad Jürgen Habermasi tõlked).

Kindlasti ei ole ma *Vikerkaare* hinnangul erapooletu (kuidas saakski seda olla oma lapse puhul!) ja *Vikerkaare* lugu väärriks ilmselt juba ka magistriuurimust, kuid ühte julgeksin siiski öelda: tekstiuuenduslikust seisukohast oli *Vikerkaar* paradigmaatiline. Ta oli üks laulva revolutsiooni poolt kirjutatud tekstist, nii nagu tekstina peegeldas ja

mõjutas *Vikerkaar* seda pöördelist ajastut ennast.

MÜÜT

Banaalselt väljendudes võiks öelda, et *Vikerkaarest* sai legend juba tema eluajal. See ei pea paika selles mõttes, et *Vikerkaar* jätkab oma missiooni oludele vastavalt ja suhteliselt edukalt tänagi. *Vikerkaarel* on oma väljakujunenud kindel lugejaskond ning ambitsioon. Algul öeldu peab aga paika selles mõttes, et *Vikerkaare* esimene passionaarsus (tahe ja võime kujundada oma ümbrust) sünnitas *Vikerkaare* kui ajastu sümbolmärgi. Lahtikirjutatult – niivõrd kui võrd sümbolit on üldse võimalik lahti kirjutada – tähendab see avatust, julgust ja väljakutset, parteilisust (st ühiskonna või kunsti teatava suuna eelistamist), angažeeritust ja oma joonest kinnipidamist. Ehk kõike seda Tuglase kombel paatoslikumalt väljendades: olla tõe ja kujutluse päevik. *Vikerkaare* müüdi kujunemise aegu oli ühtviisi austav teada saada, et *Raduga* oli keelatud ajakirjade nimekirjas Ukrainas ja Valgevenes ja et samal ajal müüdi selle numbraid Moskva mustal ajakirjandusturul alghinnast kümme korda kõrgemalt. Kuna müüt on lugu, suur narratiiv, mis pärast tekimist "liigub" asjast või nähtusest eespool, elades oma iseseisvat elu, siis oli omapärane kogeda, kuidas iga kuu partei keskkomitees regulaarselt "vaibal käies" saatis võimukandjate manitsusi varjatud imetus ja ka hirm selle ees, millega *Vikerkaar* järgmine kord üllatab. Ja lõppeks oli haruldane önn kogeda ka *Vikerkaare* müüdistumist kogu

eestikeelses maailmas (siis ka Välis-Eestis), mille tunnistusena paljude vastukajade seas tahan siia jätta väljavõtte kõige kaugemalt, Sidneyst saabunud Juhan Palm-Peipmani vaimustusavaldusest (kiri 16. 01. 1988):

"Suure huviga loen ja elan kaasa Eesti kultuurieluga ja põnevate päevaküsimustega nagu esitatud "Vikerkaares". See on praegushetkel vist üks parimaid ajakirju – soovitan seda siinmaal elavatele eestlastele igal juhul."

Ma mõistan, et *Vikerkaare* tänastele tegijatele võib *Vikerkaare* müüt olla tülikas. See kütab üles liigseid ootusi ja külvab pettumust, kui ootused ei vasta toimetuse teostatud muutustele. Siiski on mu meelest suudetud leida õrn kesktee säilitamise ja muutmise vahel, nii et midagi on alles jäetud *Vikerkaare* müütuloovast algest ja samal ajal on kujundatud ka uut lugejaskonda. Kui Märt Väljataga kirjutas kusagil, et eesti kirjanduse tänane päev kannatab pigem energiavaeguse kui annete puudumise all, siis on just selles "energeetilisuse" väljakutses alles midagi "vanast heast *Vikerkaarest*" ja samal ajal ka võimalus uueks passionaarsuseks.

Kui alustasin siinset kirjatööd isiklikumalt, siis selles vaimus tahaksin ka lõpetada. Peab tunnistama, et kõik need kümme aastat, mida olen elanud *Vikerkaart* tehes, tema tõusulaines edasi liikudes ja müüti esindades, on olnud mu elu üks õnnelikumaid aegu. *Vikerkaare* looka on olnud kerge kanda ja taas Tuglase "Muutlikku vikerkaart" parafraseerides: see on olnud värv, mille poole kihutamine pole olnud väsitav.

Olen kindel, et iga inimene, kui ta siia maailma kord juba sünnib ja mingil hetkel talle kingitud elu ka tõsiselt võtab, jätab endast järele mälestusmärgi, olgu see ta oma lapsed, istutatud puu, oma kätega ehitatud maja või külvatud põlud või mõni vaimne tegu. Igatühe jaoks, kes on valmis endast ka elule midagi andma või jagama, kehtib *exegi monumentum*. Ma ei taha öelda, et ma *Vikerkaarele* kui oma väikesele või suurele *exegi monumentumile* pretendeerin – eeskätt on see laulva revolutsiooni üks tunnismärke –, aga seda tahan öelda küll, mis oli mulle juba viie aasta eest selge: *Vikerkaar* on osa minu elumüüdist. Ja mida kaugemale ning pöördumatult me algustest eemaldume, seda ilmsemaks saab, kuidas kõigist meie vallapäästetud allikatest, sissekaevatud kraavidest ja kanalitest koguneb ühel hetkel meist majesteetlikus ja ükskõikses rahus mööda voogav ajajõgi, milles mälestustestki jääb järele vaid mälestus.

MAIMA GRINBERGA **Riia-kiri**

Ei mäletagi enam päris täpselt, millest kirjutasin oma paaris ammuses kirjas *Vikerkaare* lugejale (vt 1993, nr 4 ja 1994, nr 1), nüüd peab igal juhul alustama iidamast ja aadamast – Lätimaa kirjanduselu üldisloomustusest.

Läti Kultuuriministeerium kirjandusest ei hooli ega ole teinud seda ka eelmistel uue vabaduse aastatel. Vastavalt ministrile on selle asutuse huvialaks olnud kas muusika või arhitektuur. Sel-

le tõttu ongi suurim saavutus, millega hoobeldakse – Riia Ooperi taasavamine pärast rekonstrueerimist. Rahvasuus on aga tänu sellele ministeeriumi nimeks saanud Ooperiministeerium. Intriigide tohuvabohust, mida mainitud hoonega seostatud, ei hakka kirjutamagi. Plaanis on ka teine suurehitis – Rahvusraamatukogu, mis oleks ju väga vajalik Riia linnale, sest tudengitel pole siin õiget kohta õppimiseks, aga niipea seda vist ei alustata.

Kirjandusministeeriumiks kutsutakse vahel Kirjanike Liitu, mis saab (mitte küll just eriti suurt) riiklikku dotatsiooni, sissetulekuid suurendab polikliinik, samuti mõnede kinnisvarade üür.

Kui mõelda, kes Lätis veel kirjandust toetab, siis tuleb meelde vaid George Sorosi fond. Eesti Kultuurkapitali taoline asutus on alles aeglasel loomisel ning Läti Kultuurifond on huvitatud ainult rahvuslikust asjast ajaloolises aspektis.

Läti kultuuriajakirjandus võib ainult kadedusega Eesti suunas vaadata. Päevalehe *Neatkarīgā* toetusel ilmub nädalaleht *Literatūra. Māksla. Mēs* (*Kirjandus. Kunst. Meie*). Kuigi peatoimetaja on kirjanik, pole sellel väljaandel kirjandusega eriti sooje suhteid. Kirjandusega on pisut rohkem asja olnud nädalalehel *Izglītība un Kultūra* (*Haridus ja Kultuur*), mida doteerib haridusministeerium ja kus on lubatud kohta ka kultuurile, aga et on tekkinud finantsprobleemid, siis on kultuuritoimetaja (mina ise) praegu katkestanud kirjanikelt ja kriitikutelt kaastööde tellimise. Ilmub ajakiri *Grāmatu apskats* (*Raamatute Ülevaade*), see aga on väga väikese tiraažiga ja liigub peamiselt kirjastajate ringkonnas. On üksainuke kirjandus-

ajakiri *Karogs* (*Lipp*), seegi erastamisele määratud. Kuna seda ent loomulikult keegi pole omandada tahtnud, siis püüab toimetus nüüd ise privatiseerimisega toime tulla. Veel on kirjandust ja kirjandusest lugeda elitaarsemas ajakirjas *Kentaurs*, mis aga ilmub korrapäraselt. Lootustandev oli ennesõjaaegse kirjandusliku aastaraamatu *Daugavas literārā gadagrāmata* taastamine eelmisel aastal kirjastuse Daugava poolt. Seal on lugeda nii kirjandust kui ka kriitikat, esseid, aastaülevaateid, usutlusi kirjanikega, kirjanduslikku kalendrit jne. Loodetavasti ilmub aastaraamat ka edaspidi.

Ülejäänud lätikeelne ajakirjandus kirjandusest eriti ei hooli. Suurimast päevalehest *Diena* saab lugeda raamatute annotatsioone ja harva ka retsensioone. Nagu Eestiski on ajalehtede kultuuriküljed rohkem huvitatud näitustest, staaride külaliskontsertidest ning ainult skandaalide puhul ka kirjandusest. Ühe skandaaliga olemegi sel aastal toime tulnud, põhjustajaks neljateistkümnendaastane koolitüdruk. Nimelt korraldas haridusministeerium õpilaste loominguliste kirjatööde võistluse, žüriiks – ministeeriumist sõltumatud Kirjanike Liidu liikmed. Võitjaks oma vanuserühmas tuli IEVA MELGALVE, kes kirjutab nii luuletusi kui proosat. Minu ajaleht avaldas tema ühe auhinnatud teostest – kolmeosalise proosapala "Definitsioonid". Algtõuke selle kirjutamiseks oli tütarlaps saanud igavates läti keele tundides lauseliikmete ning kõrvallauseste õpetamist kuulates. Kuivade keeletundide maneeris defineeris ta oma arusaamisi Jumalast, armastusest, surmast, reetlikkusest, abortidest jne,

kasutades ka mõnd üsna rõvedat ropust; siiski pidasid nii žürii kui ka toimetus neid antud teose puhul vajalikuks, seega "õigustatuks". Ja siis läks lahti! Ma ei hakkagi kirjeldama õpetajate ning keeleteadlaste raevukaid pöördumisi ajalehetoimetustesse. Üks suuremaid kurioosumeid oli, et ärilehe *Dienas Business* peatoimetaja nimetas tösiasi, et esikoha on saanud just niisugune teos, erakonna Têvzemei un Brīvībai (Isamaale ja Vabadusele) hariduspoliitika tulemuseks (selle erakonna juht on umbes pool aastat olnud haridusminister). Mõlemad päevalehed trükkisid teose ära ja veel nädalate kaupa kestis pool- ja vastuseisukohtade avaldamine. Ainult et teosest kui kirjandusnähtusest ei rääkinud küll peaaegu mitte keegi. Ning üldse tundub, et kirjanduskriitika on Lätimaal välja suremas. Isegi suur osa originaalkirjandusest, rääkimata tõlgetest, jääb ilma ühegi retsensioonita ning paremal juhul pääseb aastaülevaadetesse. Ei mäleta, et oleksin ühe raamatu kohta lugenud rohkem kui 2–3 arvustust, ning seegi on juba erand.

Kirjandus ise aga elab, samuti kirjastused. Eelmisel aastal ilmus Lätis Bibliograafia Instituudi andmetel 1968 raamatut (üldtiraažiga 9 549 400), nendest läti autoreilt 1289. Kirjastusi või trükiste väljaandmisega tegelevaid asutusi oli 382. Läti kirjandusest peavad lugu Preses nams, Daugava, Karogs, Garā pupa, Sol vita, teised vaid juhuslikult.

Kui lühiproosas ja luules on näha liikumist ning mitmekesisust, siis draama ja romaan on küll madalseisus. Draama puhul ei oskagi põhjusi nimetada. Romaanist rääkides ei saa aga

süüd veeretada ei riigile ega ebasoodsatele oludele – häid romaane kirjastustes lausa oodatakse. Juba kolmandat korda toimus ajakirja *Karogs* ning ärimehe Raimonds Gerkeni korraldatud romaanivõistlus, kuhu iga aasta saadetakse umbes 40 romaani. Viga on niisiis ikka romaanides enestes – kirjandusringkonnad lausa kurdavad: miks küll pole lätlastel eesti Todet, Luike, Krossi või leedu Gavelist, Kondrotast või kedagi muud taolist. Ei ole jah, ning viimase kahe aasta jooksul on ilmunud ainult kolm sellist romaani, mida kirjandusringkondades elevusega oodati: Jānis Einfeldsi "Sigade raamat", Alberts Belsi "Päikeses leotatud", Gundega Repše "Varjude apokriiva".

JĀNIS EINFELDSIT peetakse läti kirjanduse *enfant terrible*'iks, aga ka metafooride kuningaks, või siis väidetakse, et ta pole üldse kellegi kirjanik. Temalt ongi ilmunud vaid lühiproosaraamat "Kuulaps" ja nimetatud romaan, mis tegelikult koosneb väikestest jutustest sigade elust. See pole Orwelli plagiaat, autor on lihtsalt veendumusel, et siga on kõige sobivam loomake inimese kirjeldamiseks. Raamatus on nii praegust ja ajaloolist "momenti" kui ka ohtralt kultuuriloolist ning autobiograafilist.

ALBERTS BELS on üks mainekamaid läti prosaiste, eelmisel aastal avaldas ta üle pika aja uue romaani "Päikeses leotatud" – Teisest maailmasõjast. Kahjuks pole see mitte niipalju kirjandus kui ideoloogia ning nõukogulikust kraavist ollakse üsna sügavalt hüpanud teise.

GUNDEGA REPŠE romaan "Varjude apokriiva" (1996) jutustab noorest

kunstiharidusega naisest, kes põgeneb ära oma mehe juurest, kes on teda nädal aega korteris kinni hoidnud. Mererannas kohtub ta politseinikuga, kes – nagu hiljem selgub – on hoopis kunstnik, ja kellest eeldavalt peaks saama naise eluaegne armastus, siiski põgeneb naine ka tema juurest. Kõige õnnestunumaks võiks romaanis pidada keelekasutust, sensuaalseid looduskirjeldusi ning naise eneserefleksioone, kõige nõrgemaks – dialooge ning kõrvalepõikeid lähiajalukku.

Näib, et läti kirjanduse aegruum ei pea romaanist lugu, võib-olla aga, et kahe-kolme aasta pärast on midagi suure plahvatusena tulemas. Igal juhul pole Lätis tunda sellise suure lähiajalugu seletava romaani ootust, millist Rutt Henrikuse sõnul oodatakse Eestis. Ka läti lühiproosa, kus on kümne aasta jooksul esile tulnud väga huvitavaid autoreid, tegeleb kõige muuga, aga mitte seletamisega. Ta on enesekeskne, "pitsekoov", tunnetest, vahel ka sotsiaalsest rahulolematusest ajendatud, või siis just hoopis väga suurele erudeeritusele, lugemusele viitav. Olulisemad autorid on Aivars Ozoliņš, Mārtiņš Zelmenis, Gundega Repše, Andra Neiburga, Rudīte Kalpiņa, Aija Lāce, Rimants Ziedonis, eelmisel aastal jõudsid esimese raamatuni Nora Ikstena, Jānis Einfelds, Arvis Kolmanis, raamatuta on veel Pauls Bankovskis ja Irbe Treile. On teisi. Pikemalt ei tasu vist kirjeldada, sest – kui palju on siis asjatundjaid, kes tõlgiks neid eesti keelde ja kui suur oleks eesti lugejate huvi? Nägin, et Tallinna raamatukauplustest on vabalt saada Gunars Janovskise romaane. Ehk on see lihtsalt kirjastuse laiskus, kes ei viitsi-

nud korralikku reklaami teha – Janovskis on üks huvitavamaid välisläti kirjanikke, ning ühes tema romaanis ("Saar") on muide juttu ka eestlasest Juhanist. Kuna proosatõlkijatega on siiski pisut paremad lood kui luule omadega, siis peale mainitud lühiproosaautorite võiksin veel tõlkimiseks soovitada samuti välisläti kirjaniku Ilze Šķipsna jutustusi ning romaane (ta on pisut Ristikivi hingesugulane), ka Vizma Belšvica jutustusteraamatut lapsepõlvest ennesõjaaegsel Lätimaal ("Bille").

Läti luule tõlkijatest on Eesti vist juba mõnda aega prii. Kurb oli lugeda *Loomingust* (1996, nr 3) eelmise aasta Balti Assamblee auhinna võitja ULDIS BĒRZINŠI luulet. Kuna Uldis on üks mu lemmikautoreid, siis luban endale häbematusust öelda, et neil tõlgetel, s.o nende tekitatud elamusel pole küll palju ühist muljega, mille nad jätavad läti keeles. Peab muidugi mõnema, et võib-olla pole see puhtalt tõlkijate viga, sest Uldise luule on väga keerukas nii mõtlemise kui ka keelekasutuse poolest.

Lätis on eesti kirjanduse tõlkimisega pisut parem lugu. Eelmisel aastal ilmus ühe kirjastuse (Preses nams) hoolet kogu kolm eesti romaani. Viivi Luige "Seitsmes rahukevad" (Tõlkinud Anna Žīgure), "Ajaloo ilu" (tõlkinud Rūta Karma) ning Emil Tode "Piiririik" (tõlkinud Guntars Godinš). Ainuke eesti romaan, mis sel aastal minu teada peaks Lätis ilmuma, on kirjastuse Zvaigzne ABC minult tellitud tõlge Enn Vetemaa "Risti rahvast".

Selle suviselt kerglase kirja lõpetuseks tahan tänada Mati Sirkli nind teisi eesti kirjanduse tõlkijate seminari korraldajaid tõeliselt õnnestunud mai-

päevade eest Eestis. Samuti saadan palavad tervitused tollal tekkinud Rahvusvahelise Palmse Viinaköögi Laulurühma osalistele.

LEONIDAS DONSKIS

Mis toimub Leedu kultuuriajakirjanduses?

Tänases Leedus võib leida teatud vaimse elevuse märke. Ehkki peaaegu kõik akadeemilised professionaalid (rääkimata kirjandusnimestest) kipuvad kurtma leedu kultuuri väidetava mandumise üle, näib siiski, et matuselaulu laulda on liiga vara. Üpris lihtne on siinkohal tuvastada teatud põlvkondadevahelist lõhet – meie intellektuaalide sõjajärgne põlvkond kaldub kirjeldama tänast Leedut kui paratamatult hukule määratud ahermaad, noorema põlvkonna väljendusvahendeiks on aga pigem mitmesugused ühiskonna- ja kultuurikriitika vormid.

Et saada aimu valitsevate mõttelaadi loomusest, piisab, kui vaadata Leedu kultuuriajakirjanduses ilmuvaid artikleid või kas või ainult nende pealkirjugi. Me seisame vastamisi *fin-de-siècle*'iga. Veelgi enam, me oleme jõudmas uude aastatuhandesse. Meie nostalgilised sõjajärgsed intellektuaalid kipuvad nägema niihästi Leedut kui ülejäänud maailma sellisena, nagu need olid enne Teist maailmasõda, tulevikku vaatavad nooremad intellektuaalid aga eelistavad ohverdada mineviku eelarvamusi ja ebausku enam-vähem mõistuspärase tulevikunägemuse nimel. Esimesed süü-

distavad Lääne massikultuuri ja selle mõjusid Leedule kõikvõimalikes häda-des (samastades seega Lääne tsivilisatsiooni ja Lääne massikultuuri), teised aga püüavad vältida kitsast eluhoiakut, mõistes Läänt sümboolse raamistusena, mille piires võib järgida mitmesuguseid sotsiaalse (inter)aktsiooni ja enesemõistmise mudeleid.

Muidugi ei tohiks seda põlvkondadevahelist lõhet liigselt üldistada ja lihtsustada. Kummalgi poolel on arvukaid erandeid. Noored konservatiivid pole Leedus mingi haruldus; ja sõjajärgsegi põlvkonna seas leidub liberaale. Eristusjoon ei kulge mitte niivõrd põlvkondade kuivõrd hoiakute vahel ühiskondliku reaalsuse suhtes, mis avalduvad vaimsetes diskussioonides. Ma pean silmas kahe teadvuse konflikti: üks osa intellektuaale püüab ühiskondlikku reaalsust vältida või kõrvale heita, kuna teine osa püüab sellesse suhtuda kriitiliselt ja tõsiselt. Esimesed püüavad esile manada ja taastada minevikku (oleviku halvustades), sellal kui teised kriitiseerivad minevikupärandit oleviku ja tuleviku nimel.

Seega leidub märke, et tänase Leedu intellektuaalne kultuur on veel elu ja tervise juures. Võib üles lugeda kriitiliselt meelestatud rühmitusi või alternatiivseid eliite, kes toimivad võistlevate kultuuriajakirjade kaudu. Seega on üksikintellektuaali – sünge moralisti ja sajatava Cassandra – asendumine sidusate kriitiliste rühmitustega jõudnud otsapiidi ka Leetu.

Niisuguseid rühmitusi ühendavad järgmised ajakirjad: *Baltos Lankos* (*Valged väljad*; väga tähelepanuväärne juh-tum, kus kultuuriajakiri, kirjastus ja

intellektuaalne liikumine on õnnelikult kokku saanud: liikumist juhib dr. Saulius Zukas, kirjandusteadlane ja kirjas-taja, lahkunud Algirdas Greimase õpilane), *Kulturos barai* (Kultuuri vald-konnad; üks Leedu juhtivaid kultuuri-ajakirju, mida toimetab lingvist ja kul-tuuriloolane Bronys Savukynas), *Nau-jasis Zidinys* (Uus kolle; kvaliteetne katoliiklik kultuuriajakiri, mida toime-tavad Petras Kimbrys ja Vytautas Ali-šauskas), *Metai* (Aasta; Leedu Kirjanike Liidu põhiajakiri, mida toimetab kirja-nik Juozas Aputis), *Naujoji Romuvad* (Uus pühamu; selle sõjaeelse kultuuri-ajakirja taastas kadunud luuletaja Vai-dotas Daunys, kes toimetab ka ajakirja *Krantai – Kaldad*. Praegu toimetab aja-kirja kirjanik, filosoof ja näitekirjanik Arvydas Juozaitis), *Literatura ir menas* (Kirjandus ja kunstid, nädalaleht, mida toimetab luuletaja Alvydas Slepikas) ja *Siaures Atenai* (Põhja Ateena, mille ra-jasid Arvydas Juozaitis, ajakirjanik Sau-lius Stoma ja praegune toimetaja kirjanik Saulius Saltenis. Ajakirja juhtfi-guuriks on aga kirjanik ja tõlkija Lai-mantas Jonušys).

Leedu kultuuriajakirjandusest rääki-des ei saa nimetamata jätta ka ajakirja *Metmenys* (*Mustrid*; tegemist on intel-lektuaalselt kõige nõudlikuma leedu-keelse ajakirjaga, mida toimetab Car-lisle'i kolledži võrdleva sotsioloogia professor Vytautas Kavolis¹). See väl-jaanne rajati 1959 ja ta esindab üpris uuenduslikku, sügavalt liberaalset aru-saama leedu kultuurist. Ajakirja iseloo-mustab mõtteelegants, ironiline,

märterlusevaba ja selge kirjutamis- ja mõttestiil ning kosmopoliitsus ja ta on mänginud olulist rolli Leedu vaimse sil-mapiiri avardajana. Praegu on ajakiri kohaks, kus kunstiline kujutus ja teo-reetiline analüüs saavad kokku inter-distsiplinaarses raamistuses. Sõlte-aastail, ajavahemikus 1959–1990 rün-das ajakiri teravalt leedu emigrantide sõjakat ja jäika hoiakut, tagurlikke ja naeruväärseid vaateid, eelarvamusi ja ebausku, kuna orjastatud Leedut käsita-ti peamiselt teatud moraalse ja vaimse hoiaku objektina, mitte aga tegeliku sotsiaalse reaalsusena. Seega pole imes-tada, et praegu on *Metmenyse* ja selle autorite kultuuri- ja ühiskonnakriitika tulipunktis tänane vaba ja sõltumatu Leedu. Väärib märkimist, et *Metmenys* oli esimene kultuuriajakiri, mis loobus käsitusest, et on olemas kaks ühitama-tut leedu kultuuri: üks Lääne emigrat-sioonis ja teine sovetiseerunud Leedus. Ajakirja kaastööliste seas ja toimetus-kollegiumis on niihästi välis- kui kodu-leedulasi.

Muidugi heidavad meie tagasivaate-lised intelligendid ja konservatiivsed rahvuslased *Metmenys*'ele ja selle pro-grammile ette rahvusliku lojaalsuse ja etnilise truuduse puudumist, kuna lo-jaalsus ja truudus tähendavad nende jaoks vaid eneseõigustuslikku ja enese-upitajalikku hoiakut rahvuse suhtes. Niisiis ei mõista kultuurikonservatiivid, kust selline ühiskonna- ja kultuurikrii-tika õieti võrsub. Nende jaoks on sõnad "liberalism", "ühiskonna- ja kultuuri-kriitika", "kosmopolitism", "individua-

¹Leonidas Donskis teatab kirjas *Vikerkaare* toimetusele (27. juuni 1996), et 24. juunil viis südameatakki Vytautas Kavolise elavate hulgast.

lism", "individuaalne mõistus ja südametunnistus" muutunud millekski kahtlaseks, samas aga arvatakse, et "natsionalismi" mõistet ei saa rakendada tänase Leedu ühiskondlikule ja kultuurilisele reaalsusele. Tegelikult pole see midagi muud kui vana vein uues lāhkris, sest säärane retoorika väljendab teatud ümberpööratud marxismi.

Seega pole üllatus, et Leedu natsionalismi (või täpsemini öeldes liialdatud identiteedipoliitika) kriitiline käsitus, mida on väljendanud Tomas Venclova, Vytautas Kavolis ja ka siinkirjutaja, on vallandanud mitme kultuurikonservatiivi (ehk ägeda ja jäiga rahvuslase) valulise reaktsiooni. Meie kultuuri-liberaalid, keda esindab kolmnurk *Metmenys-Kulturos barai-Baltos lankos*, pole ealeski tauninud natsiooni moodustamise protsessi kui natsionalismi põhialust. Pigem on nad püüdnud tõmata joont liberaalse ja konservatiivse rahvusluse vahele. Esimene põhine eeldusel, et iga rahvusüksus on unikaalne ennastkehtestav ja eneseküllane kollektiivne indiviid, mis koosneb vabadest, ennastkehtestavatest, eneseküllastest ja emantsipeerunud inimindiviididest ja seega on kollektiivse enesemääramise õigus inimõiguste vältimatu osa. Konservatiivne rahvuslus aga kaldub käsitlema rahvust lahus üksikini-mese mõistusest ja südametunnistusest. Sellisel rahvuslusel pole midagi pistmist Ernest Renani arusaamaga rahvusest kui igapäevasest referendumist, sest konservatiivne rahvuslus määratleb rahvuse millenagi, mis seisab eraldi lihast ja verest inimestest. Sel kombel muutub rahvus millekski igavesti kohalolevaks.

Võib tekkida küsimus, millised on liberaalse ja konservatiivse rahvusluse konkreetsed järeldused kultuuri ja poliitika jaoks. Esimene jätab ruumi liberaalse kosmopolitimi tarvis, mis põhineb inimese võimel ennast ületada, st võtta omaks teistsuguseid identiteedi ja enesemõistmise mudeleid. Konservatiivsed rahvuslased aga alternatiivide jaoks ruumi ei jäta, nad unustavad, et jäigad identiteedid kipuvad tühjaks jääma. See seletab, miks nad ajavad segi teistsuguse ja vaenuliku.

Kõige ägedamat poleemikat tekitanud esseedest vääriskid nimetamist Tomas Venclova "Viies vabaduseaasta" (*Metmenys*, 67, 1994), Leonidas Donskise "Keelde lukustatud kultuur" (*Metmenys* 67, 1994) ja "Leedu kaks kultuuri: intellektuaalid contra intelligents" (*Kulturos barai* 1995, nr 1; ilmunud lühendatult *Vikerkaares* 1996, nr 4 pealkirja all "Postkommunistliku Leedu intellektuaalid ja intelligendid") ja Algimantas Valantiejeuse "Leedu natsionalism: moodne faas" (*Metmenys* 66-67, 1994). Vytautas Kavoliselt on ilmunud hulk säravaid ja poleemilisi esseesid ajakirjades *Metmenys*, *Kulturos barai* ja *Baltos lankos*.

Meie nostalgiline intelligents, enamuses sõjajärgse põlvkonna kirjandusinimesed, on reageerinud neile väljakutsuvatele kirjutistele kibedalt. Kuigi kirjutised kutsusid üles arutama mitmete poliitiliste ja kultuuriliste teemade üle ideoloogiliselt neutraalsetes ja teoreetiliselt eksplitsiitsetes terminites, on meie kultuurikonservatiivid neile reageerinud kui isiklikele solvangutele. Olemata võimelised aktsepteerima krii-

tikat *ad rem* tasandil, viisid nad selle *ad hominem* tasandile.

Näiteks ründasid kirjanikud Jonas Mikelinškas ja Vanda Juknaite Tomas Venčovat (väljapaistev poeet, tõlkija ja kirjandusteadlane, praegu Yale'i ülikooli slaavi kirjanduse professor), meenutades, et ta on kommunistliku kollaborandist kirjaniku poeg. Kirjandusteadlane Donatas Sauka vihjab aga oma vihases ja heitlikus essees "Ideoloogia, kultuur ja ringtants ümber absurdid" (*Metai* 1995, nr 10), et liberaalide hinnangul leedu natsionalismile puudub reaalne alus, sest Sauka meelest pole sellist asja nagu leedu natsionalism olemaski. Seega kerkib Sauka jaoks küsimus: mille kohta see ühiskonna- ja kultuurikriitika õieti käib? Sauka väidab, et ainult need, kes kirjeldavad reaalsuse asemel iseoma mõttekujutlusi ja on kaotanud reaalsustunde ja eneseväärikuse, võivad arvustada oma kodumaad.

Siinkirjutaja esseedele postsotsialistliku Leedu intelligentsist ja intellektuaalidest on ette heidetud järgmist:

- 1) Donskise esse ei lähtu Leedu reaalsusest, sel pole tegelikku alust; 2) tema tõstatatud probleemid on kujutluslikud; 3) Donskis kasutab tahtlikult keerulist terminoloogiat lugejale mulje avaldamiseks; 4) Donskise viidetel, teoreetilisel lähenemisel ja analüütilisel perspektiivil pole mingit pistmist Leedu tegelikkusega; 5) Donskis peab olema marxist (või vähemalt sinnapoole kalduv), sest ta üldistab Leedus toimuvat ülemäära.

Mõistagi on tänase Leedu kultuuriajakirjandus liiga keeruline nähtus, et seda taandada mõnede omavahel haakuvatele kriitilistele esseedele. Lühike ülevaade ei saa hõlmata kõiki olulistes kultuuriajakirjades väljenduvaid vaimseid ja moraalseid hoiakuid. Püüdsin eelpool kujutada vaid mõningaid kõige iseloomulikumaid tendentse. Kuid see, et vastandlikud vaimsed ja kõlbelised hoiakud astuvad omavahel dialoogi, näitab, et meie kultuur on kosumas.

Mai, 1996
Inglisekeelsest käsikirjast
tõlkinud M. V.

FOORUM

REIN RUUTSOO

Leedu näide. Mis juhtub Eestis?

Umbes viis aasta tagasi osutasin, et akadeemiline sotsiaalfilosoofiline mõte võiks teenida ka kaasaja Eesti huve. Asjata. Ja kuni Teaduste Akadeemia vastavas instituudis makstakse filosoofia vanemteadurile ikka veel aastaid palka mittemillegi publitseerimise eest või siis näiteks *Akadeemia* sisukokkuvõtete eest Moskva referaatväljaandis, pole tänase-Eesti enesetunnetuse arendamiseks vähemalt sellest kandist suurt midagi loota. Selleks et akadeemiline filosoofiline elu taas tekiks, peab juhtidel tekkima vastutus Eesti tuleviku ees. Leedulane Leonidas Donskis täidab tekkinud tühikut, seetõttu vist ongi temast saanud üks tõlgitumaid postkommunistlikke esseiste Eestis. Tema kirjutiste vahendamisega tahetakse nähtavasti meilegi meelde tuletada ühiseid probleeme. Suur osa n-ö piiririigi pragmaatilisest intelligentsist näib elavat juba põlis-Euroopa südames ja lähtub vaiksest eeldusest, et pole mõtet energiat kulutada kaduva postkommunistliku tegelikkuse (nagu kommunistlikugi) üle arutledes. Sovetliku mineviku analüüsimise vastu huvi ei tunta, kuna selle tegelased pole hetkel poliitiliselt konkurentsivõimelised. Paljud olulised teemad on triviaaltasemel arutlemiseks ammendunud. Sotsiaalfilosoofia on vä-

hemalt Tallinnas, aga laiemaltki Eestis ilmses madalseisus.

Donskise kirjatööl "Postkommunistliku Leedu intellektuaalid ja intelligendid" (*Vikerkaar* 1995, nr 4), võiks meie jaoks olla tähendus eelkõige kahest aspektist. Esiteks esineb Donskis siin meie ees kui Leedu ajaloo ja ka tänapäeva ekspert. Leedu ühiskonda läbi valgustades või seal tehtud uurimuste tulemusi kasutades on võimalik midagi ka Eesti kohta teada saada.

Teiseks. Postkommunistlikke ühiskondi (ja üldse sootsiumis toimuvat) võib seletada väga mitut moodi. Donskis pakub välja oma arusaama ja kritiseerib teravalt ühiskonna teistsugust käsitlusviisi. Näib, et just Donskise käsitlusviisi arutamine võib Eesti ühiskondliku mõtte eneseteadvustuse seisukohast tervendav olla.

Leedu kohast Eesti eneseteadvustuses. Luukered kapist välja!

Pärast iseisvumist on Leedu muutunud eestlasele kellestki parem olemise vajaduse rahuldajaks. Niisugune hoiak ongi juba sünnitanud raskusi saatusläheduse ja sarnaste probleemide tunnistamisel. Donskise kirjatöö on pörkumas sellisele barjäärile – seal neil on pangandus kriisis, endised kommunistid võimul jne. Niisuguse "lastehaiguste" all kannu-

tava maailma vastu suurt huvi ei saa olla.

Kuid tunnetuslikult seisukohalt on nõukogude okupatsioon andnud uni-kaalse võimaluse uurida ajaloo jõujooni. Peaaegu viiskümmend aastat käis kommunistlikust Prokrustese sängist läbi kõik, mida andis samale liistule tõmmata, ja viis aastat on olnud piisav aeg tõdemaks: ajalugu on väga pika vinnaga. Kuivõrd me tänast Leedut käsitlevas analüüsis tunneksime ära omagi kappi peidetud luukered?

Rohkempi kui sarnasus tuleb esile Leedu ja Eesti ajalooline erinevus. Kultuur ja keel on mõlema väikerahva ajaloos ja eneseteadvuses etendanud väga olulist osa. Kuid rahvusliku identiteedi struktuuris on neil tegureil ilmselt erinev koht. Leedus on keele/kultuuri uni-kaalsus etendanud haritlaskonna teadvuses erilist rolli.

Mis aga eestlast kindlasti üllatab, on Leedu intelligentsi keskendumine riigile, riigi ideele. See oli nii ka esimese iseseisvuse ajal. Etatistlikule mõttelaadile koos märgatava messianistliku elemendiga ei leidu Eestis mingitki paralleeli. Juhan Liivil oli möödunud sajandi lõpul piisavalt hullumeelsust fantaseerimaks ühes luulereas, et "ükskord on Eesti riik". Omariikluse müto-logicemil oli keskne koht leedulaste eneseteadvuses ka okupatsiooniaastail – koos lugudega sellest, kuidas ikka Moskvat käidi põletamas, Tšinghikhaan Balti mere äärest tagasi tõrjuti ja Saksa ordurüütleid nahutati. (Leedu korvpallikangelaste klubi nimi "Žalgiris" tähistab paika, mis ajaloolastele on laiemalt tuntud Tannenbergi ja Grünwaldi nime all). Nõukogude okupat-

siooni aeg on suure osa leedulaste teadvuses ja ka teadlaste silmis (A. Tomošiu-nas) legitiimne periood Leedu riikluse arengus. Eesti külaühiskonnast patriarhaalsemat Leedu külaühiskonda täien-dav ja selle kohal kõrguv tugev riik oli ka 20.–30. aastate Leedu reaalsus.

Eesti ühiskonna ülesehitamine kulges teisiti. Tekkiv eesti ühiskond vastandus mitte niivõrd Vene riigile kui lokaalsele saksa kodanikuühiskonnale. Sama saksa kodanikuühiskonna mudelile tuginedes loodigi Vene riigiga tsiviilkonkurrentsis, vahel isegi liidus olles oma kodanike maailm. Eesti oma domineerivate väikelinnade, nõrga proletariaadi, luterliku mentaliteediga jne on väikekodanlik maa *par excellence*. Mõlema riigi vabadussõda ja iseseisvumine 1920. aastal mobiliseeris identiteeti ja ammutas organisatsioonilist jõudu üsna erinevatest allikatest. Leedus oli palju tähtsam osa militaarsel organisatsioonil, ideoloogilisel mobilisatsioonil ja riikluse ideel. Riigi ja haritlaskonna sümbiootiline seos ei ole aga midagi erakordset ja arenes esimese iseseisvuse aastail välja kogu Baltikumis.

Donskise arutluse lähtekohaks on Berdjajev ja mitmed teised vene intelligentsi ajalugu uurinud mõtlejad. Eesti lugejale võiks soovitada ka mõnda muud klassikalist lugemist. Antonio Gramscist (õigemini Benedetto Croce) inspireeritud orgaanilise ja traditsioonilise intelligentsi omaduste ja rolli kõrvutamine asetaks mitmed Donskise arutlused veidi teise, enam keskeuroopalikku valgusse.

Ka Eesti haritlaskonna kujunemistee on Leeduga võrreldes mitmes mõttes erinev olnud. Haritlaskonna berdjajev-

liku "intelligentideks" ja "intellektuaalideks" jagamisega pole Eestis suurt midagi peale hakata. Rahva sekka minek on Ida-Euroopa ja Venemaa oludest sündunud idee. Haritlaskond Eestis on toetunud külaühiskonna rüpes kujunenud kodanikuühiskonnale ja väga ulatuslikule kirjaoskusele. Saksalik *Bildungsideologie* oli Hurda algatatud rahvusliku programmi üks alustalasisid. Eesti ja Läti (Liivimaa) kodanikuühiskonna vägagi spetsiifiline areng (rahvuslik-kultuurilise ja sotsiaalse mobilisatsiooni kombineerumine) on mitmes mõttes väljakutse Antonio Gramsci tuntud teesile, et talurahvas ei suuda luua oma traditsioonilist intelligentsi. Katoliikliku filosoofi Antonio Gramsci järeldused peavad aga hästi paika agrarase Leedu suhtes. Pealegi ei olnud ka esimese iseseisvuse aja Leedu sekulaarse haritlaskonna enamus ei kultuurilises ega ka etnilises mõttes leedulased.

Leedu ühiskonna suurem hierarhiilisus (isege polariseeritus) peegeldub ka teravamais sotsiaalsetes suhetes ja tsentrumi-perifeeria probleemistikus. Eestil on ikka olnud kaks keskust: Tallinn ja Tartu, ja nende vahel mingi püsiv tööjaotus. Tartul on nähtavasti teatav provintsistumise kompleks ja ka realne kalduvus provintslusele. Tallinn on enesekindlalt hoolimatugi oma staatuse suhtes. Kuid pealinnakeskne mõtteviis Eestis erilist rolli ei mängi.

Sõltumata erinevustest või sarnasustest on haritlaskonna, eliidi ja rahva suhte probleemi terav esiletõus ajalooliseltki iseloomulikum Leedule kui Eestile. Esimese Vabariigi algusaeg püstitas haritlaskonna probleemi, kuid hoopis teisest aspektist – oli vaja luua

rahvuslik tippharitlaskond (vt koguteosed "Mõtteid valmivast intelligentsist", "Dünamis", "Kultuuri ja teaduse teilt"). Eestis pole taasiseseisvumise perioodil tõsisemalt arutletud intelligentsi iseseisva rolliga seotud küsimusi, erandiks ehk ainult 60ndate põlvkonna probleem. Ka kollaboratsioonismi ilminguid on üsnagi leigelt arutatud. (Viktor Niitsoo on tippharitlastele sellesuunalisi etteheiteid jätkuvalt teinud, Remsu on viimasel ajal leebunud.)

Põhjus on vist selles, et traditsioonilise haritlaskonna roll eliidi struktuuris näib Eestis järjest vähenevat. Rahvusliku Kasvatuse Kongress andis suurepärase foorumi diskussiooniks ja eliidi eneseväljenduseks. Kuid moraliseerimine Eesti asja ümber ei huvitanud enam paljusid. Loominguliste liitude äsjane "järelepleenum" ei äratanud mingit erilist tähelepanu, kui noore haritlaskonna ironia välja arvata. Kui Leedus näib olevat nii, et praktiliste probleemide lahendamine langeb moraliseerijate terrori alla, siis Eestis on vastupidi – moraalsed probleemid pragmatiseeritakse.

Leedu poliitilisel skaalal on põhilised vastuseisud intelligentide-ideoloogide eneste seas: kristlikud isamaalased ja sotsialistid-tööparteilased. Eestis käib võitlus intellektuaalide vahel individualistlik-liberaalse tiiva sees ja intellektuaalidest on saanud avalikud pragmatikud (kui mitte küünikud). Intelligentidesse aga suhtutakse Eestis juba mõnda aega põlgliku haletsusega.

Kuidas uurida ehk Donskis ideoloogiakriitikuna

Tähelepanuväärsem kui "Leedu kogemus" haritlaskonna määratlemisel on Donskise katse "ideoloogia" (rühmaso-
lipsismi) kriitika kaudu leida teid, kui-
das üle saada Leedu ühiskonna kurje-
mast vaenlasest – ideologiseeritud
(belletriseeritud) teadvusest ja agres-
siivsest moralismist. Samasuguseid
arenguid ja takistusi kogeb vahel ka
Eesti haritlaskond. Kuid luterliku Eesti
keskmise indiviidi eneseteadvustus eri-
neb ilmselt oluliselt slaavilik-katoliikli-
ku Leedu kodakondse omast.

Donskis on kindlasti paljulugenud
mees. Ta visandab mitmeid 19.–20. sa-
jandi populaarseid mõttekonstruk-
tsioone, mis seletavad haritlaskonna
väärdumust. Saksa *Geist*'i ja *Bildung*'i
peale ehitatud seletused enamasti dis-
kvalifitseeritakse kui vananenud. Ferdin-
and Tönniese esitatud *Gemeinschaft*'i
ja *Gesellschaft*'i vastandamisele rajane-
vad arutlused leiavad rohkem tähelepa-
nu ja isegi kasutamist. Berdjajevi
"intellektuaalide" ja "intelligentide" kõr-
vutamine jääb niisiis jõusse ja kujuneb
ka üheks põhitüpoloogiaks Leedu harit-
laskonna sotsiaalse teadvuse kirjeldami-
sel.

Nende kõrvale seab Donskis mõlema
rühma puuduste n-ö ületajana vaba-
mõtleva – avaliku intellektuaali (*public
intellectual*) – tüübi. Avaliku intellek-
tuaali vastandab ta olukorrale, kus
"Ükski tänapäeva Leedu intelligent pole
vaimsust seostanud professionaalse
kompetentsi, isiksuse moraalse tervik-
likkuse või kriitilisuse ja enesekriitilisus-
ega"(lk 58). Niisuguste omadustega

mõtlevas näeb Donskis ühiskonna uue
sihinäitaja-eneseteadvustaja ideaali ja
silmanähtavalt pürib ka ise selle poole.

Donskis ei arva, et "keerulise nähtuse
seletamiseks piisab moraalikategooria-
test" (lk 56), kinnitades, et tegelikkuse
mõistmiseks on vaja "instrumentaalselt
mõistetavaid ideesid ja ideaale" (lk 54),
et tegelikkust tuleks käsitleda "neutraal-
ses analüütilises keeles" (lk 57). Kuid
paraku jääb Donskis suurema analüü-
tilisuse ja instrumentaalsuse poole üles
kutsudes üsna oma tee algul pidama. Ta
osutub mitmes mõttes just niisuguse
ideoloogia esindajaks, mis tema enda
määratluse kohaselt "avaldub alati kui
mõtte ja tegevuse süsteem, mille suhtes
sotsiaalsel ja inimlikul tegevusel pole
iseenesest mingit väärtust" (lk 54). Lee-
du intelligentsi ajaloolisi valikuid mõis-
tab ta just belletriseerituna: ideo-
loogilise tegevusena, valikuna moraal-
sete kontseptsioonide vahel, eelkõige
teadvuse sfääris toimuvana.

Intelligentsi kollaboreerumisele, mu-
gandumisele, mandariinistumisele jne
ei jää sellises kontekstis muud seletust,
kui et "moraal käis alla" või vale ideo-
loogia lihsalt võttis võimust (kuri vaim
tuli peale). See, mida Donskis teeb, pole
isegi mitte niivõrd vana tuntud neo-
marksistlik ideoloogiakriitika kuivõrd
moondunud teadvuse enesepettuse
analüüs filosoofilisel tasandil või siis
selle psühholoogiliste mehhanismide
sedastamine.

Donskis kirjeldab intelligentsi saatust
eelkõige teadvuses ja ideoloogias teh-
tud valikute kaudu. Sedalaadi analüüsi
eelistamise üks põhjusi on kindlasti
Leedus domineerinud religioosset tüü-

pi mentaalne traditsioon, inimese abstraktne identiteet, haritlase kultuuriliselt ideologiseeritud teadvus. Sundseisu sattudes represseerib taoline teadvuse tüüp muidugi moraalset teadvust ka palju rängemini. Osal Leedu sotsioloogidest on põhjendatav kalduvus uurida mentaalseid struktuure kui peamisi sotsiaalseid struktuure.

Üsna huvitav on võrrelda, kuidas peaaegu ühte ja sama probleemi käsitlevad Eesti dissidendid ja Donskis. Donskis esitab sama küsimuse, mille Eestis on korduvalt esitanud Viktor Niitsoo, Tiit Madisson, Enn Tarto jt: "...miks kommunistlikus Leedus ühines dissidentliku liikumisega nii vähe intelligente intelligentsi kõige rafineeritumast kihist – võrreldes kas või Vene intelligentsiga?" (lk 56). Seejuures lisab ta kommentaari, et dissidentlus – on "tõsine teoreetiline, mitte moraalne või retooriline küsimus" (lk 56). Siirdudes valikute seletamisel positiivse ja negatiivse vabaduse eristamise juurde, selektab ta valikut puhtalt teoreetilise konstruktsiooni vahendusel, mitte praktilise valikusituatsiooni kirjelduse kaudu.

Küsimus aga on eelkõige praktiline. Lahendusvõimalusi proovisid Leedu metsavennad, kes kümne aasta jooksul kaotasid poolsada tuhat võitlejat. Kuningine tuntud Eesti dissident Viktor Niitsoo, kes käsitleb sama probleemi ja Balti dissidentide koostööd, annabki hulga praktilisi seletusi Donskise esitatud küsimusele (V. Niitsoo, Vastupanuliikumine Eestis 1977–1984, *Akadeemia* 1992, nr 9, lk 1927–1930). Kõigi tema nägemustega ei pea tingimata nõustuma, aga intelligentsi valikute se-

letamiseks on mingit "Epiktetose sündroomi" sama vähe vaja kui nägemispsühholoogile Oidipuse kompleksi. Erinevus filosoof Donskise ja Niitsoo lähenemise vahel on selles, et viimane on neid valikud ise seestpoolt vaadates läbi proovinud, teisi lähedalt jälginud ja pealegi ajaloolasena treenitud uurija.

Radikaalne loobumine belletriseerimisest algab nende faktide ja situatsioonide kirjeldusest, milles inimesed valikuid teevad. Väärtushinnangud võivad seejuures erineda vastavalt valiku tingimustele ja hindaja väärtusmaailmale. Näiteks leiab kollaboratsionismi põhjuseid analüüsinud Leedu sotsioloog Vldas Gaydis, et ega Baltimaade haritlaskonnal põhimõtteliselt palju valikuid polnud. Situatsiooni erinevus oli vaid selles, et Leedus kamandasid omad kommunistid ja Eestis enamasti venelased. Sellest lähtudes käsitleb ta haritlaskonna kaasaminekut kommunistidega Leedus kui konformismi ja Eestis kui kollaboratsionismi! (Attitudes Towards the Past, Present and Future in the Baltic States: 1993–1995, *Journal for Mental Changes. Perspective of Economic, Political and Social Integration*. Vol. II, No. 1. (forthcoming)).

Gaydise klassifikatsiooniga pole tingimata vaja ega saagi nõustuda, kuid Gaydis on stigmatiseerimisest ("mandariinid") või intelligentsile orjameelsuse omistamisest (Epiktetose sündroom) edasi läinud ning iseloomustab valikutingimusi operatsioonalselt. Tema järeldused rajanevad mitmekomponendilise valikusituatsiooni kirjeldusel.

Edasi peaks kokku leppima terminite sisus. See, et Gaydis hindab koostööd

oma kommunistidega vaid kompromisina, rajaneb eeldusel, et ainsad tõelised vaenlased on venelased-okupandid. Etniline solidaarsus lubab mõningaid barjääre küll kergemini ületada, kuid ei muuda poliitilise otsuse olemust. Kommunistlik võimutüüp oli põhimõtteliselt illegaalne, tema valitsemisviis kuritegelik. Aidates Leedut moderniseerida saavutasid leedu rahvusest kommunistid oma võimule muidugi suurema legitiimsuse. Just sellele positiivsele legitiimsusele rajaneb põhiliselt Brazauskase partei edu, mitte aga Leedu rahva sovetiseeritusele. Leedus on hoopis kergem end positiivselt identifitseerida ja selle võimaluse eitamine puhtideoloogilistel kaalutlustel on poliitiliselt ja tunnetuslikult ohtlik.

Donskise etteheited lähtuvad sellest, et intelligentsile omistatakse ühiskonnas mingi eristaatus. Peaks olema selge, et haritlaskonnale kui lihtsalt inimestele (vanematele, lastele, abikaasadele jne) ei saa esitada mingeid erilisi kangelaskkussenõudeid, nad ei saa olla n-ö spiritualiseeritud materia kandjad. Haritlased on luust ja lihast inimesed nagu kõik teisedki. Maailm ei ole spirituaalne ruum, ühiskond seisab koos tänu mõistuspärase tegutsemisstrateegiate ilmsele domineerimisele. Mõistuspärase tingimuste üle on võimalik väidelda.

Totalitaarses ühiskonnas on põhimõtteliselt raske lõpuni ausaks jääda. Mõned koostöövalikud on vältimatud. Kuid on olemas kollaboratsioon, mida tingis elu suletud ühiskonnas, ja on ka tõeline kollaboratsioon, mis parasiteeris sellel ühiskonnal, kasutas aparatsükute ebamoraalseid privileege jne. Nii

ei olnud võimalik ilma teatavate kumardusteta realiseerida oma väga spetsiifilisi andeid näiteks teadlase või muusikuna. Nn *costs and benefits*-arvelduse süsteemis kaubeldi ükskõik kust poolt vaadates kasudega. Tulemuseks tehti ka head muusikat ja teadust. Näiteks ajaloolaste suhtes õigustab sellist leplust isegi nii karm kollaboratsionismikriitik nagu Taanis elav Vello Helk.

Kuid oli ka vabatahtlikke valikuid. Parteiparaadi teadusosakonna juhatajaks trügimine koos sellest tulenevate ja isegi ametliku ideoloogia seisukohalt ebamoraalsete privileegide nautimisega (korterid, sõidud jne) on puhtalt indiviidi vaba valiku akt. Ühelgi inimesel ei ole mingeid spetsiifilisi andeid, mida saab vaid parteiparaadis teostada. (Küll võib sealt omandada aparatsüklike harjumusi, millest ei vabaneta kunagi.) Kuidas keegi sealjuures tunnetuslikust ebakõlast üle sai, on individuaalpsühholoogia probleem. Kuid pärast keemik Jüri Kuke mõrvamist EKP ja KGB poolt oli näiteks professionaalse filosoofi edasitötamine parteiparaadis võimalik siiski vaid isiksuse degradeerumise hinnaga.

Kuivõrd Donskise mitmel etteheitel Leedu intelligentsile on alust, seda on raske kontrollida, sest "mandariinistumist" ta operatsioonalselt ei kirjelda (lugeja neelab selle väärtushinangu lihtsalt alla).

Juba Hegel kinnitas, et tõde on konkreetne. Sellel tõdemusel on karmid praktilised implikatsioonid. Marx filosoofina hindas seda väidet kõrgelt. Lenin ideoloogina aga tunnistas vaid kõige abstraktsemaid tõdesid. Bolše-

vism ei tunnistanud ideoloogia tasandil mitte mingisugust poliitika mitmekomponendilisust ja ei lubanud vähemalt oma kodanike mõtlemist treenides mitte mingisuguseid mänguteoreetilisi arutlusi. Mänguteoreetiline kaalutlemine (võidud *versus* kaotused) on sisuliselt ju kauplemine. Kauplemine vastasega, kes tuleb hävitada, oli bolševike jaoks kõige puhtakujulisem oportunist! Donskis tunneb mõisteid *operatsioonaalne, analüütiline* jne ning teab, et Ameerikas tuleb arvestada Arrow', Olsoni, Strawsoni jt uurimusi, kuid arutleb ikkagi kui ideoloog ja moralist. Poliitilised valikud on alati mitmekomponendilised. "Mandariinistumise" mõistmise mõttes ei ole meil leedu filosoofilt palju õppida. Moraliste ja ideoloogide on meil endalgi küllalt.

Lõpuks võiks küsida, miks Donskis kõigile deklaratsioonidele vaatamata jääb ikkagi moralistik? Võimalik, et teine filosoferimisstiil lihtsalt ei sobi talle. Kuid nähtavasti pole ka väärtuste kriis Leedu ühiskonnas veel ületatud. N-ö mõistlike valikute keeles kirjutav filosoof võib pälvida kutseliste mõtlejate lugupidamise, kuid ei leia vähemalt veel praegu ei Eestis ega Leedus laiemat lugejaskonda, kõnelemata austajaskonnast. Tegelikkuuse käsitlemine sellisena, nagu see on, eeldab mõistmist, mitte pelka kohtumõistmist. Paraku võib see õigustamisena näida. On suur risk saada endale kollaborantide suuvoodri *image*. Meeleparandusjutlustaja ei riski õieti millegagi. Donskis tahab jääda teenäitajaks, avalikuks intellektuaaliks, tõeliselt kontseptuaalseks, st ideede poliitika (lk 57) esindajaks, väärtushinnangute (kuigi nüüd nn õigete) andjaks.

Selliseks tegevuseks sobib ülemineku-aeg, mil inimesed vajavad uusi väärtuskontseptsioone ja formuleerivad neid. See periood pole veel läbi, aga on läbi saamas.

14. juuni 1996

ANDRES LANGEMETS

Aprillikuu *Vikerkaar* sisaldab leedu filosoofi Leonidas Donskise artikli, mis on oma probleemiasetuselt väga intrigeeriv ja aktuaalne. Loomulikult sunnib see ümber vaatama, kas Donskise järeldused võiksid sobida ka eesti haritud seltskonnale.

Enne aga, kui neid sobitamisi proovida, tuleb kahjuks teha paar metodoloogilist etteheidet. Kõigepealt see Nikolai Berdjajevilt laenatud mõistepaar *intelligent-intellektuaal*. Eesti keele seisukohalt on siin tegu täiesti samatähenduslike derivaatidega, mida saab vastandada üksnes kokkuleppeliselt ja tingimisi. Leedu keele kohta ei tea, aga vene keeles on tänapäeval mõistete erinevus tõesti olemas: sõna *intelligent* on tunginud rahvakeelde ning omandanud seal äärmiselt pejoratiivse tähenduse. Nähtavasti on see leninlaste ja teiste bolševike kingitus vene keelele, sest just need vihkasid intelligente kõigest hingest nende ebamäärase klassikuuluvuse tõttu. Intelligentidel ei jäänud üle muud, kui hakata enda kohta tarvitama teist tuletissõna – *intellektuaal*. Samasuguseid vastandusi on vene keeles teisigi: *literator* (eesti *literaat* nii soodsalt ei kõla) ja *belletrist*, *stihotvoret* ja *poet*,

rääkimata kõiksugu *doktoritest* ja *professoritest* kriminaalide slängis. Vene rahvakeel on olnud leidlik otsima halvustavaid nimetusi vaimse tegevusega tegelejate jaoks. See tendents läbib ka vene filosoofiliste kirjutiste vaimu, nii palju kui seda üleüldse on. Kahju, et Donskis on siit eeskuju võtnud, Eestis ei saa seda meetodikat keele enese tõttu kuidagi kasutada.

Minu teine etteheide puudutab seda kaheks jaotamist ennast. Kunagi ütles (või tsiteeris kedagi) Johnny B. Isotamm: inimesed jagunevad kaheks – ühtedeks, kes inimesi kaheks jagavad, ja teisteks, kes seda mitte ei tee. Võin seda aforismi üksnes kinnitada. Kaheks jaotamine on küll kindlaim viis pimedas toas halli kassi tabada, kuid mainitud toimingu sotsioloogiline tõepärasus on äärmiselt kahtlane ja jaotus ise oma põhjalikkuses küllalt sisutühi. Deduktiivsetel jaotustel on suur võlu matemaatikas, seal ilma ei saagi. Ühiskondlike nähtuste käsitlemisel torkab aga kohe silma, et on loobunud induktiivsest analüüsist ja uurimistööst ning andutud maleülesandelikule klaaspärli-mängule, mille pärsine kohaldamine tegelikkusele on peaaegu võimatu. Ei Donskis ega teda Eestis kommenteerinud Kajar Pruulgi taha kuidagi konkreetseid näiteid tuua. Nad ei taha seda sellepärast, et neid puhtakujulisi näiteid polegi, nende võimatus on meetodikasse sisse kodeeritud.

Donskise essee põhiväärtus on siiski see, et ta vihjab ühele võimalikule väärtjadale või skaalale, millega tänast intelligentsi kui tervikut saab mõõta ja grupeerida. Selle skaala ühes otsas on rahvuslikku konservatiivsusesse klam-

merdunud nõukogudeaegne intelligents, kel polnud omal ajal ka piisavat dissidentlikku julgust, ja teises otsas rahvuslikest kompleksidest vaba, kuid orjalikult Lääne poole koogutav uus intelligents, kes ei taha midagi teada ei olevikust ega minevikust, kes juba elabki üleeuroopalikus internatsionalismis. Tõepoolest, selles skaalas on oma iva olemas ka Eesti jaoks. Seitsmesaja-aastasest orjaajast või viiekümneaastasest okupatsioonist saab võitlusvaimu ammutada üsna lühikest aega ja ka pidev võitlusvaim saab kultuuri põhialuseks olla vaid eritingimustes, nagu okupatsioon või vabastusliikumine. Tundub, et vabas Eestis on sellest kõik tänaseks aru saanud. Peale ühe aga. On neid, kelle jaoks on Eesti juba vaba ja valmis riik, ja on neid, kelle jaoks meie riik ei ole veel piisavalt valmis ega ka mitte meie oma. Minu jaoks on kõige eba-meeldivam seltskond need, kelle rahvuslikust vaprustest polnud okupatsiooniaastail midagi kuulda ega näha, kes aga esimeste vabadusolude tekkides vallandasid kõige lärmakama ja "julge-ma" õigluskisa. Neist, kes oma parteilised pintsakud nüüd voodriga väljapoole selga tõmbasid, ei tahaks üleüldse rääkida.

Eesti tänased nooremad intellektuaalid on nõukogulikust taagast priid, nad ei pea vaevaliselt taga ajama raamatuid ja ideid, nad pääsevad suhtlema tänase euroopaliku vaimu kandjate enestega. Neist tulevad palju haritumad ja mobiilsemad kui nende eelkäijad. Paraku ei või ega oska nad märgata seda, mida kohe haistavad "vanad rahvuslikud verkoerad", – nimelt et Euroopasse integreerumisel tuleb vähemalt vaimsel

tasandil sotsialism Eestisse uuesti tagasi. Tulevad tagasi kõik need kommunistide lubatud, aga täitmata jäänud eesmärgid, alates naiste võrdõiguslikkusest, natsionalismi pahelisusest ja lõpetades võrdsuse, vabaduse ja vendlusega. 150 aastat marksismi, 100 aastat sotsialismi, ligi 80 aastat leninismi ja mõnikümme aastat mauismi pole ei Euroopat ega muud maailma puutumata jätnud. Eriti Lääne kunstiteoreetiline mõte ja filosoofia on neist selle sajandi usunditest läbi imunud, kunst ise on olnud nende usundite teenistuses kõige oma modernismi, strukturalismi ja postmodernismiga. Vene okupatsioonist vabanemine on pisisi võrreldes selle vaimse sotsialismi keskkonnaga, millest me pole vabanenud ja tõenäoliselt niipea ei vabanegi. Sotsialism on võimas usund. Nagu Rooma rikkus ei saanud jagu kristlastest, nii ei saa raha võim ja kapital jagu sotsialismiusust. See tõdemus tuleb meil kas heaks kiita või vastumeelselt alla neelata. Ning siia on peidetud ka paljud meie vastuolud. Rahvusaade võiks toetada rahvuslikku kapitali, aga ta ei taha toetada kapitali üleüldse, sest see on internatsionaalne – lahendamatu vastuolu. Moodne intellektualism kaitses kõikvõimalikke minoriteete, alates gay'dest, lesbidest ja lõpetades laplastega, aga ei taha tunnistada rahvust kui inimpopulatsiooni ja maailmaühiskonna teatavat minoriteeti. Lahendamatu vastuolu seegi.

Rahvuskultuuride tulevik ei olegi ehk nii suures ohus eksistentsiaalselt (rahvused on vanad ja kohanemisvõimelised moodustised) kui just intellektuaalselt, vaimselt ja teoreetiliselt. Rahvuskultuurid on olemas nagu teatavad

intiimsed olmeruumid, millele otsitakse aina metafoorsemaid nimetusi, kuid mida tänases intellektuaalses kultuurikeskustelus lihtsalt ei sobi avalikult kõneks võtta. Ja just see on marksismi- ja sotsialismiusu tabu, nagu seksuaalsus oli kristluse jaoks tabu. Ajaloo loogikasse uskudes peaks seksuaalrevolutsioonile ükskord järgnema natsionaalrevolutsioon, aga ajalugu ei ole kõiges loogiline. Igatahes on Nõukogude Liidu lagunemine loonud suurema revolutsioonilise situatsiooni intellektuaalses maailmas kui miski muu sellel sajandil. Usun, et intellektuaalide-vaheline nõutus ja arusaamatus on keerulisem nähtus kui erinevus vanaaegsete spekulantide ja tänaste ärimeeste vahel.

MIKKO LAGERSPETZ **Kas ühiskond on olemas?**

Vastus Rein Rauda sõnavõtule **(Vikerkaar 1996, nr 5/6)**

"Sellist asja nagu ühiskond ei ole olemas."

Margaret Thatcher

Avatud ühiskonna foorumil 19. aprillil 1996 esitatud ja *Vikerkaares* avaldatud ettekandes käsitles Rein Raud, minu sõber ja kolleeg Eesti Humanitaarinstituudist, muuhulgas sotsioloogia ja ühiskonnateooria osa Eesti praeguses muutusprotsessis. Ettekanne ei ole muidugi avaldamiseks kirjutatud artikkel ja nendele kahele žanrile esitatud nõuded on ilmselt erinevad. Kriitikat võiks olla õigem esitada kohvilaua ääres, aga samas

võib Rein Raua esile tõstetud temaatika pakkuda laiematki huvi.

Ettekande ülesehituse jaoks vajaliku dramaatilise vastandpaari leiab Raud kultuurikesksetest ja ühiskonnakesksetest maailmavaadetest, mida tema arvates on raske omavahel ühendada. Ta lisab nendele rahakeskse maailmavaate, mida tema jaoks esindavad avatud ühiskonna teooria üldlevinud tõlgendused, ja saab tulemuseks kontiinumi – Eesti ja teised postsotsialistlikud ühiskonnad liiguvad "kulturotsentristlikult maailmavaatelt sotsiotsentristliku suunas ja sealt veel edasi rahakeskse maailmanägemise poole". Sotsioloogia esineb siin kultuuri ning inimese subjektsuse eita-jana ja vaheastmena üleminekul tarbija-keskse mentaliteedini. Tooksin siin aga välja need põhjused, miks ma sellise käsitlemisega nõusse ei saa jääda.

Rein vastandab oma ettekandes subjekti ja ühiskonnastruktuuri vaatenurkad. Küsimus nende ühildatavusest on üks sotsioloogia vanimaid probleeme; Max Weber on tuntuim esimese, Émile Durkheim teise vaatenurga klassikalistest esindajatest. Weber pidas sotsioloogia ülesandeks just *inimeste mõtestatud sotsiaalse tegevuse* analüüsi, Durkheim aga on tuntud metodoloogilisest nõudmisest: *käsitlege sotsiaalseid nähtusi faktidena*, st ühiskonna üksikute liikmete taotlustest olenematutena. Samasugune küsimus on tõstatatud humanitaarteadustes ajakohase nn diskursuse analüüsi tegijate poolt – inimesed ühelt poolt toodavad ja muudavad diskursusi, teiselt poolt peavad nad ennast väljendama juba olemasolevate diskursuste abiga. Jälle on ühel pool auto-noonne subjekt, teisel pool "objektiiv-

selt", inimese nõusolekust olenemata eksisteeriv struktuur, mille piires ta peab tegutsema. Nii sotsioloogias kui diskursuse analüüsis on siiski tehtud küllalt palju – ka õnnestunud – katseid sellest vastandamisest üle saada.

Rein ise toonitab kultuuri autonoomiat ühiskondlikest protsessidest. Kuid tundub, et ta ei ole selles suhtes järjekindel – ta on ikkagi valmis tõlgendama n-ö Piilupart McDonaldi kultuuri ja avatud ühiskonna ideed rahvusvaheliste korporatsioonide huvide väljendajana. Võib küsida, kas teised kultuuri vormid tõesti on sellistest seostest vabad, ja miks õieti peaksime arvama, et nad seda on?

Mainitud rahakeskse maailmanägemuse ning kultuuri- ja ühiskonnakesksete teooriate suhet võiks ka teisiti näha, kui Rein seda teeb. On õige, et Eestis on varasematel aastatel tegeldud rohkem kultuuri kui ühiskonna analüüsiga. Põhjused on teada – mitmed ühiskonnaanalüüsi kesksed küsimused, näiteks need, mis puudutavad võimu tegelikku jaotumist, olid sotsialismi ajal tabuteemadeks. Kriitilise ühiskonna-teooria traditsiooni nõrkus ongi kindlasti üks põhjusi, miks rahakeskne maailmavaade – inimese vaatlemine eelkõige suveräänse tarbijana, *homo oeconomicusena* – on mitmel pool kriitika-vabalt omaks võetud. Nii esitataksegi majandusuuenduste käigule jalgu jäänud inimeste olukorda tihti nende endi laiskuse ja vähese initsiatiivi tulemuse-na, pööramata tähelepanu nendele ühiskonnastruktuuri poolt loodud takistustele, mille tõttu "võimaluste võrd-sus" nende inimeste jaoks jääb illu-soorseks.

Lääne kapitalistlikes riikides ja eriti praeguses postsotsialismis propageeritava *laissez-faire*-kapitalismi ideoloogiliseks alustalaks on just eespool nimetatud nägemus indiviidide-vahelisest võrdsest võitlusest. Eitatakse või unustatakse ühiskonnastruktuuride mõju indiviidile, lähtutakse äärmisest indi-

vidualismist. Reinu toonitatud subjekti vaatenurk on muidugi oluline ka sotsioloogias, ja on seal viimasel ajal üha tähtsamaks muutunud. Aga kui seda ei ühendata ühiskonnastruktuuride analüüsiga, on ta hämmastavalt sarnane just liberalismi aluseks olevale individualistlikule ideoloogiale.

Veaparandus

Toimetus vabandab eksitavate vigade pärast *Vikerkaares* 5–6/1996. Mihkel Muti retsensioonis lk-l 185 tuleb 2. veeru 2. lõigu lõppu ja 3. lõigu algust lugeda nii:

"Just selle kirjatüki toimetusele loovutamise aegu ilmus *Päevalehes* (23. aprill 1996) L.P. ülikriitiline kommentaar Riigikogus menetletavale reklaamisedusele, mille kohta olevat öelnud "seda ette valmistava majanduskomisjoni esi-

mees Tiit Made, et tulemus sai täpselt nii hea, nagu on selle tegijad.

Ma kangestusin. Sest mina olin kogu aeg arvanud, et seadused peavad saama nii head, nagu seda on rahvas, kellele neid tehakse."

Kaanekirjas aga pidanuks "René Guénoni orientaalne esteetika" asemel olema "René Guénoni orientaalne müstika".

Vikerkaar

TOIMETUS:

Peatoimetaja Märt Väljataga 60 13 18.
Marika Mikli 60 12 86.
Kajar Pruul 44 19 75 (Tartu).
Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.
Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.
Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn.

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printal!".

7/1996.

Vikerkaar

7/1996

